

Történelmi nyomozó

BUCUREȘTI
1947

MINISTERUL
AFACERILOR INTERNE

Dosar nr. 273/1947

STRICT
SECRET

Supraveghere
Informatori
Interogatoriu
Raport
Clasat

Ki ölte meg Fóris Istvánt?

Egy kommunista főtitkár meggyilkolása

PÁRT
HATALOM
ÁRULÁS
IGAZSÁG?

VANNAK
TÖRTÉNETEK,
AMELYEKET
MÉG MINDIG
ELTEMETNEK.

 Scînteia
Pentru o Românie nouă

Háttérjár

A borító mesterséges intelligencia
felhasználásával készült.

Történelmi nyomozó

KI ÖLTE MEG FÓRIS ISTVÁNT?

Egy kommunista főtítkár meggyilkolása

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

1. fejezet - A csontok a bukaresti kertben	4
2. fejezet - Tatrangtól Budapestig	19
3. fejezet - Illegalitásban	31
4. fejezet - Börtönből a pártvezetésig	45
5. fejezet - Háború a föld alatt	58
6. fejezet - 1944. április 4. - a pártpuccs	72
7. fejezet - A főtitkár, aki nem mehetett haza	86
8. fejezet - Az áruló vádja	100
9. fejezet - Mit csináljunk Fórisal?	113
10. fejezet - A pince	126
11. fejezet - Ki rendelte el a gyilkosságot?	142
12. fejezet - Kocsis Anna eltűnése	155
13. fejezet - Akik túl sokat tudtak	168
14. fejezet - A gyilkosból állambiztonsági főnök	182
15. fejezet - Ceaușescu megnyitja a dossziét	196
16. fejezet - Igazságtétel vagy hatalmi fegyver?	208
17. fejezet - Mit tudunk nyolcvan év után?	220
18. fejezet - Fóris paradoxona	232
Kronológia, 1892-1968	246
Szereplők kislexikona	262
Forrás- és irodalomjegyzék	278

Dokumentumkiadványok és elsődleges források	278
A Fóris-ügy legfontosabb szakirodalma	282
A román kommunizmus és az állambiztonság alpművei	284
Tanulmányok az 1968-as rehabilitációról és a párt belső történetéről	286
Életrajzi és helytörténeti források	287
A Pătrășcanu-ügy és a kapcsolódó megtorlások	288
A gyilkosság helyszíne és az exhumálás	289
Sajtóközlések, interjúk és későbbi visszaemlékezések	290
A kortárs recepció dokumentuma	291
Forráskritikai megjegyzés	292

1. fejezet - A csontok a bukaresti kertben

1967-ben különös munka kezdődött Bukarest egyik előkelő negyedében. Az Aleea Alexandru 23. számú épületben ekkor már két évtizede Lengyelország nagykövetsége működött. A környéken villák, diplomáciai rezidenciák és gondozott kertek sorakoztak, a ház múltja azonban kevésbé illett ehhez a rendezett világhoz. A második világháború éveiben német katonai és biztonsági szervek használták, Románia 1944. augusztusi átállása után pedig egy időre a kommunista párt vezetősége költözött ide. Gheorghe Gheorghiu-Dej és társai ebben az épületben dolgoztak akkor, amikor a néhány ezer tagot számláló illegalitásból kilépő párt megkezdte a román államhatalom megszerzését. A ház pincéjéhez és udvarához azonban egy másik történet is kötődött: itt tartották fogva, majd itt ölték meg a Román Kommunista Párt korábbi vezetőjét, Ștefan Forișt, vagy magyar nevén Fóriș Istvánt.

A gyilkosság több mint húsz évvel korábban történt. Nem volt per, ítélet, kivégzőosztag, halotti bizonyítvány vagy hivatalos közlemény. Fóriș egyszerűen eltűnt. A párt, amelynek éveken át főtitkára volt, nem tartozott magyarázattal senkinek. Az ügyben részt vevők közül

többen később magas állami és párttiszségekhez jutottak, a kommunista rendszer pedig közben olyan hatalmi gépezetté fejlődött, amely egész Romániát ellenőrizte. A korábbi főtitkár nevét ugyan nem törölték ki teljesen a kommunista mozgalom történetéből, halálának körülményeiről azonban hosszú ideig csak kevesen tudtak. Azok közül pedig, akik tudtak valamit, sokan maguk is érdekeltek voltak abban, hogy hallgassanak.

1965 márciusában meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej. Utódja, Nicolae Ceaușescu kezdetben nem azzal az arccal jelent meg, amelyet később a világ megismert. A harmincas évei óta pártfunkcionáriusként működő politikus új vezetőként bizonyos távolságot próbált teremteni elődje korszakától. Ennek egyik eszköze lett a kommunista párton belüli korábbi leszámolások felülvizsgálata. Nem demokratikus rendszer készült szembenézni saját bűneivel. A vizsgálatoknak hatalmi céljuk is volt: lehetővé tették Ceaușescu számára, hogy Gheorghiu-Dej egyes régi embereit félreállítsa, elődje legsötétebb döntéseit pedig egy lezárt korszak hibáiként mutassa be.

Ebbe a folyamatba került bele Fóris István ügye. A pártbizottság régi iratokat keresett elő, túlélőket

hallgatott ki, és olyan embereknek tett fel kérdéseket, akik húsz évig abban a tudatban élhettek, hogy soha senki nem fogja számon kérni rajtuk az 1940-es években történeteket. 1967. május 15-én vallomást tett Gheorghe Pintilie is. Egykor Pantelei Bodnarenko vagy Pantiuşa néven ismerték; szovjet kötődésű illegalista volt, később pedig a román kommunista állambiztonság egyik legfontosabb vezetője lett. A Fóris-ügy vizsgálói előtt azonban nem tábornokként vagy a Securitate egykori főnökeként volt érdekes. A bizottság azt akarta tudni tőle, hogyan halt meg Fóris.

Pintilie válaszai egy különös, primitív és ugyanakkor gondosan előkészített politikai gyilkosság képét rajzolták ki. A volt pártvezetőt nem lőtték agyon, részben azért, hogy ne keltsenek zajt. Vasrúddal támadtak rá. A későbbi vallomások nem minden részletben egyeztek abban, hogy Pintilie saját kezével mérte-e az első vagy a halálos csapást, illetve milyen szerepet játszott sofőrje, Dumitru Neciu. Az 1967-ben felállított pártbizottság végső következtetése szerint azonban Pintilie Neciu segítségével hajtotta végre a kivégzést. A halálos fegyver egy vasrúd volt, Fóris holttestét pedig az Aleea Alexandru épületében vagy annak közvetlen környezetében előkészített gödörbe rejtették.

A részletek azért maradhattak meg ilyen pontossággal, mert Pintilie több mint két évtizeddel később is emlékezett a sír elkészítésére. Elmondása szerint mély gödröt ásott, majd földet és vizet hordott rá, megvárta, amíg a talaj ülepedik, végül igyekezett helyreállítani a padlót. A munka hétköznapi aprólékossága különösen nyomasztó. Nem egy háborús fronton elkövetett rögtönzött kivégzésről volt szó, hanem a kommunista párt egyik épületében végrehajtott titkos gyilkosságról, amelynek nyomait a tetteseknek módjuk volt napokon keresztül eltüntetni. Pintilie évekkel később még arra is emlékezett, hogy a deszkapadló festésével próbálkozott, de nem talált megfelelő festéket.

A történetet még zavarosabbá tette, hogy Fóris nem feltétlenül feküdt egyedül a rejtekhelyen. Pintilie későbbi vallomása szerint rövid időn belül további két embert is megöltek hasonló módon, majd ugyanoda temették őket. Az egyik áldozatot a források többféle névalakkal azonosítják, Ion Pârgariu vagy Pârgaru néven, a másik személy kiléte pedig még bizonytalanabb. Pintilie emlékezete ezen a ponton feltűnően bizonytalanná vált. Arra emlékezett, hogyan ásta a gödröt, hogyan locsolta a földet, és milyen volt a padló, azoknak az embereknek a nevét viszont, akik Fóris mellett kerültek a föld alá, már

nem tudta biztosan megmondani.

A hatvanas évek vizsgálatának ezért volt egy szokatlan, szinte bűnügyi mozzanata is. Meg kellett találni a holttesteket. Csakhogy az Aleea Alexandru épületét időközben átadták Lengyelországnak, a házat többször átépítették, és az egykori kommunista pártközpontból diplomáciai képviselet lett. A román hatóságoknak így a lengyel fél engedélyére volt szükségük ahhoz, hogy a nagykövetség területén kutassanak. A Wilson Center által közölt lengyel diplomáciai háttéranyag szerint 1967-ben Ceaușescu kezdeményezésére exhumáltak ott Fórishoz és más áldozatokhoz kötött maradványokat. Más román források ennél összetettebb történetet őriztek meg: szerintük a sír eredeti helyén már nem feltétlenül voltak meg a csontok, mert az épület korábbi átalakításai során elmozdíthatták őket, ezért több alkalommal is kutattak utánuk.

Ez az első pont, ahol a Fóris-ügyben óvatosnak kell lennünk. A több évtizeddel későbbi visszaemlékezések és a kommunista párt saját vizsgálatai nem mindig illeszkednek tökéletesen egymáshoz. Az egyik változat szerint három csontváz került elő, más beszámolók két holttestről szólnak, megint mások azt állítják, hogy az eredeti rejtekhelyet az átépítések idején már

megbolygatták. Annyi biztosnak látszik, hogy a hatvanas években a pártvezetés komolyan kereste Fóris földi maradványait, és ehhez diplomáciai úton is hozzáférést kért a lengyel nagykövetség területéhez. A történelmi nyomozás számára éppen az ilyen eltérések fontosak. A későbbi hivatalos változatot nem célszerű automatikusan az események pontos leírásának tekinteni csak azért, mert egy pártbizottság jelentésében szerepelt.

Az exhumálás vagy exhumálások közben azonban egy ennél súlyosabb kérdés is egyre világosabban megfogalmazódott. A bizottság már nem csupán azt vizsgálta, hogyan ölték meg Fóris Istvánt. Azt kellett kiderítenie, ki döntött a megöléséről.

Ez a két kérdés első pillantásra azonosnak tűnhet, pedig nem az. A fizikai végrehajtók kilétével kapcsolatban viszonylag erős források állnak rendelkezésre. Pintilie maga tett vallomást a történetekről, és több más résztvevő vagy korabeli vezető beszámolója is megerősíti, hogy ő és emberei vették át Fórist és hajtották végre a gyilkosságot. A politikai döntés útja már sokkal homályosabb. Egy kommunista pártban az ilyen parancsokat ritkán foglalták jegyzőkönyvbe, különösen akkor, amikor maga a cselekmény is törvénytelen volt. Nem maradt fenn olyan

papír, amelyen Gheorghiu-Dej, Ana Pauker vagy bárki más aláírásával elrendelte volna Fóris meggyilkolását.

Volt azonban egy húsz évnél régebbi vallomás, amelyet a Ceaușescu-féle vizsgálat előtt is ismertek. Teohari Georgescu, a kommunista Románia egykori belügyminisztere 1953-ban, saját politikai bukása után beszélt a Fóris-ügyről. Elmondása szerint ő vetette fel Gheorghiu-Dejnek, hogy mi legyen a hosszú ideje fogva tartott volt főtitkárral: tovább őrizték-e, vagy „szüntessék meg”. Georgescu szerint Dej beleegyezett a megölésébe, ezután pedig Ana Paukerrel és Vasile Lucával is közölte a tervet, akik szintén jóváhagyták. Ha ez a vallomás pontos, Fóris halála nem Pintilie magánakciója volt, hanem a legfelső kommunista vezetés döntése.

Csakhogy Georgescu 1953-as vallomása önmagában nem oldja meg az ügyet. Abban az évben már ő maga is bukott vezető volt. Ana Paukert, Vasile Lucát és őt az előző esztendőben félreállították; Dej éppen ekkor számolt le azzal a csoporttal, amely korábban társa volt a hatalom megszerzésében. Georgescu tehát olyan politikai környezetben beszélt, amelyben a vallomásoknak közvetlen következményei lehettek. Egy részük őszinte visszaemlékezés lehetett, más részük önigazolás,

felelősségáthárítás vagy az aktuális pártvezetés elvárásaihoz alkalmazkodó történet. Ugyanez igaz a tizenöt évvel későbbi vizsgálatra is: 1967–1968-ban már más politikai érdekek határozták meg, mely régi bűnök feltárása vált hasznossá.

Gheorghiu-Dej ekkor már nem védekezhett. Ana Pauker 1960-ban meghalt, Vasile Luca pedig 1963-ban börtönben. A megmaradt szereplők közül Pintilie, Georgescu és mások viszont beszélhettek. A pártbizottság így olyan történetet próbált rekonstruálni, amelynek fontos szereplői közül többen már nem éltek, a fennmaradt tanúk pedig maguk is részesei voltak annak a rendszernek, amelynek egyik bűnét vizsgálták. A helyzet szinte minden elemében forráskritikára kényszerít. A tanúk nem kívülállók voltak, hanem vádlottak, végrehajtók, egykori döntéshozók vagy azok politikai ellenfelei.

Az 1968-as pártvizsgálat végül a Fórissal szemben egykor megfogalmazott egyik legfontosabb vádat is megingatta. Az egykori főtitkárt azzal gyanúsították, hogy kapcsolatban állt a román politikai rendőrséggel, a Siguranțăval, sőt több kommunista letartóztatásáért is ő lehetett felelős. Az ilyen vád a földalatti kommunista mozgalomban gyakorlatilag halálos ítéletet jelenthetett.

Az illegalitás konspiratív körülményei között egy-egy letartóztatási hullám után rendszeresen felmerült, hogy valaki áruló volt. A húsz évvel későbbi vizsgálat azonban arra jutott, hogy Fóris esetében az együttműködés vádját nem támasztották alá megfelelő bizonyítékok; az állításokat részben a letartóztatások okairól alkotott, hiányosan dokumentált feltételezésekből vezették le.

Ez fontos volt az 1968-as rehabilitációhoz, de még nem válaszolt arra, miért kellett Fórisnak meghalnia. Ha valóban bizonyított áruló lett volna, a kommunista vezetés 1945–1946-ban akár nyilvános pert is rendezhetett volna ellene. A párt ekkor már legalitásban működött, miniszteri tisztségeket birtokolt, rendőrségi és belügyi pozíciókat szerzett, és egyre nagyobb befolyást gyakorolt az igazságszolgáltatásra. Fóris ellen azonban nem indítottak nyilvános eljárást. Nem mutattak be bizonyítékokat, nem engedték, hogy védekezzen, és halálát sem jelentették be. Eltűnése inkább a földalatti párt világának módszereit idézte, mint egy államhatalom hivatalos fellépését.

A magyarázatot ezért máshol is keresni kell. Fóris 1940 végétől 1944. április 4-ig a Román Kommunista Párt főtitkára volt. Bár a későbbi kommunista Románia hatalmas pártállamához képest az akkori szervezet

parányi és szétagolt volt, a főtitkári cím mégis politikai legitimitást jelentett. Főris olyan időszakban vezette a pártot, amikor Gheorghiu-Dej börtönben ült, Ana Pauker Moszkvában tartózkodott, a kommunista mozgalom különböző csoportjai pedig nemcsak Antonescu rendszerével, hanem egymással is versengtek. Amikor 1944 tavaszán Főrist leváltották, még senki nem tudhatta biztosan, melyik csoport fogja néhány hónap múlva uralni a pártot.

A későbbi történetírás három nagy hatalmi központot különböztet meg. Az egyik a hazai illegalitásban működő csoport volt, amelynek legfontosabb vezetője egy ideig Főris. A második a börtönökben, mindenekelőtt Caransebeşben és más fogvatartási helyeken összekovácsolódó kör, amelynek élére Gheorghiu-Dej került. A harmadik a Moszkvában élő kommunisták csoportja volt, Ana Paukerrel az élen. A csoportok közötti határok nem voltak mindig merevek, és a szovjet támogatás mindegyik számára döntő jelentőségű maradt, de 1944-1945-ben egyre inkább arról szólt a verseny, ki foglalja el az új hatalmi rendszer kulcspozícióit.

Főris ebben a küzdelemben veszített. Előbb a tisztségét vették el tőle, azután a szabadságát, végül az életét. Az események sorrendje azonban megtévesztően

egyszerű. Ha csak ennyit mondunk, könnyű azt gondolni, hogy egy hatalmi riválist eltávolítottak, majd két év múlva megöltek. Valójában éppen ez a két év az ügy egyik legnehezebben megmagyarázható része. Ha 1944 áprilisában már elhatározták volna Fóris fizikai megsemmisítését, miért tartották életben 1946 nyaráig? Ha pedig kezdetben valóban csak leváltani akarták, mi történt később, ami miatt halálos veszéllyé vált?

Fóris közben maga is írt. A pártvezetéshez intézett memorandumokban és levelekben kérte helyzetének rendezését, munkát akart, és követelte, hogy vizsgálják ki az ellene felhozott vádakat. 1944 decemberében már arra figyelmeztette vezetőit, hogy édesanyja elvesztette türelmét, és külföldi személyiségekhez akar fordulni fia ügyében. A levél tragikus utóélete miatt ez a részlet különös súlyt kapott. Fóris anyja később maga is eltűnt, halálának körülményei pedig csaknem olyan vitatottak lettek, mint fiáé.

Mire azonban az idős asszony fia után kezdett érdeklődni, Fóris sorsa már egy olyan párt kezében volt, amely gyorsan tanulta a hatalomgyakorlás új szabályait. 1945. június 9-én formálisan is őrizetbe vették. A kommunista párt ekkor már nem illegális szervezet volt. Petru Groza kormánya március óta hivatalban volt, a

kommunisták pedig a szovjet katonai jelenlét támogatásával egyre több kulcspozíciót szereztek meg. Fóris mégis úgy került fogságba, mintha továbbra is konspirációs idők járnának. Saját egykori elvtársai őrizték, saját pártja vizsgálta, és végül saját pártja emberei ölték meg. A hivatalos állam szinte eltűnt a történetből.

Ez teszi Fóris halálát többé egy kommunista vezető személyes tragédiájánál. A gyilkosság 1946-ban történt, két évvel a kommunista diktatúra teljes kiépítése előtt. A Securitate még nem létezett abban a formában, ahogyan később ismertté vált, de azok közül, akik Fóris eltüntetésében részt vettek, többen hamarosan éppen ennek az új elnyomó gépezetnek a vezetői lettek. Gheorghe Pintilie 1948-tól a Securitate első főigazgatója lett, és hosszú éveken keresztül a román politikai rendőrség egyik meghatározó embere maradt. A pincében alkalmazott módszer így egy olyan korszak előképeként is olvasható, amelyben az önkényes fogva tartás, a kínzás, a titkos kivégzés és a konstruált vád már nem csupán belső pártügy volt.

1967-ben azonban Pintilie még ott ült a bizottság előtt, és magyarázta, hogyan ásta meg egykori főtitkára sírját. Elmondása szerint a gyilkosság után beszélt

Gheorghiu-Dejjel. A később rögzített vallomásban Dej reakciója nem felháborodás vagy meglepetés volt, hanem elégedettség. Ez az egyik legerősebb elem azok között, amelyek Dej közvetlen felelősségére utalnak. Ugyanakkor még ez sem ugyanaz, mint egy fennmaradt parancs. Pintilie emlékezett rá, hogy Dej sürgette, kérdezgette a végrehajtásról, majd a befejezett akció után helyeselte azt. Ha a vallomás hiteles, nehéz elképzelni, hogy a pártvezér ne tudott volna előre a készülő gyilkosságról.

Az ügy mégsem zárható le egyetlen vallomással. Pintilie-nek 1967-ben ugyanúgy lehetett érdeke a felelősség fölfelé tolására, mint Georgescunak 1953-ban. Az egykori végrehajtó számára kedvezőbb volt azt mondani, hogy parancsot teljesített, mint azt, hogy saját kezdeményezésére ölt. A pártfegyelemre való hivatkozás később maga is Pintilie védekezésének egyik elemévé vált. Másfelől azok a körülmények, amelyek között Fóris fogva tartása, őrzése és megölése történt, valóban nehezen egyeztethetők össze egy alacsonyabb szintű önálló akcióval. A volt főtitkár sorsáról a legfelső vezetésnek tudnia kellett.

A történet egyik furcsasága ezért az, hogy a tett fizikai részleteiről többet tudunk, mint a döntés pillanatáról.

Tudjuk, milyen eszközzel támadtak Fórisra. Ismerjük a házat. Ismerünk neveket azok közül, akik jelen voltak. Tudjuk, hogyan próbálták eltüntetni a sírt, sőt arról is maradt vallomás, hogyan locsolták vízzel a frissen visszahányt földet. Arról azonban nincs egyetlen hiteles dokumentum sem, hogy egy adott napon néhány kommunista vezető leült volna, és kimondta volna: Fóris Istvánt meg kell ölni.

Talán soha nem is volt ilyen ülés. Lehet, hogy a döntés fokozatosan született meg, félmondatokból, utasításokból és a pártfegyelem sajátos nyelvéből. Lehet, hogy többen tudtak róla, de senki nem akarta papírra vetni. Az is elképzelhető, hogy az 1953-ban és 1967–1968-ban előadott történetek egy valós döntés különböző, utólag átformált emlékei. Pontosan ez az a pont, ahol a történész munkája eltér egy bíróságétól. Nem kell mindenáron egyetlen tettest kijelölni, ha a bizonyítékok ennél bonyolultabb felelősségi láncot mutatnak.

Nyolcvan évvel a gyilkosság után ezért nem az a legérdekesebb kérdés, hogy ki fogta a vasrudat. Erre viszonylag jó válaszunk van. Sokkal fontosabb megérteni, hogyan jutott el egy kis illegalista kommunista párt odáig, hogy saját, Moszkva által korábban elfogadott főtitkárát tárgyalás nélkül eltegye láb alól, majd az ügyet

évtizedekre eltemesse. Ehhez vissza kell mennünk jóval 1946 elé.

Vissza kell mennünk Erdélybe, egy Brassó melletti faluba, ahol 1892-ben egy magyar családban megszületett Fóris István. Meg kell értenünk, hogyan jutott el Budapestig, a marxizmusig, az első világháborúig és 1919 forradalmáig; hogyan lett belőle a román kommunista mozgalom egyik vezetője, majd a Komintern embere; és miért vált végül veszélyessé azok szemében, akik néhány évvel korábban még elvtársuknak tekintették.

Az Aleea Alexandru földjében elrejtett holttest ugyanis csak a történet vége volt. A gyilkossághoz vezető út több mint fél évszázaddal korábban kezdődött.

2. fejezet - Tatrangtól Budapestig

Fóris István 1892. május 9-én született Tatrangon, Brassó vármegyében. A falu a Barcaság délkeleti részén fekvő Hétfaluhoz tartozott, abba a sajátos nyelvi és kulturális közegbe, amelyben magyarok, románok és szászok évszázadokon keresztül éltek egymás mellett. A térség magyar lakóinak egy részét hétfalusi csángóként tartja számon a néprajzi és történeti irodalom, és Fóris családját is ehhez a közösséghez sorolják. A későbbi román kommunista vezető első nyelve magyar volt, de már fiataalkorában megtanult románul és németül, később franciául is. Ez a többnyelvűség később nem mellékes életrajzi adatnak bizonyult: újságíróként, illegális pártmunkásként és a Komintern kapcsolattartójaként egyaránt hasznát vette.

Apját ugyancsak Fóris Istvánnak hívták, édesanyja Kocsis Anna volt. A család anyagi helyzetéről egymásnak részben ellentmondó adatok maradtak fenn. A későbbi hivatalos életrajzok többnyire módos családról beszéltek, amely Tatrangon téglá- és cserépüzemet birtokolt. Fóris saját, 1940-ben összeállított önéletrajzában jóval szerényebb képet rajzolt szüleiről. Apját eredetileg paraszti származású fafaragónak és kőművesnek

nevezte, aki kisebb vállalkozóként jutott el egy téglagyár létrehozásáig, de az üzemet állítása szerint állandóan a csőd fenyegette. Azt is feljegyezte, hogy már iskolásként pénzt keresett, szász gyermekeket korrepetált.

A család későbbi leszármazottainak visszaemlékezése más hangsúlyokat tartalmaz. Eszerint Kocsis Anna idővel több téglaegetőhöz is érdekeltséget szerzett, és a család megengedhette magának, hogy fiát hosszabb időn át taníttassa. Cristina Diac román történész ezért joggal figyelmeztet arra, hogy Fóris saját osztályhelyzetének bemutatásakor alkalmazkodhatott a kommunista párt elvárásaihoz. Egy illegális kommunista vezető önéletrajzában politikai jelentősége volt annak, hogy valaki munkás- vagy szegényparaszti háttérből érkezett-e, esetleg olyan családból, amelyet a mozgalom polgárinak vagy „kizsákmányolónak” minősített. Fóris családja a kommunista rendszer későbbi kategóriái szerint inkább az utóbbi csoportba kerülhetett volna.

Ez az apró életrajzi vita már jelzi azt a problémát, amely Fóris életének rekonstruálását végigkíséri. Az illegalitásban működő kommunisták többször készíttetek részletes önéletrajzot a párt vagy a Komintern számára. Ezek az iratok rengeteg értékes adatot őriztek meg, de nem tekinthetők semleges személyes vallomásoknak.

Íróik tudták, milyen származást, politikai fejlődést és forradalmi múltat értékel kedvezően a szervezet, amelytől saját helyzetük függött. A gyermekkor szegénysége könnyen hangsúlyosabbá, a családi vállalkozás jelentősége pedig kisebbé válhatott egy ilyen dokumentumban.

A tatrangi elemi iskola után Fóris Brassóban tanult tovább. A források ebben sem teljesen egységesek. Egyes román életrajzok kereskedelmi középiskolát említenek, más munkák szerint olyan középiskolába járt, ahol különösen a reáltárgyakban mutatott érdeklődést. A brassói „George Barițiu” megyei könyvtár életrajzi adattára azt is közli, hogy diákként már marxista olvasókört szervezett, ezért az iskola vezetése fegyelmi eljárást indított ellene, végül távoznia kellett. A közlés azonban olyan korai tanévet kapcsol az esethez, amely Fóris életkorával nehezen egyeztethető össze, ezért ezt a történetet további elsődleges adat nélkül nem érdemes biztos tényként kezelni.

A későbbi kommunista életrajzok számára vonzó motívum volt a gyermekkorától lázadó forradalmár képe. Sok pártvezető esetében épült ki hasonló történet: az ifjú már jóval azelőtt felismeri a társadalmi igazságtalanságot, hogy politikailag felnőtté válna, majd

természetes úton jut el a marxizmushoz. Fóris esetében ennél óvatosabb megközelítés indokolt. Az bizonyítható, hogy fiatal felnőttként erősen balra fordult, és 1918 végére már elkötelezett kommunista volt. Azt azonban sokkal nehezebb megállapítani, hogy tizenéves korában milyen kiforrott politikai nézeteket vallott.

Tanulmányai később Budapestre vitték. Matematikát és fizikát hallgatott, s a rendelkezésre álló életrajzi adatok szerint 1919-ben fejezte be egyetemi tanulmányait. Az akkori Budapest egészen más politikai és szellemi közeg volt, mint Tatrang vagy Brassó. Az első világháború utolsó éveiben a fővárosban egymás mellett jelentek meg a polgári radikalizmus, a szociáldemokrácia, a háborúellenes mozgalmak, az anarchizmus és az orosz forradalom hatására gyorsan terjedő kommunista elképzelések.

Fóris kapcsolatba került a Galilei Körrel is. Az 1908-ban létrejött szabadgondolkodó diákszervezet eredetileg nem bolsevik szervezetként működött. Tagjai és előadói között különböző politikai irányzatok képviselői fordultak meg, a társaság azonban egyre erősebben szembekerült a Monarchia konzervatív politikai rendjével, az egyházi befolyással és a háborúval. A környezet alkalmas volt arra, hogy a háborúból

visszatérő, radikalizálódó fiatalok a fennálló társadalmi rendszer egészét kezdjék megkérdőjelezni.

Fóris saját későbbi visszaemlékezésében „haladó szervezetként” írt a Galilei Körről. A körhöz fűződő viszonya ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy politikai fejlődése kevésbé volt egyenes vonalú, mint ahogyan azt a későbbi pártéletrajzok sugallták. Amikor 1918 végén a kör Szabad Gondolat című folyóiratában a kommunista mozgalommal szemben kritikus álláspont jelent meg, Fóris vitairatot kezdett írni a kommunisták védelmében. Később maga is úgy ítélte meg, hogy az elkészült szöveget erősen átítatta az anarchista gondolkodás, ezért végül nem jelentette meg. Ez az epizód jóval többet mond politikai fejlődéséről, mint egy utólagosan megszerkesztett forradalmi legenda. A huszonhat éves Fóris ekkor még kereste azt az ideológiai nyelvet, amelyhez néhány hónapon belül teljes meggyőződéssel csatlakozott.

Mindezt azonban megszakította a világháború. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914 nyarán általános mozgósítást rendelt el. Fóris saját későbbi közlése szerint augusztus elején vonult be, tüzérségi kiképzést kapott, majd több hadszíntéren szolgált. Beszámolójában az olasz frontot és Albániát is megemlítette. A háború

végére hadnagyi rangig jutott, és csak 1918 novemberében szerelt le. Vagyis politikai radikalizálódásának döntő időszakát nem egy háborút kívülről szemlélő egyetemista, hanem négy év katonai szolgálat után hazatérő tiszt élte át.

A frontélmények pontos hatását nehéz rekonstruálni. Főris nem hagyott hátra olyan részletes háborús naplót vagy visszaemlékezést, amelyből meg lehetne mondani, mit gondolt a harcok idején a Monarchiáról, a nemzetiségi kérdésről vagy a háború céljairól. Azt viszont tudjuk, hogy amikor 1918 őszén a birodalom összeomlott, már egy olyan közegbe tért vissza, amelyben néhány hét alatt megsemmisült az addigi politikai rend. Magyarországon előbb az őszirózsás forradalom, majd a köztársaság kikiáltása következett, miközben Erdély jövője is eldőlt. Egy Tatrangról származó magyar számára mindez személyes következményekkel járt: szülőföldje hamarosan egy másik államhoz került.

1918 decemberében Főris belépett a mindössze néhány héttel korábban létrehozott Kommunisták Magyarországi Pártjába. Ez már egyértelmű politikai döntés volt. A pártot Kun Béla és az oroszországi hadifogságból hazatért kommunisták köré szervezték, programját pedig jelentős részben az 1917-es bolsevik

forradalom példája határozta meg. A magyar kommunisták abból indultak ki, hogy a háború utáni összeomlás nem átmeneti válság, hanem egy európai forradalmi hullám kezdete. Főris ettől kezdve ehhez a mozgalomhoz kötötte politikai jövőjét.

Kun Béla személye később többször felbukkant Főris életének elbeszéléseiben. A két erdélyi származású kommunista sorsában valóban volt néhány párhuzam, de közvetlen személyes kapcsolatuk mélységéről óvatosan kell fogalmazni. A népszerű román feldolgozások gyakran egyszerűen azt írják, hogy Főris „Kun Béla mellett” vett részt a magyarországi forradalomban. Ez többet sugall annál, mint amit a rendelkezésre álló adatok igazolnak. Főris a kommunista párt tagja és később a Tanácsköztársaság katonája volt, ebből azonban még nem következik, hogy Kun szűk politikai köréhez tartozott volna.

március 21-én a kommunisták és a szociáldemokraták megállapodása után létrejött a Magyarországi Tanácsköztársaság. Főris számára a rendszer nem csupán politikai szimpátiát jelentett. Áprilisban jelentkezett a Vörös Hadseregbe, és a 32. tüzérezred kötelékében szolgált. A korábbi monarchiabeli tüzértiszt katonai tapasztalata használhatóvá tette az új rendszer

számára.

A Tanácsköztársaság történetének ezt az epizódját később a magyar és a román történelmi emlékezet egészen eltérően ábrázolta. A kommunista magyar történetírás sokáig a forradalom védelmében folytatott honvédő háborút hangsúlyozta, míg román értelmezésekben a bolsevik magyar haderő elleni küzdelem és a román nemzeti egyesülés biztosítása került előtérbe. Főris esetében a kérdés különösen érdekes, mert erdélyi magyarként olyan hadseregben szolgált, amely 1919-ben román csapatokkal is harcolt, néhány hónappal később pedig már Románia területén kezdte új politikai pályáját.

Nem áll rendelkezésre adat arról, hogy Főris milyen konkrét ütközetekben vett részt, és milyen személyes álláspontot képviselt Erdély hovatartozásáról. Azt biztosan tudjuk, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság hadseregében szolgált, valamint azt, hogy annak összeomlása után nem emigrált tartósan Szovjet-Oroszországba vagy Nyugat-Európába. Visszatért Brassóba, amely ekkor már a román állam fennhatósága alatt állt.

Ez a döntés meghatározta egész későbbi pályáját. Főris rövid időn belül egy másik ország munkásmozgalmában találta meg a helyét. 1919 októberében csatlakozott a brassói szocialistákhoz, és bekapcsolódott a magyar nyelvű baloldali sajtó munkájába. A Világosság körül kezdett rendszeresebben újságíróként dolgozni. Néhány évvel később már az Előre szerkesztésében is részt vett, Eugen Rozvannal együtt. A politikai mozgalom, amelyhez csatlakozott, még nem volt azonos a későbbi Román Kommunista Párttal; a romániai szocialisták körében ekkor éles vita folyt arról, elfogadják-e a Kommunista Internacionálé huszonegy feltételét, és létrehozzanak-e bolsevik típusú pártot.

Főris ebben a vitában a kommunista irányzat mellé állt. Választása azért is figyelemre méltó, mert aligha lehetett pusztán nemzeti alapon értelmezni. Néhány hónappal korábban még fegyverrel szolgált a magyar tanácshatalmat a Romániával vívott háborúban, majd egy olyan mozgalomba kapcsolódott be, amely Romániában próbált bolsevik forradalmat előkészíteni. A számára meghatározó politikai azonosság ekkorra láthatóan nem az állampolgárság, hanem a kommunista internacionalizmus lett.

Ennek azonban volt egy sajátos következménye. A román kommunista mozgalomban a nemzetiségi kérdés hosszú időn át súlyos belső és külső problémának bizonyult. A Komintern álláspontja Románia területi egységével kapcsolatban olyan tételeket is tartalmazott, amelyeket a román társadalom nagy többsége elfogadhatatlannak tekintett. Erdély, Besszarábia, Bukovina és Dobrudzsa kérdése miatt a pártot ellenfelei könnyen olyan szervezatként ábrázolhatták, amely idegen hatalmi érdekeket szolgál. Egy erdélyi magyar kommunista, aki 1919-ben még a magyar Vörös Hadseregben harcolt, különösen könnyen válhatott gyanú tárgyává.

Fóris mindazonáltal egyre inkább a romániai mozgalomhoz kötötte életét. A többnyelvű erdélyi környezetből hozott képességei ebben előnyt jelentettek. Magyarul anyanyelvi szinten beszélt, románul politikai és újságírói munkát tudott végezni, német és francia nyelvtudása pedig olyan emberré tette, aki nemzetközi kapcsolattartásra is alkalmas volt. A kommunista mozgalomban az ilyen emberek értékesnek számítottak, különösen egy olyan országban, ahol a munkásság jelentős része nem román anyanyelvű volt.

Későbbi ellenfelei gyakran merev, nehéz természetű, doktriner emberként írták le. Ezek a jellemzések nagyrészt abból az időből származnak, amikor már politikai érdeke fűződött valakinek Fóris lejáratásához, ezért velük is óvatosan kell bánni. A korai pálya azonban valóban mutat néhány tartós tulajdonságot. Fóris nagy munkabírásu, ideológiai kérdésekben komolyan elmélyülő és a szervezeti fegyelmet fontosnak tartó aktivista volt. Egyúttal hajlamos lehetett arra, hogy önmagától és környezetétől is többet követeljen, mint amennyit hosszú távon el lehetett viselni.

Erre néhány évvel később különös bizonyíték szolgált. Amikor az erdélyi kommunista hálózatban egyre több feladat nehezedett rá, hetekig alig aludt, majd 1922-ben egy szakszervezeti rendezvény idején összeomlott. Rövid időre nagyszebeni pszichiátriai intézetbe került. Saját későbbi beszámolója szerint néhány nap alatt rendeződött az állapota, és utána csökkentették a rá háruló munkát. A történet azért fontos, mert kevésbé illeszkedett a később megalkotott, mindig szilárd és rendíthetetlen illegalista vezető képébe, mégis fennmaradt Fóris saját önéletrajzi anyagában.

1919 őszén mindebből még keveset lehetett előre látni. Fóris huszonhét éves volt, mögötte egy

világháború, egy összeomlott birodalom, egy rövid életű kommunista diktatúra és annak elvesztett háborúja állt. Szülőfaluja időközben másik állam része lett, ő pedig politikai meggyőződését nem adta fel. Ellenkezőleg: a vereség után még szorosabban kapcsolódott ahhoz a mozgalomhoz, amely az orosz bolsevik forradalmat tekintette követendő példának.

A húszas évek elején ebből a brassói újságíróból és pártszervezőből fokozatosan hivatásos forradalmár lett. A változás nem egyik napról a másikra következett be, de mire a román állam 1924-ben betiltotta a kommunista pártot, Fóris már olyan mélyen beépült annak szervezetébe, hogy számára alig maradt visszaút a legális polgári életbe. A konspiráció, az álnevek, a rendőrségi megfigyelés, a letartóztatások és később Moszkva ettől kezdve évtizedeken át életének természetes közegévé váltak.

3. fejezet – Illegalitásban

A húszas évek elején Fóris István még nem tartozott a romániai kommunista mozgalom országosan ismert vezetői közé. Brassóban újságot szerkesztett, röpiratokat írt, szervezett és vitatkozott, miközben az a politikai közeg, amelybe 1919-ben belépett, gyors átalakuláson ment keresztül. A romániai szocialista mozgalmon belül egyre élesebb választóvonal húzódott azok között, akik parlamentáris és szakszervezeti eszközökkel kívánták folytatni a munkát, illetve azok között, akik az oroszországi bolsevik forradalom példáját követve a fennálló államrend megdöntésére készültek.

Fóris az utóbbiak mellett kötelezte el magát. 1921-ben csatlakozott a Román Kommunista Párthoz, amely a szocialista párt radikális szárnyából alakult meg, és kezdettől a Kommunista Internacionáléhoz kívánt kapcsolódni. Ez az elhatározás jóval többet jelentett nemzetközi együttműködésnél. A Komintern nem olyan ernyőszervezet volt, amely önálló nemzeti pártok laza szövetségeként működött. A moszkvai központ politikai irányelveket szabott, beleszólt a vezetők kiválasztásába, megítélte a belső vitákat, és az egyes tagszervezetektől elvárta, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeit a hazai politikai megfontolások elé helyezték.

Ez Romániában hamarosan súlyos következményekkel járt. Az első világháború után létrejött Nagy-Románia területéhez Erdély, Besszarábia és Bukovina is hozzátartozott, s az új állam politikai elitje különösen érzékenyen reagált minden olyan mozgalomra, amely az új határokat megkérdőjelezte. A Komintern viszont nem tekintette sérthetetlennek ezeket a határokat. A román kommunisták ezért olyan nemzetiségi tételeket is képviseltek, amelyek Erdély, Besszarábia és más területek önrendelkezésének lehetőségét vetették fel. Ettől a párt már jóval azelőtt idegen érdekek képviselőjének tűnhetett a román közvélemény szemében, hogy tényleges politikai befolyást szerzett volna.

Fóris helyzete ebből a szempontból különösen összetett volt. Magyar anyanyelvű erdélyiként, a Magyarországi Tanácsköztársaság egykori katonájaként csatlakozott egy olyan romániai párthoz, amely maga is vitatta a háború utáni területi rendezés egyes elemeit. Mégsem maradt meg egy magyar nemzetiségi kommunista szerepében. A húszas években egyre inkább országos szervezeti feladatokat vállalt, és politikai gondolkodását az internacionalista kommunizmus határozta meg. Ebből a nézőpontból a magyar-román

államhatár másodlagos kérdéssé vált ahhoz képest, hogy hol húzódik a társadalmi osztályok közötti választóvonal.

A kommunista mozgalomnak ugyanakkor Romániában korántsem volt tömegbázisa. A párt későbbi önábrázolása hajlamos volt úgy bemutatni az illegalitás két évtizedét, mintha egy hatalmas földalatti szervezet állandóan a rendszer megdöntésére készült volna. A valóság jóval szerényebb volt. A kommunisták befolyása a munkásság körében is korlátozott maradt, és a szociáldemokrata mozgalom sokáig erősebb vonzerőt gyakorolt. Az illegális pártot állandó személyi konfliktusok, rendőrségi letartóztatások, pénzhiány és a moszkvai központtal folytatott viták gyengítették.

Fóris azonban olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyek ebben a kicsi és sérülékeny szervezetben gyors felemelkedést tettek lehetővé. Több nyelven beszélt, szerkesztői tapasztalata volt, katonai szolgálata során megtanulta a szervezeti fegyelmet, és láthatóan hajlandó volt egész életét a politikai mozgalomnak alárendelni. A brassói kommunisták 1922-ben küldöttként választották meg a párt második kongresszusára. Ekkorra már nem alkalmi rokonszenvezőként, hanem hivatásos mozgalmi emberként működött.

Anyagi értelemben is véglegesnek szánta ezt a választást. A családtól örökölt téglauzemhez fűződő érdekeltségét eladta, majd Bukarestbe költözött. A döntésnek később jól használható helye lett a kommunista életrajzokban: a polgári vagy kispolgári lét lehetőségét maga mögött hagyó forradalmár képét erősítette. Valószínűleg azonban praktikus oka is volt. A párt országos irányítása és a kommunista sajtó egyre inkább Bukarestből működött, és aki vezető szerepet akart betölteni, annak a fővárosban kellett jelen lennie.

A román állam közben egyre határozottabban lépett fel a kommunistákkal szemben. 1924-ben a pártot törvényen kívül helyezték. A tiltás hátterében a Kominternhez fűződő alárendelt viszony, az állam területi egységének megkérdőjelezése, valamint a bolsevik típusú forradalom nyílt célkitűzése egyaránt szerepet játszott. A román vezetés különösen veszélyesnek tekintette a Szovjetunió Besszarábiával kapcsolatos követeléseit, ezért a kommunista párt moszkvai kapcsolatai nem elvont külpolitikai problémának számítottak.

Az illegalitás ettől kezdve Fóris mindennapjainak része lett. A párt nem szűnt meg, hanem fedőszervezetek, szakszervezeti kapcsolatok, legális és

illegális sajtótermékek, konspirációs lakások és személyes hálózatok segítségével folytatta tevékenységét. Az állandó rendőri megfigyelés miatt álnevek használata, titkos találkozók és közvetítők alkalmazása vált szükségessé. Az illegalitás azonban nemcsak technikai módszereket változtatott meg. Sajátos politikai kultúrát hozott létre, amelyben a gyanakvás és a szervezeti engedelmesség létfontosságú tulajdonságnak számított.

Ez a kultúra később Fóris halálának megértéséhez is nélkülözhetetlen. A kommunisták között már a húszas években állandó kérdés volt, hogy egy letartóztatás azért következett-e be, mert a rendőrség jó munkát végzett, mert valaki óvatlan volt, vagy mert áruló működik a szervezetben. Egy illegális pártban alig lehetett ellenőrizni az információkat. Ha valaki kiszabadult a börtönből, felmerülhetett, hogy mit mondott a rendőröknek. Ha egy találkozó után több embert elfogtak, azonnal megindult a találgatás, ki vezethette rájuk a Sigurantát. A bizalom elvesztése politikai halálhoz, szélsőséges esetben fizikai leszámoláshoz is vezethetett.

Fóris maga sem kívülállóként szemlélte ezt a rendszert. Részt vett benne, elfogadta szabályait, és

későbbi vezetőként maga is megkövetelte a konspirációt és a pártfegyelmet. Ezért félrevezető lenne történetét úgy elmondani, mintha a későbbi áldozat már a húszas években egy önkényes gépezet tehetetlen célpontja lett volna. Főris ekkor még építője volt annak a politikai kultúrának, amely húsz év múlva ellene fordult.

1925-ben a bukaresti magyar nyelvű kommunista sajtó körül dolgozott. Kapcsolatba került a Munkás szerkesztőségével, részt vett a párt központi tanácsának munkájában, és megbízást kapott a Vörös Segély romániai szervezetében is. Ez utóbbi nem egyszerű jótékonyági egyesület volt. A Kommunista Internacionáléhoz kapcsolódó Nemzetközi Vörös Segély feladata a bebörtönzött kommunisták, politikai elítéltek és családtagjaik támogatása volt, de egyúttal a párt nemzetközi hálózatának részét alkotta.

A szervezetben végzett munka Főris számára új tapasztalatot jelenthetett. Kapcsolatot kellett tartani letartóztatott aktivisták családjával, pénzt és segítséget kellett eljuttatni hozzájuk, ügyvédekkel kellett találkozni, miközben mindezt rendőri megfigyelés alatt végezték. A kommunista mozgalom egyik fontos összetartó ereje éppen az volt, hogy tagjai megtapasztalhatták: ha börtönbe kerülnek, a szervezet megpróbál gondoskodni

róluk és hozzátartozóikról. A párthoz való hűség így nem pusztán ideológiai, hanem személyes kötelékeket is kialakított.

A húszas évek közepére Fóris már az országos vezetés közelében dolgozott. 1927-ben bekerült a Munkás-Paraszt Blokk központi vezetésébe, és a kommunista párt Központi Bizottságának is tagja lett. A Munkás-Paraszt Blokk a párt egyik legfontosabb legális politikai fedőszervezete volt: mivel a kommunisták saját nevükön nem működhettek, rajta keresztül próbáltak választásokon és nyilvános politikai akciókban részt venni.

A legális és illegális tevékenység közötti határ azonban vékony maradt. A Siguranța ismerte a fontosabb kommunisták nevét, figyelte utazásaikat és kapcsolataikat, időnként pedig egész szervezeti hálózatokat számolt fel. Fóris számára a rendőrségi megfigyelés nem elméleti veszély volt. Többször őrizetbe vették, és a következő években hosszabb börtönbüntetést is kapott.

1928 nyarán a párt negyedik kongresszusát már nem Romániában tartották, hanem Harkovban, a Szovjetunió területén. Önmagában a helyszín is sokat elárult a PCdR

helyzetéről. Egy romániai politikai párt legfontosabb döntéseit olyan országban hozta meg, amelynek kormánya nem ismerte el Románia keleti határát, miközben a kongresszus politikai irányvonalát jelentős részben a Komintern határozta meg. Főris a Központi Bizottság tagjaként vett részt a tanácskozáson.

A harkovi kongresszuson a nemzetiségi kérdés ismét központi témává vált. A Komintern irányvonala abból indult ki, hogy Románia többnemzetiségű, imperialista állam, amely elnyomja a hozzá került kisebbségeket. Ebből következett az elszakadásig terjedő önrendelkezési jog követelése. Ez a politika a román kommunistákat hosszú időre elszigetelte a társadalom jelentős részétől. Nem kellett jobboldali nacionalistának lenni ahhoz, hogy egy román választó gyanakvással tekintsen arra a pártra, amely Moszkvában vagy Harkovban kidolgozott területi téziseket képviselt.

Főris elfogadta ezt a politikai keretet. Erre azért érdemes hangsúlyt helyezni, mert későbbi életrajza könnyen leszűkíthető az áldozattá válás történetére. A húszas évek Főrisa azonban nem egy független gondolkodó volt, aki szembeszállt Moszkvával. A Kominternhez kötődő forradalmárként működött, és fegyelmezetten vett részt egy olyan pártban, amelynek

stratégiai döntéseit gyakran külföldön hozták meg.

A kongresszus évében újabb letartóztatás következett. Fóris egy ideig Kolozsváron raboskodott, ahol éhségsztrájkba kezdett. A későbbi életrajzi összefoglalók huszonhét napos éhségsztrájkáról beszélnek, amely után szabadon engedték. A pontos körülményeket nehéz minden részletükben rekonstruálni, az azonban bizonyos, hogy a hatóságok ellene indított eljárása nem ért véget szabadulásával. Még ugyanabban az évben elhagyta Romániát, miközben távollétében súlyos ítélet született ellene: tízévi szabadságvesztésre és jelentős pénzbírságra ítélték.

Ettől kezdve Fóris politikai pályájának új szakasza kezdődött. Az országon kívül töltött idő alatt Moszkvában, Bécsben és Berlinben is megfordult. A román kommunista pártot képviselte a Kommunista Internacionálé balkáni struktúráiban, így közvetlenül tapasztalhatta, hogyan működik a nemzetközi kommunista apparátus. Ez már nem az 1919-es forradalmi lelkesedés világa volt. A Komintern a húszas évek végére egyre szorosabban igazodott a szovjet párt vezetéséhez, miközben a Szovjetunióban Sztálin fokozatosan megszilárdította személyes hatalmát.

Fóris számára Moszkva egyszerre jelentett politikai központot, menedéket és döntőbírói fórumot. A PCdR belső konfliktusait rendszeresen a Komintern elé vitték, amely vezetőket váltott le, frakciókat marasztalt el és új irányvonalat szabott. Ez a gyakorlat olyan nemzedéket nevelt ki, amely természetesnek tekintette, hogy egy párton belüli vitát nem feltétlenül az érintett párt tagjai döntenek el. A végső ítéletet gyakran Moszkvából várták.

A romániai kommunisták között ráadásul sorozatos személyi harcok zajlottak. A párt főtitkárai gyorsan váltották egymást, a Komintern pedig újra és újra beavatkozott. A húszas évek végén és a harmincas évek elején különböző csoportok kölcsönösen opportunizmussal, szektássággal, nacionalizmussal vagy frakciózással vádolták egymást. Egy olyan szervezetben, amelynek néhány száz vagy néhány ezer aktív tagja volt, meglepően nagy energiát emésztettek fel ezek a belső küzdelmek.

Fóris sem kerülte el őket. Politikusi személyisége nemigen kedvezett a könnyű kompromisszumoknak. A rendelkezésre álló későbbi visszaemlékezések szerint részletekbe menően ellenőrizte a rá bízott munkát, érzékeny volt a szervezeti fegyelem megsértésére, és hosszú politikai vitákba bocsátkozott. Ezeknek a

jellemzéseknek egy részét ellenfelei hagyták hátra, ezért fenntartással kell kezelni őket, de későbbi konfliktusainak gyakorisága azt mutatja, hogy a róla kialakult kép nem lehetett teljesen alaptalan.

A párt belső harcainak egyik különös következménye az lett, hogy a vezetésben alig maradt folytonosság. Az 1924 utáni két évtized során egymást követték a különböző nemzetiségű főtitkárok, akik közül többen hosszú időt töltöttek külföldön. A Komintern számára ez nem feltétlenül jelentett problémát: a kommunista internacionalizmus elméletében a nemzetiségi származás másodlagos volt. A román társadalomban viszont tovább erősítette azt a benyomást, hogy a párt nem hazai politikai mozgalom, hanem Moszkva helyi kirendeltsége.

Fóris ebben a közegben tanulta meg azt is, milyen gyorsan válhat egy korábban megbecsült kommunistából politikailag gyanús személy. A Komintern történetében a vezetők felemelkedése és bukása gyakran nem hosszú folyamat volt. Egy új határozat, egy megváltozott moszkvai stratégia vagy egy sikeres frakcióharc elegendő lehetett ahhoz, hogy valakit eltávolítsanak. A párthűség bizonyítása ezért állandó feladattá vált.

1930 végén Fóris titokban visszatért Romániába. A párt újabb kongresszusra készült, a Komintern pedig ismét rendezni kívánta a román kommunisták belső viszonyait. Fóris ekkor már csaknem negyvenéves volt. Több mint egy évtizedes kommunista múlt, katonai szolgálat, újságírói munka, letartóztatások, börtön, emigráció és moszkvai kapcsolatok álltak mögötte. A mozgalom fiatal brassói szervezőjéből olyan káder lett, akit a nemzetközi kommunista hálózat is ismert.

A visszatéréssel azonban ugyanazt a kockázatot vállalta, amely elől korábban menekülnie kellett. A Siguranța továbbra is kereste, az ellene hozott ítélet érvényben volt, és a rendőrség egyre nagyobb tapasztalatot szerzett az illegális kommunista hálózatok felderítésében. Fóris mégis hazament, mert a párt feladatot adott neki. Az ilyen döntések mögött ideológiai meggyőződés mellett egyre inkább egy sajátos életforma is meghúzódott. A hivatásos forradalmárnak alig maradt olyan magánélete, amely elválasztható lett volna a szervezettől.

Nem sokáig maradt szabadlábban. 1931. augusztus 26-án letartóztatták. Văcărești, majd Doftana következett, azoknak a romániai börtönöknek a világa, amelyek később szinte mitikus helyet foglaltak el a

kommunista párt önéletrajzában. Az 1945 után hatalomra jutó rendszer a börtönéveket forradalmi érdemként tartotta számon, az egykori rabok között pedig olyan személyes hálózatok alakultak ki, amelyek később a pártvezetésben is nagy jelentőséget kaptak.

Fóris számára azonban ezek a börtönévek egészen más következménnyel jártak, mint Gheorghiu-Dej számára. Dej később éppen a fogságban kialakított csoportjára támaszkodva szerezte meg a párt vezetését. Fóris ugyan megjárta ugyanennek az elnyomó rendszernek a börtöneit, de soha nem tartozott ahhoz a szoros rabközösséghez, amely később a „börtönfrakció” néven a román kommunizmus egyik legerősebb hatalmi csoportja lett.

Ez a különbség 1931-ben még jelentéktelennek tűnhetett. Tizenhárom évvel később azonban döntő jelentőségűvé vált. A román kommunista párt vezetéséért folyó harcban nemcsak az számított, ki milyen tisztséget töltött be, hanem az is, kivel ült éveken át egy cellában, kinek az életében bízott, és kivel alakított ki olyan személyes köteléket, amely erősebbnek bizonyult a hivatalos párthierarchiánál.

Fóris 1931-ben még nem tudhatta, hogy egy ilyen csoport egyszer az ő leváltásáról dönt majd. Azt sem tudhatta, hogy annak az embernek, Gheorghe Gheorghiu-Dejnek a környezete, aki ekkor még csak felfelé kapaszkodott a kommunista mozgalomban, néhány év múlva komolyabb veszélyt jelent majd számára, mint a Siguranța rendőrei. Egyelőre a román állam foglya volt, és a következő négy évet börtönben kellett töltenie.

A harmincas évek közepén szabaduló Fóris azonban már egy másik kommunista világba tért vissza. Moszkvában ekkorra megkezdődött az a politikai folyamat, amely hamarosan a szovjet párt régi vezetőinek jelentős részét elpusztította. A gyanú, az árulás és a belső ellenség fogalma már nem csupán egy illegális mozgalom önvédelmi reflexe volt. Állami politika lett belőle. Ennek hatása a román kommunista pártot sem kerülhette el.

4. fejezet - Börtönből a pártvezetésig

Fóris István 1935-ben szabadult a börtönből. Az illegalitásban eltöltött évek és a fogság után olyan Romániába tért vissza, amely politikailag gyorsan változott. Európában Hitler már két éve hatalmon volt, Németország nyíltan újrafegyverkezett, Olaszország Etiópia megtámadására készült, a Szovjetunió pedig újragondolta addigi külpolitikai stratégiáját. A kommunista mozgalomban ennek közvetlen következménye lett, hogy Moszkva háttérbe szorította azt a korábbi felfogást, amely a szociáldemokratákat és a polgári baloldalt csaknem ugyanolyan veszélyes ellenfélként kezelte, mint a szélsőjobboldalt. A Komintern 1935-ben meghirdetett népfrontpolitikája ettől kezdve a fasizmussal szembeni szélesebb együttműködésre ösztönözte tagszervezeteit.

Fóris számára ez egyszerre jelentett politikai lehetőséget és komoly alkalmazkodási feladatot. Az előző évtizedben olyan párt tagja volt, amely a polgári politikai rendszer megdöntését tekintette céljának, és még a demokratikus baloldallal is gyakran engesztelhetetlenül szemben állt. Most ugyanennek a pártnak kellett kapcsolatokat keresnie olyan politikusokkal,

értelmiségekkel és szervezetekkel, amelyeket néhány évvel korábban osztályellenségnek minősített. A stratégia változott, a végső kommunista cél azonban nem. A népfrontpolitika nem jelentette a bolsevik rendszer elvetését, inkább annak felismerését, hogy a fasizmus erősödése mellett előbb szélesebb politikai szövetségekre lehet szükség.

Fóris hamar bekapcsolódott ebbe a munkába. A párt legális sajtótevékenységében vállalt szerepet, és több olyan laphoz kapcsolódott, amelyeken keresztül a kommunisták úgy próbálták eljuttatni üzeneteiket a nyilvánossághoz, hogy magát az illegális pártot nem lehetett nyíltan feltüntetni a kiadvány mögött. A Reporter, az Arena, az Atlas és a Zorile hasábjain is jelentek meg hozzá köthető, gyakran név nélküli írások. A brassói könyvtár életrajzi összefoglalója szerint a párt propaganda- és agitációs apparátusához tartozó sajtókollégium vezetésében is részt vett, és olyan legális szervezetek létrehozásában működött közre, amelyek antifasiszta, béke- vagy demokratikus jelszavakkal próbáltak szélesebb közönséget elérni.

A legfontosabb feladat azonban az lett volna, hogy a kommunisták kapcsolatot teremtsenek a román demokratikus ellenzék nagyobb pártjaival. A Nemzeti

Parasztpárt különösen fontosnak számított. Iuliu Maniu és Ion Mihalache pártja tömegesebb társadalmi támogatással, parlamenti hagyománnyal és olyan politikai tekintéllyel rendelkezett, amelyről a néhány ezer főt számláló illegális kommunista mozgalom csak álmodhatott. Fóris több alkalommal próbált kapcsolatot építeni a parasztpárti vezetéssel, de a bizalmatlanság kölcsönös maradt. A román ellenzéki politikusok tudták, hogy a kommunisták Moszkva irányítása alatt állnak, a kommunisták pedig saját politikai nyelvükön továbbra is polgári erőként tekintettek lehetséges szövetségeseikre. Egy 1936-os találkozón Ion Mihalache végül nem vállalt olyan együttműködést, amelyet Fóris szeretett volna elérni.

A kudarc jól mutatta a népfrontstratégia romániai korlátait. A kommunisták antifasiszta jelszavai önmagukban alkalmasak lehetnek volna szélesebb együttműködésre, a párt korábbi területi politikája és Moszkvához fűződő kapcsolata azonban továbbra is súlyos bizalmi akadály maradt. Ez különösen Erdély kérdésében volt érzékeny. Fóris maga magyar származású volt, de 1938-ra a párt álláspontja már azt hangsúlyozta, hogy a magyar és német kisebbség elszakadását nem támogatja, amíg Magyarország és

Németország fasiszta rendszerei egy ilyen változást saját hatalmi céljaikra használnák fel. A kommunista politika ebben az időszakban látványosan eltért a húszas évek elszakadást támogató tételeitől.

A változás mögött nem Fóris önálló nemzetpolitikai felismerése állt. A Komintern külpolitikai fordulata határozta meg, hogy a román kommunistáknak melyik évben mit kellett hangsúlyozniuk. A harmincas évek második felében a Szovjetunió a hitleri Németország feltartóztatásában volt érdekelt, ezért a kollektív biztonság, Franciaország, Nagy-Britannia, a kisantant és a balkáni együttműködés erősítése hirtelen összeegyeztethetővé vált a kommunista politikával. Fóris ezt a vonalat képviselte. Pályájának egyik visszatérő sajátossága éppen az volt, hogy megbízhatóan alkalmazkodott a Komintern változó irányvonalaihoz akkor is, amikor ezek nehezen voltak összeegyeztethetők a néhány évvel korábbi tételekkel.

Közben a párton belüli személyes konfliktusok sem szűntek meg. Fóris és Lucrețiu Pătrășcanu viszonya különösen feszültté vált. Pătrășcanu a román kommunista mozgalom szokatlan alakja volt: értelmiségi családból származott, jogász és közgazdász volt, román nemzeti kérdések iránt jóval érzékenyebbnek

mutatkozott, mint a párt sok más vezetője. Főris viszont a szervezeti fegyelmet és a Komintern előírásainak követését helyezte előtérbe. A nézetkülönbség a királyi diktatúra éveiben vált élesebbé, amikor arról kellett dönteni, milyen mértékben használják ki a rendszer által létrehozott korporatív szervezeteket.

II. Károly király 1938 februárjában felszámolta a parlamentáris rendszer maradékát, új alkotmányt vezetett be, majd valamennyi politikai pártot betiltotta. Az új állampárt, a Nemzeti Újjászületés Frontja az egész politikai életet ellenőrzése alá kívánta vonni. Főris úgy vélte, hogy a kommunistáknak a rendszer hivatalos munkásszervezeteiben és szakmai testületeiben is meg kell próbálniuk pozíciókat szerezni. Ez klasszikus illegalista módszer volt: ha egy szervezetet kívülről nem lehetett megtámadni, belülről kellett kihasználni. Pătrășcanu és több társa viszont fenntartásokkal fogadta ezt az irányt, és a vita személyes ellentétté is fajult.

Főris ekkor már a párt központi apparátusának egyik meghatározó tagja volt. 1938-ban bekerült a Központi Bizottság titkárságába, ami azt jelentette, hogy egyre közvetlenebbül vett részt a napi vezetésben. A pozíció jelentőségét ugyanakkor nem szabad a későbbi kommunista pártállam fogalmaival mérni. A Román

Kommunista Párt továbbra is kicsiny, illegális és állandó rendőrségi nyomás alatt működő szervezet volt. Egy titkársági tag nem minisztériumok és tömegszervezetek fölött rendelkezett, hanem konspirációs hálózatokat, illegális nyomdákat, futárokat és néhány száz megbízható aktivistát próbált működtetni. A források 1938-ban már egyértelműen a központi vezetés tagjaként említik Fórist.

1938 novemberében ismét letartóztatták. A rendőrség ekkor az illegális kommunisták mellett elsősorban a Vasgárda hálózatának felszámolására összpontosított. A szélsőjobb oldali szervezet és II. Károly rendszere között ekkor már nyílt erőszakos konfliktus zajlott; Corneliu Zelea Codreanu és több legionáriust röviddel később fogságban megölték. Fóris számára a királyi diktatúra természetesen nem jelentett szövetségest, a kommunista mozgalom azonban átmenetileg mégis kevésbé került a hatóságok figyelmének középpontjába, mint korábban. Rövid fogság után szabadult, és folytathatta illegális tevékenységét. A későbbi rendőri visszaemlékezések szerint 1939–1940-ben a Siguranța erőforrásainak jelentős részét már a Vasgárda megfigyelésére irányították át.

Ebben az időszakban a román kommunisták egyik legnagyobb politikai ellenfele valóban a Vasgárda lett. A

legionárius mozgalom társadalmi vonzereje azonban kellemetlen kérdéseket vetett fel a párt számára. A szélsőjobboldal nem csupán a hagyományos nacionalista rétegekből szerzett híveket, hanem munkások és szegényebb társadalmi csoportok körében is terjeszkedett. Pătrășcanu egyebek mellett azt vetette Fóris szemére, hogy a kommunista vezetés nem dolgozott ki megfelelő választ arra, miért válik a legionárius propaganda vonzóvá olyan körökben is, amelyeket marxista elmélet szerint a kommunista mozgalom természetes társadalmi bázisának kellett volna tekinteni.

A vita valós problémát érintett. A román kommunista párt ebben az időszakban politikai súlyát tekintve messze elmaradt mind a hagyományos pártoktól, mind a gyorsan erősödő szélsőjobboldaltól. Az illegalitás önmagában nem magyarázta a gyengeséget. A pártot terhelte a szovjet függőség, a korábbi területi politika, a vezetésben zajló sorozatos frakcióharc, valamint az is, hogy a társadalom jelentős része idegennek érzékelte a kommunisták nyelvét és politikai céljait. Fóris vezetőként később éppen ezt a politikai örökséget kapta meg.

1939 augusztusában aztán olyan fordulat következett, amely az egész antifasiszta kommunista politika

hitelességét megrendítette. A Szovjetunió és a náci Németország aláírta a Molotov–Ribbentrop-paktumot. A nyilvános megnemtámadási szerződéshez titkos jegyzőkönyv társult, amely Kelet-Európa jelentős részét német és szovjet érdekszférákra osztotta. Néhány nappal később Németország megtámadta Lengyelországot, majd szeptember 17-én a Vörös Hadsereg is bevonult az ország keleti részébe.

Az európai kommunista pártok számára hirtelen új politikai nyelvet kellett kialakítani. Az addigi antifasiszta koalíciós stratégia rövid idő alatt háttérbe szorult. A Komintern a háborút imperialista konfliktusként kezdte értelmezni, amelyben Nagy-Britannia és Franciaország felelőssége legalább akkora, mint Németországé. Azok a kommunista aktivisták, akik éveken át antifasiszta egységfrontot hirdettek, most azt kapták feladatul, hogy megmagyarázzák a Szovjetunió és Hitler közötti egyezséget.

Fóris ismét követte Moszkva vonalát. Politikai pályájának ez az epizódja azért fontos, mert későbbi mártírszerepe könnyen elfedheti, mennyire fegyelmezett sztálinista káder volt. Nem tiltakozott a paktum ellen, nem szakított a kommunista mozgalommal, és nem kísérelt meg önálló romániai politikát kialakítani. Ahogy

korábban a népfront irányvonalát képviselte, most a szovjet-német megállapodás után kialakított új álláspontot fogadta el.

Románia számára 1940 néhány hónap alatt nemzeti katasztrófák sorozatát hozta. Június végén a Szovjetunió ultimátuma után Románia kénytelen volt átadni Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Augusztusban a második bécsi döntés Észak-Erdélyt Magyarországnak ítélte, szeptemberben pedig Dél-Dobrudzsát Bulgária kapta vissza. Az ország területének és lakosságának jelentős részét elveszítette, II. Károly rendszere összeomlott, a hatalmat Ion Antonescu tábornok és egy időre a Vasgárda szerezte meg.

A kommunista párt számára ezek az események egyszerre jelentettek politikai válságot és szervezeti újrakezdést. A korábbi főtitkár, Boris Stefanov helyzete meggyengült, és a Komintern 1940-ben a vezetés leváltása mellett döntött. A források a pontos átmenetet nem minden részletben ugyanúgy írják le. Egyes összefoglalók szerint Stefanov után rövid ideig Béla Breiner került volna előtérbe, mások közvetlenebb átmenetet említenek. Abban azonban egyetértenek, hogy az év végére Fóris István lett a Román Kommunista Párt főtitkára, és kinevezésében a Kominternnek döntő

szerepe volt.

A választásnak volt logikája. Főris közel húsz éve tartozott a kommunista mozgalomhoz, több évet töltött börtönben, ismerte a Komintern működését, beszélt románul és magyarul, hosszú tapasztalata volt az illegális szervezésben, és nem tartozott a pártban akkor erősödő egyik rivális csoporthoz sem annyira szorosan, hogy Moszkva számára ellenőrizhetetlenné váljon. Megbízható kádernek számított. Az, hogy magyar származású volt, a Komintern szemében nem jelentett akadályt; a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőinek kiválasztásánál a politikai lojalitás fontosabb szempont volt.

Főris tehát negyvennyolc éves korában eljutott pályája csúcsára. A tisztség neve azonban jóval nagyobb hatalmat sugallt, mint amennyivel valójában rendelkezett. Nem egy egységes párt élére került. Az országban szétszórtan működő illegalisták egy része alig tartott kapcsolatot a központtal, vezető kommunisták ültek börtönökben, mások Moszkvában éltek, és mindkét csoport saját politikai kapcsolatokkal rendelkezett. A főtitkár formálisan a szervezet első embere lett, de már kinevezésének pillanatában léteztek rajta kívül olyan kommunista hatalmi központok, amelyek fölött nem

rendelkezett tényleges ellenőrzéssel.

A legfontosabb ezek közül a börtönökben formálódott csoport volt. Gheorghe Gheorghiu-Dej és társai éveket töltöttek együtt, személyes bizalmi hálózatot építettek, és egyre határozottabban saját politikai közösségként gondolkodtak. Moszkvában eközben Ana Pauker, Vasile Luca és más emigráns kommunisták vártak arra, hogy egy kedvező nemzetközi fordulat után visszatérhessenek Romániába. Főris a kettő között állt: hivatalosan ő vezette a pártot, de egyik csoport sem tekintette természetes vezetőjének.

Mindez 1940 végén még nem jelentett közvetlen veszélyt számára. A Komintern támogatása erős legitimitást adott, a párt pedig egy újabb illegális korszakra készült. Ion Antonescu Romániája egyre szorosabban kötődött Németországhoz, a kommunisták elleni állami fellépés folytatódott, és kevés jel utalt arra, hogy néhány éven belül a földalatti párt az ország egyik legfontosabb politikai erejévé válhat.

Főris főtitkárságának első hónapjaiban ráadásul még a szovjet-német megállapodás határozta meg a nemzetközi helyzetet. Hitler és Sztálin hivatalosan nem állt háborúban egymással, Románia pedig éppen a

Szovjetuniónak átadott területek elvesztését próbálta feldolgozni. A kommunista főtitkárnak ebben az ellentmondásos helyzetben kellett újjászerveznie pártját, fenntartania a kapcsolatot Moszkvával és egyben elkerülnie a román biztonsági szerveket.

Alig fél évvel később azonban összeomlott az a nemzetközi rendszer, amelyhez politikáját igazította. 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. Románia néhány órán belül ugyanennek a háborúnak résztvevője lett. Ettől a naptól Fórisnak már nem egy üldözött, de viszonylag kis jelentőségű illegális pártot kellett vezetnie békeidőben, hanem egy olyan szervezetet, amelynek politikai központja hadban állt a román állammal.

A háborús évek döntötték el, hogy Fóris főtitkársága felemelkedésként vagy zsákutcaként kerül be a kommunista mozgalom történetébe. Ekkor születnek meg azok a vádak is, amelyeket később leváltásának igazolására használtak fel: hogy rosszul vezette a pártot, akadályozta az ellenállást, elszigetelődött saját embereitől, és talán kapcsolatba került a Siguranțăval. A következő négy év során a hivatalos főtitkár körül fokozatosan elfogyott a politikai tér, miközben azok a riválisai, akik börtönben vagy Moszkvában ültek, egyre

erősebbé váltak.

HÁTTÉRGYÁR

5. fejezet - Háború a föld alatt

június 22-én hajnalban Románia belépett a Szovjetunió elleni háborúba. Ion Antonescu államvezető csapatai a német hadsereggel együtt átlépték a Prutot, a hivatalos indoklás szerint azért, hogy visszaszerezzék az egy évvel korábban szovjet megszállás alá került Besszarábiát és Észak-Bukovinát. A román kommunisták helyzete ezzel gyökeresen megváltozott. Addig is illegális, üldözött szervezethez tartoztak, de ettől kezdve annak az államnak a politikai szövetségeseiként tekintettek rájuk, amellyel Románia ténylegesen háborúban állt. Fóris István főtitkár egyszerre vált egy betiltott párt vezetőjévé és egy ellenséges nagyhatalomhoz kötődő mozgalom első emberévé.

Az új helyzetben aligha maradt helye politikai félmegoldásoknak. A kommunisták számára a Szovjetunió több volt külpolitikai partnernél. Ideológiai központnak, a szocialista társadalom megvalósult példájának és a világforradalom legfontosabb bázisának tekintették. A német támadás után ezért Románia háborús erőfeszítéseinek akadályozása a kommunista politika természetes részévé vált. Fórisnak azonban mindezt olyan párttal kellett végrehajtania, amelynek

szervezete már a háború kezdetén súlyosan meggyengült.

Különösen érdekes kérdés, milyen kapcsolatban állt ezekben a hónapokban Moszkvával. Főris később azt állította, hogy 1941 májusától megszakadt a közvetlen kapcsolata a szovjet központtal. Ha ez pontos, a német támadás pillanatában a Román Kommunista Párt főtitkára nem kaphatott azonnal személyre szabott utasításokat a Kominterntől. Van azonban egy nehezen megmagyarázható egybeesés. A Kommunista Internacionálé 1941. július 7-én arra szólította fel a német megszállás alatt vagy német befolyás alatt álló országok kommunista pártjait, hogy széles nemzeti frontokat hozzanak létre valamennyi Hitler-ellenes erő bevonásával. A román párt Központi Bizottsága már másnap olyan körlevelet adott ki, amely lényegében ugyanezt a célt fogalmazta meg: létre kell hozni az Egységes Nemzeti Frontot, és együtt kell működni minden olyan politikai erővel, amely kész fellépni Németország és a vele szövetséges Antonescu-rendszer ellen.

A két dokumentum közötti időbeli közelség önmagában nem bizonyítja, hogy Főris titkos csatornán mégis megkapta a moszkvai utasítást. Elképzelhető

közvetett információ, rádióadás vagy olyan kapcsolati lánc is, amelyet később nem tekintett hivatalos összeköttetésnek. A forrásokból ezért nem lehet biztosan megmondani, hogy mennyire volt elszigetelve Moszkvától. Az viszont világos, hogy a PCdR politikája pontosan abba az irányba fordult, amelyet a Komintern elvárt: a korábbi szektás elszigeteltség helyett minél szélesebb Hitler-ellenes szövetséget próbált létrehozni.

A stratégia papíron egyszerűbbnek tűnt, mint a gyakorlatban. A román politikai élet jelentősebb ellenzéki erői, mindenekelőtt Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártja és Dinu Brătianu liberálisai maguk is egyre kritikusabban viszonyultak Antonescu politikájához, de ettől még nem bíztak a kommunistákban. A szovjet területi követelések emléke különösen erős volt. Besszarábiát mindössze egy évvel korábban kényszerült átadni Románia a Szovjetuniónak, így nehéz volt a román közvéleményt meggyőzni arról, hogy a Moszkvához kötődő kommunisták az ország nemzeti érdekeinek hiteles képviselői.

A párt saját ereje is korlátozott volt. A későbbi kommunista történetírás a háborús éveket antifasiszta ellenállásként mutatta be, amelynek középpontjában a kommunisták álltak. A rendszer bukása után feltárt

források ennél jóval szerényebb képet rajzoltak. Voltak röplapakciók, illegális kiadványok, szabotázs kísérletek, pénzgyűjtések és kapcsolatok különböző ellenzéki körökkel, de Romániában nem alakult ki olyan jelentős kommunista partizánmozgalom, mint Jugoszláviában vagy Görögországban. A párt későbbi hivatalos története sok egyedi akciót felnagyított, és olyan egységes ellenállási mozgalom képét hozta létre, amely a háború idején nem létezett ebben a formában.

Fóris helyzete ebből a szempontból hálátlan volt. Későbbi ellenfelei éppen azt hozták fel ellene, hogy főtitkársága alatt a párt nem szervezett komoly fegyveres ellenállást. Ez a vád politikailag hatásosnak bizonyult, de figyelmen kívül hagyta a szervezet valós állapotát. A kommunisták létszáma alacsony volt, vezetőik jelentős részét letartóztatták, mások a Szovjetunióban tartózkodtak, a rendőrség pedig mélyen beépült az illegális hálózatokba. Egy nagyszabású partizánháború kirobbantása nem pusztán Fóris akaratán múlt.

A rendőrségi csapások 1941-ben különösen súlyosak voltak. A párt teljes titkárságának jelentős része rendőrkézre került, és egymást követték azok a „bukások”, amelyekben nem névtelen aktivistákat, hanem fontos összekötőket és szervezőket tartóztattak

le. Ősszel elfogták Francisc és Lili Paneth csoportját is. A szabotázsakciókra készülő hálózat több tagját halálra ítélték és kivégezték. A következő években újabb szervezeteket göngyölített fel a Siguranța, 1943-ban pedig jelentős pártiratok is a politikai rendőrség kezébe kerültek.

Ezek a kudarcok egy illegális mozgalomban mindig ugyanazt a kérdést szülték: honnan tudott ennyit a rendőrség? A válasz ritkán volt egyszerű. Egy résztvevő hibázhatott, valakit követhettek, levelezést foghattak el, konspirációs lakást figyelhettek meg, vagy valóban működhetett informátor a hálózatban. A kommunista szervezeti kultúrában azonban az áruló keresése könnyen önálló politikai folyamattá vált. Minél több letartóztatás történt, annál valószínűbbnek tűnt, hogy valaki belülről segíti a Siguranțát.

Fóris későbbi tragédiájának egyik legfontosabb előzménye éppen ekkor alakult ki. Főtitkárként ő állt a szervezeti hierarchia csúcsán, így minden kudarc valamilyen módon hozzá is visszavezethető volt. Ha egy összekötő lebukott, felmerült, ki ismerte a nevét. Ha egy konspirációs lakást megtaláltak, megkérdezték, hogyan kerülhetett a cím a rendőrség birtokába. A bizalmatlanság lassan olyan politikai légkört teremtett,

amelyben már maga az is gyanússá válhatott, hogy Fóris továbbra is szabadlábon van, miközben körülötte egyre több kommunistát tartóztatnak le.

Pedig az illegalitásban maradt főtitkár élete sem volt biztonságos. Folyamatosan lakhelyet kellett változtatnia, fedőneveket használt, közvetítőkön keresztül tartotta a kapcsolatot a szervezetekkel, és csak nagyon kevés ember tudhatta egyszerre, hol tartózkodik. A háború végéhez közeledve egyik legközelebbi munkatársa Remus Koffler lett, aki jelentős szerepet játszott a párt pénzügyeiben és kapcsolati hálójában. Fóris mellett dolgozott Victoria Sârbu is, aki titkári feladatokat látott el, majd élettársa lett. 1943-ra ők alkották annak a szűk vezetői körnek a magját, amely Bukarestben, szabadlábon próbálta működtetni a párt központját.

A helyzet különös volt. Egy később milliós tagságú állampárt elődje ekkor néhány ember köré szerveződött. A vezetők jelentős része vagy börtönben volt, vagy a Szovjetunióban élt. Lucrețiu Pătrășcanu ugyan szabadlábon maradt és fontos kapcsolatokat épített az ellenzéki politikusok felé, de saját politikai köre volt, és viszonya Fóriszal régóta feszültnek számított. Így a főtitkár hatalma formálisan nagyobb lett, mint valaha, miközben a tényleges pártszervezet kisebb és

sérülékenyebb volt.

A párt fennmaradásához pénzre is szükség volt. Az illegalitás drága vállalkozásnak bizonyult: konspirációs lakásokat kellett fenntartani, aktivisták megélhetését biztosítani, börtönben lévő kommunisták családját segíteni, ügyvédek fizetni, illegális nyomdákat működtetni és összekötőket utaztatni. Remus Koffler ezen a területen különösen eredményes volt. A források szerint a párt bevételei a háború alatt jelentősen növekedtek. Az adományozók között nemcsak meggyőződéses baloldaliak voltak, hanem olyan vagyonos üzletemberek is, akik a német vereségre számítottak, és politikai biztosítékot kerestek a háború utáni időkre.

A pénzügyi kapcsolatokban zsidó származású iparosok is fontos szerepet játszottak. Számukra Antonescu rendszere és a német szövetség egzisztenciális veszélyt jelentett, így a Hitler-ellenes földalatti mozgalom támogatása nem feltétlenül kommunista meggyőződésből következett. A párt az így befolyó összegekből tartotta életben szervezeteinek jelentős részét. Koffler pénzügyi tevékenysége később ugyancsak a vádak részévé vált, bár a háború alatt a pártvezetés pontosan azért tartotta nélkülözhetetlennek, mert képes volt forráshoz juttatni a

szervezetet.

Fóris maga is próbált szabotázsakciókat előkészíteni. Több visszaemlékezés szerint családi vagyonból származó pénzt is a mozgalom rendelkezésére bocsátott, és olyan robbanóanyagok előállítását tervezte, amelyekkel a román hadiipart lehetett volna támadni. A tervekből kevés valósult meg. Egyik közvetítője, Petre Melinte ráadásul a Siguranța informátora volt, és a környezetében működő szabotázshálózat egyes tagjainak lebuktatásában is szerepet játszott. Ez különösen jól mutatja, milyen nehéz helyzetben működött az illegális párt: az a személy, akit Fóris a rendőrség elleni konspirációban felhasznált, maga is a rendőrségnek dolgozott.

A főtitkár későbbi ellenfelei mindezt fordított logikával értelmezték. Ha a környezetében informátor működött, és sorra buktak le a kommunista hálózatok, fel lehetett tenni a kérdést, nem maga Fóris áll-e kapcsolatban a Siguranțăval. Egy ilyen vád bizonyításához azonban nem elegendő az, hogy a párt súlyos veszteségeket szenvedett. Az 1967–1968-as vizsgálat egyik lényeges eredménye éppen az lett, hogy a Fórist terhelő árulási vádat nem találták megfelelően bizonyítottnak. A háborús letartóztatások később politikai bizonyítékká

alakultak, de az ok-okozati kapcsolatot soha nem sikerült megbízhatóan igazolni.

A kommunista vezetés helyzetét tovább bonyolította a Komintern 1943-as feloszlata. Sztálin májusban hivatalosan megszüntette a szervezetet, részben azért, hogy megnyugtassa nyugati szövetségeseit: a Szovjetunió nem kívánja a háborút világforradalmi célokra felhasználni. A döntés formálisan önállóbbá tette a nemzeti kommunista pártokat, de a politikai valóságban Moszkva befolyása nem szűnt meg. A román párt számára a helyzet inkább még bizonytalanabb lett. Az a nemzetközi szervezet, amely korábban vezetőket nevezett ki és vitákat döntött el, már nem létezett, miközben a tényleges szovjet politikai központtal a bukaresti illegalisták kapcsolata továbbra is nehézkes volt.

Ez különösen Fóris legitimitását érintette. Főtitkári pozícióját eredetileg a Komintern támogatása erősítette meg. Amíg Moszkva mögötte állt, ellenfeleinek nehéz volt nyíltan fellépniük ellene. 1943-ra azonban már nem létezett az a szervezeti mechanizmus, amelyhez egy belső pártvita esetén automatikusan fordulhattak. Ezzel egy időben a háború menete is megfordult. A sztálingrádi német vereség után egyre realisabbá vált, hogy a Vörös

Hadsereg előbb-utóbb eléri Románia határait. A kommunisták számára ez azt jelentette, hogy a hatalom kérdése többé nem távoli elméleti lehetőség volt.

A börtönökben ezt legalább olyan pontosan érzékelték, mint a bukaresti illegalitásban. Gheorghe Gheorghiu-Dej és köre évek óta együtt élt, és a fogság különös módon politikai előnyt biztosított számukra. A rendőrség ugyan elzárta őket a külvilágtól, de nem tudta teljesen megszüntetni kapcsolataikat. Üzenetek jutottak be és ki, a rabok politikai vitákat folytattak, információkat kaptak a háború menetéről, és közben olyan személyes bizalmi hálózatot alakítottak ki, amely az illegalitásban szabadon mozgó vezetőknel sokszor erősebbnek bizonyult.

Dej körében egyre határozottabban fogalmazódott meg az a vélemény, hogy Fóris nem alkalmas a párt vezetésére. A kritikák között keveredett a valós politikai elégedetlenség és a hatalmi ambíció. Fórist hibáztatták az ellenállás gyengeségeért, a tömeges letartóztatásokért, a párt szétesettségéért és azért, hogy nem épített ki megfelelő kapcsolatot a fogságban lévő vezetőkkel. A legsúlyosabb állítás azonban az volt, hogy áruló lehet. Ettől kezdve a főtítkárral szembeni politikai küzdelem már nem egyszerű vezetési vita volt.

1942-ben új szereplő jelent meg ebben a konfliktusban. Emil Bodnăraș kiszabadult a börtönből. A korábbi román katonatiszt különös életutat járt be: évekkorábban a Szovjetunióba szökött, majd titokban visszatért Romániába, ahol elfogták és hosszú börtönbüntetésre ítélték. Szovjet hírszerzési kapcsolatai miatt személye később is számos találgatás tárgya maradt. Annyi biztos, hogy szabadulása után kapcsolatot épített a börtönben maradt Gheorghiu-Dej és a kinti kommunista hálózat között, s rövid idő alatt kulcsszereplővé vált.

Bodnăraș és Dej 1943-ban már Fóris eltávolításáról beszélt. Bodnăraș későbbi visszaemlékezése szerint mindketten veszélyesnek látták a helyzetet. A háború egyre kedvezőtlenebbül alakult Németország számára, a román politikai elit a kiutat kereste, a börtönben lévő kommunisták pedig attól tartottak, hogy a rendszer összeomlása előtt akár meg is semmisíthetik őket. Ebbe az érvelésbe illesztették bele azt az állítást, hogy a párt élén „árulók” állnak. A megfogalmazás már nem politikai bírálatot jelentett: olyan indoklássá vált, amely igazolhatta a rendkívüli fellépést.

Később könnyű volt úgy elbeszélni az eseményeket, mintha Dej már 1943-ban bizonyítékok alapján felismerte

volna Fóris árulását. A fennmaradt iratok azonban nem támasztanak alá ilyen egyértelmű történetet. Az összeesküvésben részt vevők évtizedekkel későbbi vallomásaiból az látszik, hogy a gyanú és a hatalmi megfontolás egymást erősítette. Fóris gyenge vezetőnek tűnhetett számukra, elszigetelődött, sorozatos szervezeti vereségeket szenvedett, és a Siguranța feltűnően jól ismerte a párt hálózatait. Ebből azonban nem következett automatikusan, hogy maga a főtitkár volt az informátor.

A helyzetet még érdekesebbé teszi, hogy a párt ugyanebben az időszakban bizonyos területeken terjeszkedni is kezdett. Létrejött a Hazafiak Szövetsége, megjelentek új illegális kiadványok, köztük a România Liberă, és 1943 végétől a kommunisták egyre aktívabban keresték a kapcsolatot azokkal a politikai és gazdasági szereplőkkel, akik Németország vereségére számítottak. Remus Koffler pénzt szerzett, Pătrășcanu kapcsolatokat épített, Fóris pedig továbbra is formálisan a párt első számú vezetője maradt. A kommunista mozgalom tehát nem omlott össze teljesen, még ha messze is állt attól a később megrajzolt képtől, amely szerint már ekkor az ország antifasiszta ellenállásának vezető ereje lett volna.

1943 végére azonban Fóris politikai helyzete veszélyesebb volt, mint valaha. A Moszkvában élők nem tartoztak közvetlen ellenőrzése alá. A börtönfrakció Dej körül saját vezetést épített. Pătrășcanu külön utakon mozgott a polgári ellenzék felé. A főtitkár közvetlen környezetét lényegében Victoria Sârbu, Remus Koffler és néhány megbízható aktivista alkotta. Formálisan ő állt a párt csúcsán, a valódi erőviszonyok szerint azonban lassan egyetlen frakció vezetőjévé zsugorodott.

A legnagyobb veszélyt ráadásul nem a Siguranța jelentette. Fóris tudott az állami rendőrségről, ezért egész életét annak elkerülésére rendezték be. Arról viszont csak részleges információi lehettek, hogy saját pártjában már megszületett az elhatározás eltávolítására. Bodnăraș és Dej terve nem nyílt politikai kihívásra épült. Nem kongresszust akartak összehívni, nem szavazást kezdeményeztek, és nem követelték nyilvánosan a főtitkár lemondását. Az illegalitás szabályait használták fel ellene.

A háború végéhez közeledve így különös helyzet állt elő. A Román Kommunista Párt vezetője az Antonescu-rendszer rendőrsége előtt rejtőzött, közben saját elvtársai titokban azon dolgoztak, hogyan foszthatnák meg tiszttségétől. Mindkét veszély

ugyanazokat az eszközöket használta: fedőneveket, titkos üzeneteket, közvetítőket, konspirációs lakásokat és olyan információkat, amelyek valódiságát a címzett gyakran képtelen volt ellenőrizni.

1944 tavaszára a döntés lényegében megszületett. Már csak végre kellett hajtani. Ehhez olyan pillanatot választottak, amikor Bukarest felett amerikai bombázók jelentek meg, a városban légiriadó volt, és a főtitkár számára minden külső kapcsolat még bizonytalanabbá vált. Április 4-én Emil Bodnăraş felkereste Fóris rejtekhelyét. Azzal érkezett, hogy közölje vele: többé nem ő vezeti a kommunista pártot.

6. fejezet - 1944. április 4. - a pártpuccs

április 4-én Bukarest lakói számára egészen más esemény jelentette a nap tragikus súlypontját, mint ami a Román Kommunista Párt kicsiny földalatti világában történt. Amerikai bombázók támadták a várost, elsősorban a vasúti csomópontokat és a német-román hadigépezet szempontjából fontos célpontokat. A légitámadás súlyos károkat és nagy emberveszteséget okozott. A szirénák, a robbanások és a közlekedési zavar közepette az illegalitásban működő kommunisták egyik konspirációs hálózatában ezzel egy időben végrehajtottak egy belső hatalomátvételt. A párt főtitkára, Fóris István reggel még a szervezet első embere volt, estére azonban elvesztette tisztségét, szabadságát pedig legalább átmenetileg szintén.

A puccs legfontosabb szereplője Emil Bodnăraş volt. Néhány évvel korábban még román katonatisztként vált ismertté az állambiztonság előtt, miután megszökött a Szovjetunióba, majd titokban visszatért Romániába. Hosszú börtönbüntetése alatt került közel a kommunistákhoz, mindenekelőtt Gheorghe Gheorghiu-Dej köréhez. 1942-es szabadulása után egyre fontosabb közvetítő szerepet töltött be a börtönben lévő

kommunista vezetők és a szabadlábbon működő illegalista hálózat között. Szovjet kapcsolatai, katonai tapasztalata és konspirációs képessége miatt olyan ember volt, akit egy ilyen művelet végrehajtására alkalmasnak tarthattak.

Bodnăraş mellett Constantin Pârvulescu és Iosif Rangheţ vett részt a hatalomátvételben. Pârvulescu a román kommunista mozgalom régi embere volt, aki már a húszas évek elején részt vett a párt szervezésében, majd hosszabb időt töltött a Szovjetunióban. Fórishoz fűződő viszonya régóta rossz volt. A konfliktus egyik oka a bukaresti pártszervezet körüli korábbi harcokra vezethető vissza, és személyes sérelmek is súlyosbíthatták. Rangheţ szintén tapasztalt illegalista volt, akit a Dej körül kialakult börtönsoportozshoz szoros kapcsolatok fűztek.

A későbbi kommunista történetírás hajlamos volt úgy bemutatni Fóris eltávolítását, mintha a párt természetes önvédelmi intézkedéséről lett volna szó egy alkalmatlan vagy gyanús vezetővel szemben. A fennmaradt dokumentumok ennél jóval problematikusabb képet mutatnak. Nem hívták össze a Központi Bizottságot, nem történt szabályos pártvizsgálat, és Fóris nem kapott lehetőséget arra, hogy az ellene megfogalmazott vádakra egy választott testület előtt válaszoljon. Néhány ember,

akik mögött elsősorban Gheorghiu-Dej börtönben működő csoportjának támogatása állt, egyszerűen közölte a hivatalban lévő főtitkárral, hogy többé nem ő vezeti a pártot.

A művelet pontos lefolyásáról több, részben egymásnak ellentmondó változat maradt fenn. Az egyik szerint Bodnăraş és Rangheţ az utcán fogták el Fórist, majd egy konspirációs házba vitték. Más beszámolók szerint a leváltás eleve egy ilyen lakásban történt. Abban azonban a források lényegében megegyeznek, hogy Fóriszal szemben fegyveres vagy legalábbis fenyegető fellépés történt, és a főtitkár nem szabad politikai vitában mondott le. A későbbi visszaemlékezések pisztolyt, sőt kalapácsot is emlegettek a helyszínen. Ezeknek a részleteknek egy része később kiszíneződhetett, de az esemény kényszerítő jellegéhez kevés kétség fér.

Bodnăraş legerősebb érve állítólag nem a fegyver volt, hanem Moszkva neve. Azt közölte Fóriszal, hogy eltávolítása felsőbb kommunista utasításra történik. A későbbi román pártvizsgálat megállapítása szerint semmilyen bizonyíték nem került elő arra, hogy Moszkva valóban rendelkezett volna Fóris leváltásáról. Az 1968-as rehabilitációs anyagok kifejezetten úgy fogalmaztak,

hogy Bodnăraş a szovjet központ döntésére hivatkozott, de ilyen utasítás nem létezett. Ez a megállapítás a Fóris-ügy egyik legfontosabb pontja lett, mert alapvetően megváltoztatta az 1944. április 4-i esemény értelmezését.

Ha valóban nem érkezett moszkvai parancs, akkor a három kommunista olyan lépést hajtott végre, amely az addigi pártgyakorlat alapján rendkívülinek számított. Fórist 1940-ben éppen a Komintern támogatásával emelték a főtitkári posztra. Egy ilyen vezető leváltása normális esetben aligha történhetett volna a moszkvai központ tudta nélkül. A Komintern ugyan 1943-ban megszűnt, a szovjet politikai befolyás azonban természetesen nem tűnt el vele. A román kommunisták számára Moszkva továbbra is a végső politikai tekintélyt jelentette.

Éppen ezért Fóris viselkedése is figyelemre méltó. A későbbi beszámolók szerint nem próbált fegyverrel ellenállni, és nem utasította el azonnal a leváltását. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy elhitte: Bodnăraş valóban olyan döntést közvetít, amely mögött szovjet jóváhagyás áll. Egy olyan ember számára, aki több mint húsz éve a kommunista mozgalomban élt, Moszkva utasítása nem olyan politikai vélemény volt, amelyről vitát lehetett nyitni. A pártfegyelem azt

követelte, hogy a vezető akkor is engedelmeskedjen, ha személy szerint igazságtalannak tartja a döntést.

Bodnăraş helyzetét tovább erősíthette saját szovjet múltjának tudatos felhasználása. Egy későbbi visszaemlékezés szerint az április 4-i akció során az egyik Fórishoz hű embernek azt mondta, hogy a GPU-val van dolga. A kijelentés pontos formája és körülményei utólag nehezen ellenőrizhetők, de jól érzékelteti azt a hatalmi nyelvet, amelyben a szovjet titkosszolgálat neve önmagában fenyegetésként működhetett. Fóris tudta, hogy Bodnăraş éveket töltött a Szovjetunióban, és valamilyen „különleges apparátussal” kapcsolatban állt. Azt viszont nem tudhatta, hogy az előtte álló ember valóban Moszkva nevében beszél-e, vagy csak ezt a látszatot kelti.

A történészek között ezért később sem alakult ki teljes egyetértés abban, mennyire lehet kizárni a szovjet részvételt. A román párt 1968-as vizsgálata határozottan azt állította, hogy nem volt moszkvai utasítás. Más kutatók viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy nehezen képzelhető el: egy Moszkva által kinevezett főtitkárt a román kommunista mozgalom egyik csoportja a szovjetek legalább hallgatólagos tudta nélkül mozdítson el. Bodnăraş szovjet kapcsolatai ezt a gyanút tovább

erősítik. Közvetlen bizonyíték azonban arra sem került elő, hogy Sztálin, az NKVD vagy más moszkvai szerv konkrétan engedélyezte volna a puccsot.

Ebből a szempontból különösen fontos különbséget tenni aközött, amit bizonyítani lehet, és aközött, ami politikai valószínűségként felvethető. Bizonyítható, hogy Bodnăraş és társai Moszkva tekintélyére hivatkoztak. Bizonyítható az is, hogy a későbbi pártvizsgálat nem talált eredeti szovjet parancsot. Abból viszont, hogy ilyen dokumentum nem került elő, még nem következik teljes bizonyossággal, hogy semmilyen szovjet tudomás vagy informális jóváhagyás nem létezett. A történelmi nyomozás ezen a ponton nem vezethet biztos ítélethez.

A puccs hátterében azonban Moszkvától függetlenül is jól felismerhető a belső hatalmi érdek. Gheorghiu-Dej és a körülötte kialakult börtönecsoporthoz már korábban arra a következtetésre jutott, hogy Fórisnak távoznia kell. Dej maga továbbra is a Târgu Jiu-i internálótáborban volt, ezért közvetlenül nem vehetett részt az április 4-i akcióban. A későbbi dokumentumok mégis következetesen úgy mutatják be az eseményt, mint amelynek politikai kezdeményezése az ő köréből származott. Bodnăraş nem önmagának akarta megszerezni a párt vezetését; a művelet egy új hatalmi

központ megerősödését szolgálta.

Fóris eltávolítása után Pârvulescu, Bodnăraş és Ranghet ideiglenes titkárságot alkotott. Formálisan Constantin Pârvulescu töltötte be a főtitkári szerepet, de a triumvirátus átmeneti szervezetnek készült. A valódi politikai tekintély egyre inkább Gheorghiu-Dej körül összpontosult, annak ellenére, hogy ő még hónapokig fogságban maradt. A pártvezetés tehát különös állapotba került: első számú tényleges hatalmi központja egy internálótáborban működött, végrehajtói pedig Bukarestben szervezték át a földalatti apparátust.

A puccs sikeréről Bodnăraş nem sokkal később jelentett Dejne. Egy újabb kutatásban közölt levéltári adatok szerint április 16-án tájékoztatta Gheorghiu-Dejt és Teohari Georgescut a Târgu Jiu-i táborban arról, hogy az akció sikerrel járt. Ez a részlet azért fontos, mert megmutatja, milyen szoros volt az összeköttetés a bukaresti végrehajtók és a börtönfrakció vezetése között. A művelet utólagos jóváhagyásáról vagy tudomásulvételéről tehát nem általános emlékezések, hanem konkrét kommunikáció is tanúskodik.

Fórisnak közben át kellett adnia a párt iratait, kapcsolati hálójára vonatkozó információkat és azokat az

anyagokat, amelyek nélkül az új vezetés nehezen tudta volna átvenni az illegalista szervezet működtetését. Ez rendkívül kényes mozzanat volt. Egy földalatti párt legfontosabb vagyona nem elsősorban a pénz, hanem a nevek, címek, összekötők, konspirációs lakások és titkos csatornák ismerete. A leváltott főtitkár fejében és iratai között olyan információk voltak, amelyek elvesztése vagy kiszivárgása egész hálózatokat sodorhatott veszélybe.

A későbbi dokumentumokból az is kiderül, hogy Fóris fogva tartása alatt Ilie fedőnéven szerepelt. Értesítést kapott arról, hogy át kell adnia valamennyi nála lévő dokumentumot, a korábbi Központi Bizottságot pedig feloszlottnak tekintik. Ezek a részletek ismét azt mutatják, hogy nem egyszerű személycseréről volt szó. A régi vezetési struktúrát tudatosan szüntették meg, és olyan új apparátust építettek, amelyből Fóris embereit igyekeztek kiszorítani.

Különösen veszélyes helyzetbe került Remus Koffler. Ő kezelte a párt pénzügyeinek jelentős részét, szoros kapcsolatban állt Fóriszal, és olyan információk birtokában volt, amelyek az új vezetés számára nélkülözhetetlenek lehettek. Victoria Sârbu, Fóris titkára és élettársa szintén azonnal gyanússá vált. A hatalomátvétel logikája megkövetelte, hogy ne csupán a

főtitkárt távolítsák el, hanem azt a közvetlen környezetet is ellenőrzés alá vonják, amely az előző vezetés személyes és szervezeti háttérét alkotta.

Ez a módszer már előrevetítette a későbbi kommunista tisztogatások egyik alapvető szabályát. Egy vezető bukása ritkán maradt személyes ügy. A vele együtt dolgozó titkárok, pénzügyi emberek, családtagok és barátok is könnyen gyanússá váltak. A politikai rendszer abból indult ki, hogy egy „ellenséges” vezető környezetében szükségképpen hálózat működik. Főris esetében ez a gondolkodás még egy kis illegális párt belső mechanizmusaként jelent meg; néhány év múlva ugyanez már állami vizsgálatok, tömeges letartóztatások és koncepciós perek formáját öltötte.

Főris leváltásának egyik későbbi indoka az volt, hogy vezetése alatt a párt súlyos szervezeti veszteségeket szenvedett, és hogy a főtitkár nem megfelelően irányította az antifasiszta harcot. Ezekben a bírálatokban voltak valós elemek. A párt gyenge maradt, a Siguranța sok hálózatot felszámolt, és Romániában valóban nem alakult ki jelentős kommunista fegyveres ellenállás. A kérdés azonban az, hogy mindez személyesen Főris hibája volt-e, illetve indokolhatta-e a szabálytalan eltávolítását és későbbi fogva tartását.

A legsúlyosabb vád továbbra is az árulás gyanúja maradt. Bodnăraş és Dej körében azt állították, hogy Fóris vagy közvetlen környezete kapcsolatban állhatott a Siguranţával. Ezt részben abból vezették le, hogy a rendőrség több alkalommal olyan információkhoz jutott, amelyeket csak kevés vezető ismerhetett. Az 1968-as bizottság azonban később arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen állításokat nem támasztották alá megfelelő bizonyítékok. A Fóris ellen felépített árulási vád jelentős részben feltételezésekre és az illegalitás körülményei között végzett hiányos következtetésekre épült.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Siguranţa ne rendelkezett volna informátorokkal a párton belül. Éppen ellenkezőleg: több dokumentált eset bizonyítja, hogy sikerült beépített embereket működtetnie a kommunista hálózatokban. A logikai hiba ott történt, amikor a tényleges rendőri sikereket automatikusan Fóris személyével kapcsolták össze. Az illegalitásban a bizonyíték hiánya könnyen maga is gyanúvá változott. Ha a főtitkár nem bukott le, miközben mások igen, ezt is fel lehetett használni ellene.

Fóris helyzetét az tehetette különösen tragikussá, hogy valószínűleg továbbra is pártfegyelmi ügyként értelmezte saját leváltását. Nem szakított nyíltan a

kommunizmussal, nem próbálta a román hatóságoknak átadni egykori társait, és a következő hónapokban, majd években újra és újra a párttól várta ügyének rendezését. Memorandumokat írt, vizsgálatot kért, és késnek mutatkozott arra, hogy bármilyen munkát végezzen, ha visszafogadják. Ebből a magatartásból nem az látszik, hogy politikai ellenfélként tekintett volna korábbi elvtársaira. Inkább olyan kommunistaként viselkedett, aki abban reménykedett, hogy a szervezet egyszer belátja a vele szemben elkövetett igazságtalanságot.

Ezt a reményt valószínűleg erősíthette az is, hogy április 4-én még nem ölték meg. Az összeesküvőknek elméletileg megvolt rá a lehetőségük, hogy a puccsal egyidejűleg fizikailag is eltüntessék. Ehelyett életben hagyták, őrizték, kihallgatták, iratainak átadására kötelezték, majd helyzete időről időre változott. Ez a tény később fontos lesz a gyilkosság időpontjának megértéséhez. A végső döntés ugyanis nem 1944. április 4-én született meg, vagy legalábbis nem bizonyítható, hogy már ekkor elhatározták volna Fóris megölését.

A puccs után a kommunista vezetés számára sokkal sürgetőbb kérdések következtek. A Vörös Hadsereg közeledett Románia határaihoz, az Antonescu-rendszer egyre nehezebb katonai helyzetbe került, a királyi udvar

és a hagyományos pártok pedig titkos tárgyalásokat folytattak arról, hogyan lehetne kilépni a Németország oldalán vívott háborúból. A kommunisták ekkor először kerültek olyan helyzetbe, hogy kis létszámuk ellenére valódi országos politikai szerepet játszhattak.

Lucrețiu Pătrășcanu jelentősége különösen megnőtt. Kapcsolatai voltak a királyi udvar és a demokratikus pártok felé, s így olyan tárgyalásokon vehetett részt, amelyekhez az illegalisták többségének nem volt hozzáférése. Bodnăraș katonai és konspirációs tapasztalata szintén felértékelődött. Főris eltávolításával megszűnt az a párton belüli vezetői központ, amely a két férfi mozgásterét korlátozhatta volna.

Április 4-e ezért nemcsak egy ember bukásának dátuma. Ettől a naptól a román kommunista párt belső erőviszonyai lényegében átrendeződtek. A Komintern által kinevezett főtitkár helyét egy ideiglenes triumvirátus vette át, miközben a tényleges hatalom fokozatosan Gheorghiu-Dej felé tolódott. A párt későbbi hivatalos történetében ezt a folyamatot úgy lehetett bemutatni, mintha egy hibás vezetőtől megszabadulva helyreállt volna a szervezet egészséges működése. A dokumentumokból inkább egy gondosan előkészített, szabálytalan belső hatalomátvétel rajzolódik ki.

A legnagyobb kérdés ekkor még nem Fóris élete, hanem politikai jövője volt. Megpróbálják-e valamilyen alacsonyabb beosztásban visszafogadni, bíróság vagy pártbizottság elé állítják, esetleg egyszerűen félreállítják? Fóris maga láthatóan az első lehetőségben reménykedett. Ellenfelei azonban egyre inkább úgy tekintettek rá, mint olyan emberre, aki túl sokat tudott a kommunista párt belső ügyeiről, a pénzügyi hálózatról, a konspirációs csatornákról és mindenekelőtt arról, miként történt az 1944-es hatalomátvétel.

Néhány hónappal később Románia egész politikai rendszere összeomlott. 1944. augusztus 23-án I. Mihály király letartóztatta Ion Antonescut, az ország szakított Németországgal, majd a szövetségesek oldalán folytatta a háborút. A kommunista párt, amely április elején még néhány száz vagy legfeljebb néhány ezer aktivistából álló földalatti szervezet volt, hirtelen legális politikai erővé vált. A Vörös Hadsereg jelenléte olyan hatalmi lehetőségeket nyitott előtte, amelyekről korábban aligha álmodhatott.

Fóris számára azonban a felszabadulás nem jelentett szabadságot. Miközben egykori elvtársai miniszteri hivatalok, rendőrségi állások és pártközpontok felé indultak, ő továbbra is annak a szervezetnek a foglya

maradt, amelynek négy éven át főtitkára volt. Az 1944. április 4-én végrehajtott pártpuccs ezzel új szakaszba lépett: a vesztes vezetőt már nem csupán félre kellett állítani, hanem el kellett dönteni, mit kezdjenek vele egy olyan világban, ahol a kommunisták többé nem az állam elől bujkáltak, hanem az állam megszerzésére készültek.

7. fejezet - A főtitkár, aki nem mehetett haza

augusztus 23-án Románia politikai helyzete néhány óra alatt megváltozott. I. Mihály király letartóztatta Ion Antonescut, az új kormány bejelentette, hogy az ország kilép a Németország oldalán vívott háborúból, majd megkezdődött a fegyveres szembefordulás a korábbi szövetségessel. A Román Kommunista Párt számára olyan lehetőség nyílt meg, amely néhány hónappal korábban még valószínűtlennek látszott. Az illegalitás véget ért, a párt képviselője bekerült a kormányba, vezetői előjöhetnek rejtekhelyeikről és börtöneikből. A Vörös Hadsereg közeledése, majd romániai jelenléte olyan politikai súlyt adott a kommunistáknak, amely messze meghaladta tényleges társadalmi támogatottságukat.

Fóris István helyzetén mindez alig változtatott. Négy hónappal korábban még ő volt a párt hivatalos főtitkára. Augusztus végén azonban nem jelenhetett meg a legalitásba kilépő kommunista vezetők között, nem kapott nyilvános pártfunkciót, és nem ünnepelhette a rendszer bukását azokkal, akikkel több mint húsz éven át együtt dolgozott. Az a párt, amelynek illegalitása alatt az egész életét alárendelte, nélküle kezdett új korszakot.

Áprilisi leváltása után Fóris egy ideig még részt vehetett bizonyos pártmunkában. A források szerint a România Liberă illegális szerkesztésében is foglalkoztatták. Ez önmagában arra utal, hogy közvetlenül a puccs után az új vezetés még nem tekintette minden kapcsolatot megszakítandó árulónak. Ha biztos bizonyítékuk lett volna arra, hogy a Siguranța embere, aligha bízták volna rá egy illegális kommunista lap munkáját. Ugyanakkor mozgását ellenőrizték, kapcsolatait korlátozták, és világossá tették számára, hogy korábbi pozícióját nem kaphatja vissza.

A fordulat 1944 őszén következett be. Gheorghiu-Dej ekkor már kiszabadult, a kommunista párt új vezetői pedig gyors ütemben próbálták megszilárdítani helyzetüket. Fóris egyre kényelmetlenebb szereplővé vált. Ismerte az illegalitás éveinek pénzügyi és személyi kapcsolatait, tudta, hogyan került sor áprilisi leváltására, és főtitkárként számos olyan döntésről őrzött információkat, amelyeknek új politikai környezetben kellemetlen következménye lehetett. Ráadásul továbbra sem fogadta el, hogy ügyét vizsgálat nélkül lezárják.

Szeptember végén ismét őrizetbe vették. Nem az állami rendőrség tartóztatta le, nem ügyész adott ki ellene elfogatóparancsot, és nem bíróság rendelte el

fogva tartását. A kommunista párt saját fegyveres emberei vitték el. Ez a körülmény különös fényt vet arra a rendszerre, amelynek kiépítése ekkor még csak kezdeti szakaszában járt. A kommunisták már kormányzati pozíciókkal rendelkeztek, de belső konfliktusaikat továbbra is az illegalitás módszereivel kezelték. Saját foglyokat tartottak, saját vizsgálatokat folytattak, és mindezt az állam hivatalos jogi intézményeitől függetlenül tették.

Fóris 1944 májusa és 1945 januárja között legalább egy részletes memorandumot és négy levelet intézett a párt vezetéséhez. Ezek a szövegek különösen értékesek, mert nem évtizedekkel későbbi visszaemlékezések, hanem az események közben keletkezett dokumentumok. Hangjukból olyan ember képe rajzolódik ki, aki tisztában volt kiszolgáltatott helyzetével, de még mindig a párt szabályain belül próbált kiutat találni. Nem követelte a kommunista vezetők megbüntetését, nem fenyegetőzött nyilvános leleplezéssel, és nem szakított ideológiai múltjával. Vizsgálatot és munkát kért.

A december 5-én írt levélben különösen világosan fogalmazott. Szabadon bocsátását kérte legalább addig, amíg ügyében döntés nem születik, és azt ajánlotta, hogy a párt bármilyen feladatra ossza be. Arra is utalt, hogy

nem érti, miért húzódik hónapok óta a vizsgálat. Korábbi főtitkárként nyilvánvalóan tudta, milyen hosszúra nyúlhat egy pártellenőrzés, az azonban számára is szokatlan lehetett, hogy úgy tartják fogva, hogy nem közlik vele pontosan, milyen bizonyítékok alapján vádolják.

A levél egyik legfontosabb részében édesanyjáról írt. Kocsis Anna tudta, hogy fia bajban van, és egyre türelmetlenebbül követelte, hogy engedjék szabadon. Főris attól tartott, hogy anyja külföldi képviseltekhez vagy ismert személyiségekhez fordul segítségért. Azt írta, ez őt is kompromittálná és a pártnak is ártana. A megfogalmazás sokat elárul gondolkodásáról. Még saját fogságában is elsősorban attól tartott, hogy egy nyilvános ügy kellemetlenséget okozna a kommunista pártnak. A párt érdeke számára továbbra is magasabb rendű maradt saját személyes szabadságánál.

Kocsis Anna aggodalma érthető volt. Fiát évtizedeken át politikai üldözés, börtön és illegalitás kísérte, de korábban legalább tudhatta, hogy a román állam tartja fogva. 1944-ben sokkal nehezebb lehetett megérteni, miért nem szabadulhat ki akkor sem, amikor a rendszer, amely üldözte, már megbukott. Az idős asszony számára aligha volt jelentős különbség aközött, hogy fiát a Siguranța vagy saját kommunista elvtársai zárják el. A

kérdés egyszerűbb volt: miért nem mehet haza?

Fóris levelei nem hoztak gyors megoldást. Az új pártvezetésben senki nem mutatott különösebb készséget arra, hogy ügyét nyilvános vagy szabályos eljárásban rendezze. Ana Pauker 1944 őszén visszatért a Szovjetunióból, és hamarosan a kommunista vezetés egyik meghatározó személyisége lett. Fóris számára elméletileg ez reményt jelenthetett. Pauker nem tartozott a Gheorghiu-Dej körül kialakult börtönfrakcióhoz, Moszkvában pedig maga is ismerte azt a rendszert, amelynek jóváhagyásával Fóris 1940-ben főtitkár lett. Mégsem lépett fel láthatóan a volt vezető érdekében.

Ennek több lehetséges oka volt. Pauker számára 1944 végén sokkal nagyobb tétek forogtak kockán: a párton belüli pozíciók elosztása, a szovjet támogatás kihasználása, a kormányzati befolyás növelése és a hagyományos pártokkal folytatott hatalmi harc. Fóris ügye ehhez képest egy régi illegalista konfliktusnak tűnhetett. Ráadásul az új vezetésnek nem állt érdekében visszahozni egy korábbi főtitkárt, aki pusztán jelenlétével is alternatív legitimitást képviselhetett volna.

január elején mégis úgy látszott, hogy helyzete rendeződhet. A későbbi rekonstrukciók szerint január

6-án Bodnăraş közölte vele, hogy a vizsgálat során nem találták bűnösnek, és agitációs-propagandamunkát kaphat Erdélyben. Főris egy időre szabadabbá vált. Hogy ez valódi rehabilitációs kísérlet volt-e, vagy csak átmeneti megoldás, nehéz eldönteni. Az biztos, hogy nem kapta vissza politikai rangját, és a vezetés bizalmatlansága sem szűnt meg.

A következő hónapok különösen zavarosan alakultak. A kommunista párt eközben gyorsan növelte befolyását. 1945. március 6-án Petru Groza vezetésével olyan kormány alakult, amelyben a kommunisták és szövetségeseik már meghatározó szerepet játszottak. A belügyi apparátusban, rendőrségen és közigazgatásban folyamatosan erősödött jelenlétük. Főris személyes helyzete mégsem javult attól, hogy egykori pártja közelebb került a teljes államhatalomhoz. Éppen ellenkezőleg: minél nagyobb lett Gheorghiu-Dej és társai politikai ereje, annál kevesebb külső korlát akadályozta őket abban, hogy a volt főtitkár sorsáról saját belátásuk szerint döntsenek.

Márciusban olyan híresztelés terjedt el a pártvezetésben, hogy Főris röpiratot vagy memorandumot készített Gheorghiu-Dej és Bodnăraş ellen. A vád pontos alapja bizonytalan. Nem tudjuk,

létezett-e valóban ilyen dokumentum, és ha igen, milyen tartalommal. Március 23-án mindenesetre újra őrizetbe vették. Ezúttal sem hivatalos állami eljárás következett. Saját elvtársai tartották fogva, miközben azt próbálták megállapítani, készül-e politikai fellépésre ellenük.

A fogság alatt Fóris éhségstrájkba kezdett. Április 7-én végrendeletet írt. A dokumentum azért különösen fontos, mert megmutatja, mennyire távol állt attól, hogy politikailag szakítson a kommunista mozgalommal. Személyes tárgyait családtagjai, Victoria Sârbu és néhány elvtársa között osztotta szét, könyvei egy részét Remus Kofflerre hagyta, a pártnak pedig azokat az alapvető központi bizottsági dokumentumokat szánta, amelyeket ő készített, illetve amelyek az 1943-as rendőrségi rajtaütések után megmaradtak.

A végrendelet politikai része még beszédesebb. Fóris elismerte, hogy életében követett el hibákat és gyengeségeket, de egyúttal azt állította, hogy negyedszázados munkáját becsületesen és odaadással végezte. Abban bízott, hogy a Központi Bizottság egyszer pártszerűen megállapítja az igazságot főtitkári működéséről. Az 1940–1944 közötti időszokról úgy írt, mint amikor a legnehezebb háborús és terrorviszonyok között sikerült fenntartania a pártszervezetet.

A dokumentum végén nem azoknak az embereknek üzent, akik fogva tartották. A kommunista pártot, a Szovjetuniót és Sztálint élte. Ez talán Fóris egész történetének egyik legnehezebben értelmezhető mozzanata a későbbi olvasó számára. Olyan szervezet kezében volt, amely szabályos eljárás nélkül fosztotta meg tisztségétől és szabadságától, mégis abban reménykedett, hogy ugyanez a szervezet fogja egyszer helyreállítani becsületét. Politikai világnézete nem omlott össze attól, hogy saját elvtársai áldozatává vált.

Ebben nincs feltétlenül ellentmondás, ha figyelembe vesszük az illegalista kommunista életforma logikáját. Fóris több mint huszonöt éven át úgy élt, hogy az egyéni érdeket alá kell rendelni a pártnak. Láta, hogyan váltottak le vezetőket, hogyan minősítettek korábbi elvtársakat opportunistának vagy frakciónak, és hogyan változott egyik évről a másikra a helyesnek tekintett politikai irány. A párt tévedhetett egy személy ügyében, de számára ebből nem következett, hogy maga a kommunista ügy téves lenne. Saját esetét igazságtalan pártként értelmezte, amelyet egy későbbi, helyesebb vizsgálat majd korrigál.

A végrendeletből az is látszik, hogy 1945 tavaszán Fóris még mindig a kommunisták politikai győzelmében

hitt. Üdvözölte Észak-Erdély visszakerülését Romániához, a Groza-kormány megalakulását és a földreformot. Meggyőződése szerint a párt a háború után továbbhalad majd a szocialista társadalom felé. Az a férfi tehát, akit saját pártja titokban fogva tartott, politikai értelemben nem vált a rendszer ellenfelévé. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert később az ellene alkalmazott „áruló” minősítés nem egyeztethető könnyen össze fennmaradt írásainak hangjával.

Mintegy húsz nap után ismét szabadon engedték. A tavasz végén Victoria Sârbuval együtt viszonylagos szabadságban élhetett. Hogy pontosan milyen korlátozások alatt állt, nem minden forrásból rekonstruálható. Nem térhetett vissza a pártvezetésbe, és valószínűleg folyamatosan figyelték. Úgy tűnik azonban, ekkor valóban felmerült benne, hogy Románián kívül próbáljon új életet kezdeni.

Az egyik változat szerint Magyarországra akart költözni Victoriával. Ez életrajzi szempontból nem lett volna teljesen idegen választás. Főris magyar anyanyelvű volt, fiatalon Budapesten tanult, és politikai pályája is Magyarországon kezdődött. Victoria egyik testvérének állítólag volt ott olyan ingatlana, ahol meghúzhatták volna magukat. A terv részletei azonban jórészt későbbi

visszaemlékezésekből ismertek, ezért nem állítható biztosan, hogy már konkrét kivándorlási engedélyt próbált szerezni vagy csupán fontolgatta a távozást.

A pártvezetés szemében már maga a lehetőség is kockázatot jelenthetett. Egy Romániából távozó volt főtitkár olyan információkat vihetett magával, amelyek fölött Dej és társai többé nem rendelkeztek volna ellenőrzéssel. Magyarországon ugyan szintén gyorsan erősödtek a kommunisták, de 1945-ben még ott sem alakult ki egypárti diktatúra. Főris elméletileg kapcsolatba kerülhetett külföldi kommunistákkal, szovjet képviselőkkel vagy más politikai szereplőkkel, és elmondhatta saját változatát az 1944-es pártpuccsról.

Az is lehetséges, hogy a vezetés nem valamiféle konkrét külföldi leleplezéstől tartott, hanem egyszerűen nem kívánt többé bizonytalanságot az ügyben. Főris jelenléte önmagában emlékeztetett arra, hogy Gheorghiu-Dej nem szabályos pártválasztás útján került a kommunista mozgalom élére. A volt főtitkár életben maradása azt a kérdést is nyitva tartotta, hogy egyszer felülvizsgálhatják-e leváltását. Amíg a párt kicsi és illegális volt, ezt a problémát el lehetett halasztani. 1945-ben, amikor a kommunisták már tartós hatalomra készültek, a régi vezető létezése terhesebbé válhatott.

Június 9-én Fóris ismét eltűnt a nyilvánosság elől. A későbbi rekonstrukció szerint a Calea Victoriein járt, amikor Gheorghe Pintilie vezette csoport fogta el. Egyes beszámolók szerint éppen a magyarországi úthoz vagy költözéshez szükséges dolgokat vásárolta. A pontos jelenetet csak későbbi vallomásokból ismerjük, az azonban biztosnak tekinthető, hogy ettől a naptól kezdve többé nem nyerte vissza szabadságát.

Az újabb fogva tartást már valamiféle párton belüli vádemelés kísérte. Teohari Georgescu, Iosif Chişinevschi és Gavrilă Birtaş neve kapcsolódik ahhoz a vezetői körhöz, amely Fórist árulással vádolta. Az állítás szerint a háború éveiben együttműködött a Siguranţával. A vád rendkívül súlyos volt, de továbbra sem követte olyan eljárás, amelyben bizonyítékokat nyilvánosan vagy akár szabályos pártbizottság előtt mérlegeltek volna. A későbbi, 1960-as évekbeli vizsgálat éppen ezt a vádat találta bizonyíthatatlannak.

Az időzítés külön figyelmet érdemel. Fóris 1944 áprilisa óta már nem irányította a pártot. Antonescu rendszere összeomlott, a kommunisták legálisan működtek, a volt főtitkár pedig hónapokat töltött saját elvtársai őrizetében. Ha valóban állambiztonsági ügynök lett volna, 1945 nyarára minden lehetőség rendelkezésre

állt volna ahhoz, hogy bizonyítékokat gyűjtsenek ellene és bíróság elé állítsák. A Groza-kormány idején ráadásul egyre nagyobb kommunista befolyás érvényesült a belügyi és igazságügyi apparátusban. Mégsem ezt az utat választották.

Ennek egyik oka az lehetett, hogy a bizonyítékok nem voltak elegendők. Egy nyilvános eljárásban kérdések merülhettek volna fel arról is, hogyan fosztották meg Fórist tisztségétől, miért tartották hónapokig illegális őrizetben, és ki adott erre utasítást. Az eljárás könnyen többet árthatott volna az új vezetésnek, mint amennyit használ. A titkos fogva tartás ezzel szemben lehetővé tette, hogy Fóris személyét kivonják a politikai életből anélkül, hogy bárkinek magyarázatot kellett volna adni.

Victoria Sârbu helyzete szintén bizonytalanná vált. Ő nem csupán Fóris élettársa volt, hanem hosszú ideig közvetlen munkatársa is. Ismerte az illegalitás számos szereplőjét, látta a főtitkár levelezését, és tudott az 1944 utáni fogva tartás részleteiről. Férje vagy élettársa eltűnése ezért számára sem magánügy maradt. A pártvezetés szemében azok közé tartozhatott, akik túl sok információval rendelkeztek.

Kocsis Anna közben tovább érdeklődött fia után. Az idős anya története később önálló fejezetté nőtt a Fóris-ügyben, mert maga is eltűnt, halálának körülményeiről pedig egymással versengő változatok keletkeztek. 1944 decemberében fia még attól tartott, hogy anyja külföldi diplomatákhoz fordul. Ez akkor saját szabadsága szempontjából kellemetlen nyomásnak tűnhetett számára. Később azonban éppen Kocsis Anna makacssága vált veszélyessé azok számára, akik azt szerették volna, hogy Fóris neve eltűnjön a nyilvánosságból.

1945 júniusában mindenesetre a volt főtitkár újra a párt foglya lett. Ettől kezdve az életéről szóló információk szinte teljesen eltűnnek a kortárs nyilvános forrásokból. Nem szerepelt az új román politikai életben, nem jelentek meg írásai, és korábbi társai sem beszéltek róla. A kommunista mozgalom egyik vezetője úgy tűnt el, hogy haláláról még családja sem kapott hivatalos értesítést.

Ez az állapot csaknem egy évig tartott. A hosszú fogva tartás önmagában fontos kérdést vet fel. Ha Dejék már 1945 júniusában elhatározták volna Fóris megölését, miért vártak 1946-ig? Ha viszont ekkor még valóban vizsgálatot folytattak, mi vezetett végül ahhoz, hogy ne

bíróság, ne pártfegyelmi testület és ne internálás döntsön a sorsáról, hanem egy vasrúd?

A válasz keresésekor már nem elegendő Fóris leveleit olvasni. Meg kell vizsgálni azokat az embereket is, akik körülötte egyre nagyobb hatalomra tettek szert: Gheorghiu-Dejt, Teohari Georgescut, Ana Paukert, Vasile Lucát, Emil Bodnărașt és Gheorghe Pintiliét. Köztük kellett megszületnie annak a döntésnek, amely a korábbi főtitkár hosszú fogságát végül gyilkossággá változtatta.

8. fejezet – Az áruló vádja

1945 nyarára Fóris István sorsa látszólag eldőlt. A kommunista párt vezetésébe nem térhetett vissza, szabadon sem mozoghatott, a nyilvánosságból pedig eltűnt. Egyetlen kérdés maradt nyitva: milyen indokkal lehet végleg eltávolítani azt az embert, aki néhány évvel korábban még a párt Moszkva által elfogadott főtitkára volt. A válaszhoz a kommunista illegalitás egyik legsúlyosabb vádja kínálkozott. Fórist árulónak, a Siguranța együttműködőjének kezdték tekinteni.

Az állítás súlyát nehéz megérteni, ha a későbbi állampárti rendszer tapasztalataiból indulunk ki. Egy illegális kommunista szervezetben a rendőrségi kapcsolat gyanúja egészen mást jelentett, mint egy szokványos pártfegyelmi vétség. A mozgalom tagjai hamis iratokkal, fedőneveken, titkos lakásokban dolgoztak, és egyetlen informátor egész szervezetek felszámolását tehetette lehetővé. Ha valakit ügynöknek minősítettek, nem politikai hibáról beszéltek, hanem arról, hogy társaik börtönbe kerülésében, esetleg kivégzésében segédkezett. Az ilyen vádra a sztálinista politikai kultúrában könnyen halálos ítélet következhetett akkor is, ha ezt semmilyen bíróság nem mondta ki.

A Fóris elleni gyanú nem teljesen a semmiből született. Főtitkársága alatt a Siguranța több súlyos csapást mért a kommunista hálózatokra. Letartóztattak összekötőket, pártvezetőket és illegális szervezőket, rendőri kézre kerültek konspirációs címek és pártiratok. A háború éveiben a kommunistáknak újra és újra azt kellett tapasztalniuk, hogy a politikai rendőrség olykor meglepően pontos információkkal rendelkezik belső ügyeikről. Egy olyan szervezetben, amelynek tagjai a saját nevüket sem mindig ismerték egymás előtt, ez szükségképpen árulókereséshez vezetett.

A következtetés azonban nem volt azonos a bizonyítással. A Siguranțának valóban voltak informátorai a román kommunista mozgalomban, de ebből nem következett, hogy minden rendőri siker mögött a párt legfelső vezetője állt. Az illegalitás világában egészen hétköznapi hibák is végzetes következményeket okozhattak. Egy rosszul megválasztott találkozóhely, egy követett futár, egy lefoglalt levél, egy kínvallatás alatt megszerzett cím vagy egy alacsonyabb szinten működő beépített ember elegendő lehetett egész hálózatok felderítéséhez. Az utólagos elemzés sokkal egyszerűbbé tette a történetet: mivel Fóris vezette a pártot, a kudarcokért is őt lehetett felelőssé tenni.

A gyanút erősítette, hogy Fóris hosszú időn keresztül elkerülte a letartóztatást. Ez önmagában különös logikai csapdát teremtett. Egy sikeres illegalista azért volt sikeres, mert nem találták meg a rendőrök. Ha viszont túl sokáig maradt szabadon miközben másokat letartóztattak, könnyen felmerülhetett, hogy éppen a rendőrséggel való együttműködés védi. Ugyanaz a tény, amely normális körülmények között konspirációs ügyességének bizonyítéka lehetett volna, az ellene folyó politikai harcban gyanúvá változott.

Később egyes visszaemlékezések azt is állították, hogy Fóris közvetlen kapcsolatban állhatott a Siguranța bizonyos tisztjeivel. Ezeket az állításokat azonban többnyire olyan időszakban fogalmazták meg vagy jegyezték fel, amikor már maga a párt is politikailag érdekeltté vált egykori főtitkárának befeketítésében. Nem maradt fenn olyan hiteles rendőrségi ügynök dosszié, rendszeres jelentéssorozat vagy aláírt együttműködési nyilatkozat, amely Fóris beszervezését egyértelműen bizonyítaná. Ez különösen fontos hiány, mert a román politikai rendőrség más kommunista informátorairól maradtak fenn konkrét adatok.

A vád egyik központi eleme az lett, hogy Fóris környezetében olyan emberek működtek, akikről később

kiderült: kapcsolatban álltak a hatóságokkal. A legismertebb közülük Petre Melinte volt, aki a szabotázstevékenység szervezése során került közel a kommunistákhoz, miközben a Siguranţának is információkat adott. Főris ellenfelei ebből utólag azt a következtetést vonták le, hogy a főtitkár legalábbis súlyosan megsértette a konspiráció szabályait. Ez a bíralat önmagában nem feltétlenül volt alaptalan. A vezető felelőssége egy illegális szervezetben kiterjedt arra is, milyen embereket enged közel a központhoz. Más kérdés, hogy a rossz káderválasztás és a tudatos rendőri együttműködés között óriási különbség van.

Az 1944-es leváltás idején ez a különbség már kezdett eltűnni. A Dej körül kialakuló csoport számára Főris alkalmatlansága, szervezeti hibái és feltételezett árulása fokozatosan egyetlen vádponttá olvadt össze. Ha rosszul vezette a pártot, annak oka lehetett az árulás. Ha a Siguranţa sikereket ért el, azt magyarázhatta az árulás. Ha Főris vitatta leváltásának jogosságát, ezt is lehetett úgy értelmezni, hogy nem hajlandó alávetni magát a pártfegyelemnek. A gyanú ilyen körülmények között önmagát erősítő rendszerré vált.

A későbbi pártvizsgálatok egyik legfontosabb tanulsága éppen az volt, hogy a kommunista vezetők

gyakran ilyen módon jutottak el a súlyos ítéletekig. Az 1968-ban nyilvánosságra hozott értékelés Fóris ügyében kimondta, hogy a Siguranțăval való együttműködés vádját olyan feltételezésekből vezették le, amelyek a kommunisták korábbi letartóztatásainak okait csak hiányosan vizsgálták. Másként fogalmazva: abból indultak ki, hogy bizonyos rendőrségi sikerek mögött árulónak kell állnia, majd a politikailag már meggyengült Fórist tették meg ennek az árulónak. A bizonyítás sorrendje megfordult. Nem a bizonyíték vezetett a vádlott személyéhez, hanem a kiválasztott személyhez keresték utólag a magyarázatot.

Ez a mechanizmus hamarosan a román kommunista rendszer egyik alapvető eljárásává vált. A negyvenes évek végétől egymás után jelentek meg az „imperialista ügynökök”, „titoista összeesküvők”, „jobboldali elhajlók”, „kémek” és „árulók”. A politikai leszámolásokhoz rendszerint olyan büntetőjogi vagy állambiztonsági narratívát építettek, amely a hatalmi konfliktust államellenes összeesküvéssé alakította. Fóris esetében ez még az állampárti gépezet teljes kiépítése előtt történt, ezért az eljárás sokkal nyersebb volt. Nem kellett kihallgatási jegyzőkönyvek százait legyártani, kirakatpert szervezni vagy sajtókampányt indítani. Elég volt, ha a

párt vezetői elhitték vagy azt állították, hogy volt főtitkáruk áruló.

Gheorghiu-Dej számára a vád politikailag különösen hasznos volt. Ha Fóris pusztán gyenge vagy sikertelen vezető lett volna, leváltása magyarázható ugyan, de nem következett volna belőle az, hogy éveken keresztül szabadságától is meg kell fosztani. Egy korábbi főtitkár akár alacsonyabb pártfunkcióba is kerülhetett volna. Ha viszont rendőri ügynökként ábrázolták, már nem rivális politikusról volt szó, hanem ellenségről. Ezzel az 1944. áprilisi hatalomátvétel is más fényt kapott: a szabálytalan puccs helyett a párt megmentésének szükséges lépéseként lehetett bemutatni.

A történetben ezért nem mellékes, hogy mikor jelent meg pontosan az árulás vádja, és hogyan változott tartalma. Az eseményekből nem az látszik, hogy 1944. április 4-én már rendelkezésre állt volna egy teljes és bizonyított ügyirat. Fórist a leváltása után még pártmunkával is megbízták, majd időszakosan szabadabban mozoghatott. Ha az új vezetés ekkor biztos lett volna abban, hogy a Siguranța ügynökével áll szemben, ez nehezen lenne érthető. A gyanú később vált végleges minősítéssé, párhuzamosan azzal, hogy Fóris politikai helyzete egyre reménytelenebbé vált.

A másik figyelemre méltó körülmény, hogy nem maradt fenn szabályos pártfegyelmi ítélet sem. Az illegalitásban természetesen nehéz lett volna hivatalos eljárást lefolytatni, 1945 nyarára azonban ez az akadály már nem létezett. A párt legálisan működött, központi irodái voltak, vezető testületei üléseztek, s egyre nagyobb állami hatalom állt mögötte. Főris ügyét elméletileg egy pártbizottság elé vihatték volna, tanúkat hallgathattak volna meg, és határozatban rögzíthették volna, milyen bizonyítékok alapján zárják ki. Ilyen, jogilag vagy akár csak pártszabályok szerint értelmezhető eljárás nem történt.

Az állami bíróság igénybevétele még kézenfekvőbb lehetett volna. Ha Főris valóban a Siguranța ügynökeként kommunistákat juttatott börtönbe, az új politikai rendszerben aligha kellett volna attól tartani, hogy a hatóságok elnézőek lesznek vele. Az Antonescu-korszak rendőrségi és politikai bűneinek feltárása közben számos személy ellen indult eljárás. Egy volt kommunista főtitkár ügye különösen alkalmas lett volna arra, hogy a párt saját mártírszerepét bizonyítsa. Ehelyett Főrist titokban tartották fogva.

Ez erősíti azt a feltételezést, hogy az árulási vád politikailag hasznosabb volt bizonyítatlan állításként,

mint amilyen egy valódi vizsgálatban lehetett volna. Ha bíróság elé kerül, a védelem kérhette volna a bizonyítékok bemutatását. Előkerülhettek volna a Siguranța iratai, meg lehetett volna vizsgálni a konkrét letartóztatások körülményeit, és Fóris is előadhatta volna saját változatát. Egy ilyen ügyben könnyen kiderülhetett volna, hogy az egykori főtitkár súlyos szervezési hibákat követett el, de az árulás bizonyítása ennél jóval nehezebb.

Fóris személyisége ráadásul nem könnyítette meg ellenfelei dolgát. Nem vallotta be, hogy a rendőrségnek dolgozott, és nem fogadta el a vádakat. A fennmaradt levelekből és végrendeletéből az látszik, hogy továbbra is kommunistának tartotta magát, és azt várta, hogy pártja egyszer tisztázza. Ebben természetesen lehetett önisztálás is. Egy politikus saját ártatlanságának hangoztatása önmagában nem bizonyít semmit. Az azonban nehezen illik az ügynök képébe, hogy Fóris még teljes kiszolgáltatottságában is a pártnak akarta átadni iratait, könyveit, és politikai jövőjét is a kommunista rendszer sikerével kapcsolta össze.

A későbbi rehabilitáció során a párt vezetése lényegében elfogadta ezt az értelmezést. Az 1968-as vizsgálat nem azt állította, hogy Fóris minden politikai

döntése helyes volt, és nem csinált belőle demokratikus mártírt. Megállapította viszont, hogy árulóként való megbélyegzését nem támasztották alá megfelelő bizonyítékok, és hogy megölése törvénytelen, önkényes döntés következménye volt. Ez azért különösen jelentős, mert a rehabilitációt ugyanaz a kommunista párt végezte el, amely két évtizeddel korábban eltüntette. Még egy politikailag motivált belső vizsgálat sem tudta utólag megtalálni azt a bizonyítékot, amely Fóris kivégzését igazolhatta volna.

Az ügy ettől még nem válik egyszerűvé. Nem állítható biztosan, hogy Fóris minden konspirációs döntése helyes volt, vagy hogy semmilyen olyan kapcsolat nem fordult elő környezetében, amelyet később gyanúsnak lehetett tekinteni. A kommunista mozgalom történetének számos irata elveszett, megsemmisült vagy továbbra sem ismert. A negatív bizonyításnak is vannak határai: abból, hogy nem került elő ügynök dosszié, önmagában nem következik matematikai bizonyossággal, hogy semmilyen kapcsolat nem létezett. A rendelkezésre álló források azonban arra sem adnak alapot, hogy a Siguranța tudatos ügynökének nevezzük.

A bizonytalanság 1945-ben politikai szempontból már nem számított. Az új kommunista vezetésnek nem

történelmi bizonyosságra volt szüksége. A „Fóris áruló” állítás elegendő volt ahhoz, hogy a volt főtitkárt kizárják abból az erkölcsi közösségből, amelyhez egész felnőtt életében tartozni akart. Aki árulóvá vált, annak többé nem járt pártszolidaritás. Nem számítottak korábbi börtönévei, az illegalitásban végzett munkája, a Komintern bizalma vagy az, hogy Antonescu alatt ő tartotta működésben a párt központját.

A vádnak volt még egy politikai előnye. Megszabadította Dej körét attól a kellemetlen kérdéstől, hogy milyen jogon döntöttek Fóris sorsáról. Ha egy szabályosan megválasztott vagy Moszkva által jóváhagyott kommunista vezetőt egyszerű hatalmi harcban távolítottak el, akkor az 1944-es puccs legitimitása vitatható maradt. Ha viszont Fóris rendőrségi ügynök volt, akkor leváltása nem hatalmi harcnak, hanem a párt önvédelmének látszott. A vád tehát utólag igazolta azt az akciót is, amelynek során Dej csoportja megszerezte a párt ellenőrzését.

A mechanizmus később Gheorghiu-Dej más ellenfelei ellen is működésbe lépett. Lucrețiu Pătrășcanut előbb politikailag elszigetelték, majd államellenes összeesküvés és kémkedés vádjával hosszú vizsgálat alá vonták, végül 1954-ben kivégezték. Vasile Luca, Ana

Pauker és Teohari Georgescu 1952-ben „jobboldali elhajlóként” került sorra; Luca ellen büntetőeljárás is indult, és börtönben halt meg. Remus Koffler, aki Fóris egyik legfontosabb munkatársa volt, később a Pătrășcanu-perben szintén halálos ítéletet kapott. A címkék változtak, de a hatalmi logika felismerhető maradt: a politikai riválisból előbb ellenséget kellett csinálni, majd az ellenségre már nem vonatkoztak ugyanazok a szabályok.

Fóris esete azért különleges, mert mindez még az intézményesített diktatúra előtt történt. 1945-ben nem működött a későbbi formájában a Securitate, nem létezett még az az állambiztonsági és igazságügyi apparátus, amely néhány év múlva tömegesen gyártotta az összeesküvési ügyeket. A módszer azonban már készen állt. A párt belső világában kialakult az a meggyőződés, hogy politikai ellenfelek esetében a gyanú helyettesítheti a bizonyítékot, a vezetés döntése pedig a bírósági ítéletet.

Ebben az értelemben Fóris története túlmutat saját személyén. Megölése nem azért fontos, mert egy későbbi diktatúra egyik ártatlan demokratikus ellenfele lett volna. Nem volt az. Meggyőződéses kommunista maradt, elfogadta a proletárdiktatúra gondolatát, Moszkvához

igazodott, és maga is egy olyan párt vezetője volt, amely nem a parlamentáris demokrácia fenntartását tekintette végső céljának. Áldozattá válása mégis megmutat valamit annak a rendszernek a működéséből, amelyet szolgált. A politikai ellenség fogalmának nem volt szilárd határa. Egyik évben valaki a párt vezetője lehetett, a következőben már áruló.

1945 második felére Fóris számára már kevés jelentősége volt annak, hogy a vád bizonyítható-e. A párt foglya maradt, és azok az emberek döntöttek sorsáról, akik politikailag érdekeltek voltak eltűnésében. Mégsem ölték meg azonnal. Hónapok teltek el, miközben a volt főtitkárt továbbra is őrizték. Ez arra utal, hogy a következő lépésről nem született automatikus döntés leváltásakor vagy újabb letartóztatásakor.

Valamikor 1946 első felében azonban a kérdés már másképpen hangzott. Nem az volt többé a probléma, hogy Fóris visszatérhet-e a pártba, vagy miként lehet bizonyítani ellene az árulást. A kommunista vezetés néhány tagja arról kezdett beszélni, hogy mi legyen egy olyan emberrel, akit már régóta fogva tartanak, és akinek sem szabadságot, sem nyilvános pert nem akarnak adni.

Teohari Georgescu évekkel később egyetlen rövid mondatban idézte fel a döntés lényegét. Elmondása szerint odament Gheorghiu-Dejhez, és megkérdezte tőle, mit tegyenek Fórissal: régóta tartják fogva – „megszüntessük?” A kérdés nyelvezete önmagában árulkodó. Nem kivégzésről, ítéletről vagy felelősségre vonásról beszélt, hanem egy ember „megszüntetéséről”.

A következő döntéshez már nem kellett bizonyítani, hogy Fóris áruló. Elég volt, hogy azok, akiknek kezében volt, úgy döntsenek: nincs rá többé szükség.

9. fejezet - Mit csináljunk Fórisal?

1946-ra Fóris István fogva tartása már önmagában problémává vált a kommunista párt vezetői számára. Közel két éve múlt annak, hogy eltávolították a főtitkári posztról, egy éve annak, hogy ismét teljes ellenőrzésük alá került, és közben továbbra sem született sem pártfegyelmi, sem bírósági ítélet az ügyében. Nem lehetett visszaengedni a politikai életbe anélkül, hogy felmerüljön az 1944-es leváltás jogosságának kérdése, de az árulás vádját sem sikerült olyan bizonyítékokkal alátámasztani, amelyek egy nyilvános eljárást elbírtak volna. A volt főtitkár élő emlékeztetője maradt egy rendezetlen belső leszámolásnak.

Ekkorra a kommunista párt helyzete is gyökeresen megváltozott. A Petru Groza vezette kormány 1945 márciusa óta működött, a szovjet megszálló hatalom támogatása pedig napról napra növelte a kommunisták befolyását. A párt még nem uralta teljesen Romániát, de a belügyi apparátusban, a rendőrségen és az államigazgatásban már olyan pozíciókat szerzett, amelyek néhány évvel korábban elképzelhetetlenek lettek volna. Gheorghiu-Dej többé nem internált kommunista volt, hanem az ország egyik legfontosabb

politikusa; Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu vele együtt a párt legszűkebb vezetői köréhez tartozott.

E négy ember együttműködése később hajlamos volt eltűnni a kommunista történetírásból, mert néhány éven belül egymás ellen fordultak. 1952-ben Pauker, Luca és Georgescu már „pártellenes csoportként” került Dej célkeresztjébe, így utólag könnyű volt úgy ábrázolni az 1945–1946-os vezetést, mintha egymással szemben álló frakciók szinte folyamatos harcban éltek volna. A hatalom megszerzésének első éveiben azonban sok kérdésben együttműködtek. A moszkvai emigránsok és Dej hazai csoportja között valódi rivalizálás létezett, de ez még nem akadályozta meg őket abban, hogy közösen lépjenek fel azokkal szemben, akiket egyikük sem kívánt a vezetésben látni.

Fóris pontosan ilyen ember volt. Nem tartozott sem Dej köréhez, sem a moszkvai csoporthoz. Korábbi főtitkári tisztsége külön politikai legitimációt jelentett, miközben egyik új vezetői csoportnak sem volt rá szüksége. A szovjet támogatás szempontjából sem jelentett nélkülözhetetlen kádert. Moszkva 1944 után már azokkal a kommunistákkal dolgozott, akik ténylegesen ellenőrizték a pártot, és Fóris visszatérésének támogatására semmilyen ismert

kezdeményezés nem történt.

A volt főtitkár így olyan állapotba került, amelyet egy diktatúrára készülő mozgalom nehezen viselt el: nem volt sem szabad ember, sem elítélt fogoly. Nem lehetett hivatalosan halottnak tekinteni, ugyanakkor nem lehetett róla nyilvánosan beszélni. Édesanyja tovább kereste, Victoria Sârbu tudott fogva tartásáról, korábbi munkatársai közül pedig többen tisztában lehettek azzal, hogy nem önként vonult vissza a politikától. Minél tovább tartott ez az állapot, annál nagyobb lett annak veszélye, hogy valakinek magyarázatot kell adnia.

Hogy pontosan mikor határozták el Fóris megölését, nem tudjuk. Nem maradt fenn ülési jegyzőkönyv, írásos parancs vagy olyan dokumentum, amelyen a döntés résztvevői neve mellett dátum szerepelne. A legfontosabb közvetlen vallomást hét évvel később Teohari Georgescu tette. 1953. május 18-án, amikor már maga is a Dej-féle tisztogatás áldozataként vizsgálat alatt állt, felidézte, hogyan került napirendre Fóris sorsa.

Georgescu szerint ő kereste fel Gheorghiu-Dejt. A kérdést nyersen fogalmazta meg: régóta tartják Fórist fogva, mit csináljanak vele, „megszüntessék-e”. Elmondása szerint Dej egyetértett a javaslattal. Ezután

Georgescu megkereste Ana Paukert és Vasile Lucát, akiket együtt talált Pauker szobájában, és nekik is előadta a tervet. Állítása szerint mindketten beleegyeztek. Később Gheorghe Pintilie megerősítette neki, hogy Fóris kivégzését végrehajtották.

Ha Georgescu beszámolója pontos, akkor Fóris halála nem egyetlen ember önálló döntése volt. A kommunista párt akkori legfelső vezetői közül legalább négyen tudtak róla: Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu. A fizikai végrehajtást Pintiliére és embereire bízták. Ez a kép szerepel több későbbi történeti feldolgozásban is, és egy újabb történeti tanulmány szintén úgy fogalmaz, hogy az 1945–1946-ban működő Dej-Pauker-Luca-Georgescu vezetői kör döntött Fóris meggyilkolásáról.

Georgescu vallomását mégsem lehet úgy olvasni, mintha egy 1946-ban készült jegyzőkönyv került volna elő. 1953-ban egészen más hatalmi körülmények között beszélt. Egy évvel korábban Ana Paukerrel és Vasile Lucával együtt őt is eltávolították a legfelső vezetésből. Luca börtönben volt, Pauker házi őrizet és vizsgálat alatt állt, Georgescu pedig saját felelősségét próbálta magyarázni azok előtt, akiknek élén ugyanaz a Gheorghiu-Dej állt, akit most a Fóris-döntés egyik

kezdeményezőjeként nevezett meg.

Ez két ellentétes irányú torzítás lehetőségét teremti meg. Georgescunak érdeke fűződhetett ahhoz, hogy saját szerepét egy kollektív döntés részeként mutassa be, és hangsúlyozza: semmit sem tett Dej, Pauker és Luca tudta nélkül. Ugyanakkor veszélyes is lehetett számára, ha túl közvetlenül terhelte Dejre a felelősséget. Az 1953-as vallomás tehát nem azért értékes, mert minden mondata automatikusan igaz, hanem azért, mert egy olyan résztvevő beszámolója, aki maga is jelen volt a legfelső vezetésben, és saját szerepét sem tagadta.

A legfigyelemreméltóbb elem talán éppen az, hogy Georgescu nem próbálta egyszerűen Pintiliére hárítani a gyilkosságot. Elismerte, hogy maga vetette fel Fóris fizikai megsemmisítését. A „megszüntetés” kifejezés azt is mutatja, milyen nyelven lehetett az ilyen döntésekről beszélni a párt vezetésében. Nem jogi kategóriát használtak, nem halálbüntetésről és nem kivégzésről beszéltek. Egy személyt, aki politikai problémává vált, el kellett távolítani, majd – ha a szó Georgescu emlékezetében valóban így hangzott el – „meg kellett szüntetni”.

A döntés indokairól Georgescu vallomása sokkal kevesebbet árul el. Ez önmagában is fontos. Ha Fórisal szemben valóban megdönthetetlen bizonyítékok álltak volna rendelkezésre arról, hogy a Siguranța ügynöke volt, az 1953-as visszaemlékezésben logikus lett volna erre hivatkozni. Ehelyett a gyilkosság praktikus problémaként jelenik meg: régóta fogva tartják, mi legyen vele? A volt főtitkár sorsa mintha azért került volna napirendre, mert az addigi megoldás már kényelmetlenné vált.

Dej szerepe ebben a változatban központi. Georgescu először hozzá fordult, és csak beleegyezése után kereste meg Paukert és Lucát. Ez megfelel a párton belüli tényleges erőviszonyoknak is. 1946-ra Dej a hazai kommunista apparátus meghatározó alakjává vált, noha a vezetés továbbra is kollektív formában működött. Fóris ráadásul elsősorban az ő politikai felemelkedésének történetéhez kapcsolódott: az 1944-es eltávolítást Dej köre szervezte meg, Bodnăraș neki jelentett az akció sikeréről, és a volt főtitkár visszatérése leginkább az ő legitimációját kérdőjelezhette volna meg.

Ana Pauker és Vasile Luca szerepe nehezebben ítélhető meg. A Fóris-gyilkosságban való egyetértésükre vonatkozó egyik legerősebb közvetlen adat éppen

Georgescu 1953-as vallomása. Nincs ismert, 1946-ban keletkezett dokumentum, amelyen Pauker vagy Luca utasítást adna a kivégzésre. Ezért őket nem lehet ugyanolyan bizonyossággal a döntés kezdeményezőinek nevezni, mint ahogyan Pintilie részvétele a végrehajtásban megállapítható. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban az sem indokolt, hogy teljesen kívül helyezzük őket a történeten.

A kérdésnek később külön politikai jelentősége lett. Ceaușescu 1967–1968-as vizsgálata számára kényelmes lett volna minden felelősséget Gheorghiu-Dejre és az akkor már halott vezetőkre hárítani. Az ügy feltárása egyúttal az új főtitkár hatalmi stratégiáját is szolgálta: elődje korszakának törvénytelenégeit bemutatva saját vezetését lehetett a „szocialista törvényesség” helyreállításaként ábrázolni. Éppen ezért az 1960-as évek pártdokumentumait ugyanolyan forráskritikával kell kezelni, mint Georgescu 1953-as vallomását.

Mindez nem változtat azon, hogy a gyilkosság legfelső politikai jóváhagyás nélkül nehezen elképzelhető. Fóris nem névtelen aktivista volt. Négy éven át ő vezette a Román Kommunista Pártot, ismerte annak nemzetközi kapcsolatait, pénzügyeit, illegális hálózatát és legfontosabb embereit. Egy ilyen személy eltüntetését

Pintilie aligha vállalhatta saját döntésből. A végrehajtó későbbi karrierje sem arra utal, hogy fegyelmi vétségnek tekintették volna tettét. Ellenkezőleg: a kommunista hatalom kiépülésével egyre magasabb állambiztonsági tisztségekhez jutott.

Gheorghe Pintilie különösen alkalmas ember volt a feladatra. A román kommunista mozgalom szovjet kapcsolatokkal rendelkező, kemény illegalistái közé tartozott, és nem volt szüksége bírósági formaságokra ahhoz, hogy a párt döntését végrehajtsa. Később, 1948-ban a frissen megszervezett román állambiztonság, a Securitate első főigazgatója lett, és tizenöt éven át magas pozíciókban maradt. Fóris meggyilkolása tehát nem akadályozta pályáját, hanem egy olyan időszakba illeszkedett, amikor a törvénytelen erőszak párton belüli alkalmazása nem zárta ki, hanem akár elő is készíthette a későbbi állambiztonsági karriert. Az IICCMER Fóris-monográfiáról szóló ismertetése Pintiliét, Dumitru Neciu és Gheorghe „Bulgaru” segítségével, egyértelműen a vezetői döntés végrehajtójaként azonosítja.

A gyilkosság időpontját illetően a szakirodalom legtöbbször 1946 júniusát adja meg, de a korabeli titkosság miatt napra pontos, vitán felül álló hivatalos

dokumentum nem áll rendelkezésre. Már ez is jelzi, mennyire különös eljárásról volt szó. Egy ország egykori kommunista pártvezetőjének haláláról később évszámot és hónapot kellett rekonstruálni vallomásokból, mert maga a párt gondoskodott arról, hogy ne létezzen normális állami nyilvántartás az eseményről. A CNSAS és a későbbi történeti feldolgozások következetesen 1946-ra teszik a gyilkosságot; a kommunista vezetői életrajzokat összegző dokumentum is rögzíti, hogy Pintiliét azzal vádolták: 1946-ban többször fejbe ütve ölte meg Fórist.

A döntés helyszíne és a végrehajtás helyszíne valószínűleg nem esett egybe. Nem tudjuk, Dej, Georgescu, Pauker és Luca között pontosan hol és milyen alkalommal zajlottak a megbeszélések. Georgescu szerint Paukert és Lucát együtt találta Ana Pauker egyik emeleti szobájában. Ezzel szemben Fóris megölésére a későbbi források szerint az Aleea Alexandru 23. szám alatti házban került sor, amely korábban a kommunista párt használatában állt. Ott Pintiliének lehetősége volt úgy végrehajtani az akciót, hogy azt se a nyilvánosság, se a hivatalos állami szervek ne érzékeljék.

Az sem véletlen, hogy nem lőfegyvert használtak. A pisztolylövés zajt csaphatott, nyomot hagyhatott, és egy diplomáciai negyedben fekvő épület környezetében

fölösleges kockázatot jelenthetett. A vasrúd sokkal primitívebb, de csendesebb eszköz volt. A későbbi vizsgálatok szerint Pintilie többször fejbe ütötte Fórist. Egyes változatok Neciu közvetlenebb részvételét is hangsúlyozzák, mások Gheorghe „Bulgaru” nevét említik. A végrehajtás legapróbb mozzanatai ezért nem rekonstruálhatók teljes bizonyossággal, a módszer azonban a fennmaradt források alapján kevésbé vitatható.

A történet szempontjából érdemes megállni ennél a pontnál. Fóris nem egy politikai per végén jutott el a halálig. Nem volt vádirat, tárgyalás, védelem vagy ítélet. Még a sztálinista kirakatpernek sem adták meg a látszatát. Ez részben azért történhetett, mert 1946-ban a román kommunisták még nem rendelkeztek olyan teljes ellenőrzéssel az igazságszolgáltatás felett, mint néhány évvel később. Másrészt viszont éppen a nyilvános eljárást akarták elkerülni. Egy Fóris-per szükségképpen szóba hozta volna a kommunista párt saját titkos belső ügyeit és az 1944-es hatalomátvétel körülményeit.

A gyilkosság ezért sokkal inkább az illegalitás korszakának módszerét követte. A párt maga azonosította az ellenséget, maga tartotta fogva, maga mondta ki rá az ítéletet, majd saját embereivel hajtatta

vége. Az állam jogi szervei ebből a folyamatból kimaradtak. Ugyanaz a kommunista vezetés, amely egyre több pozíciót szerzett az államban, egykori főtitkárával szemben úgy járt el, mintha továbbra is egy üldözött földalatti szervezet lenne.

Ebben rejlik Fóris meggyilkolásának történeti jelentősége. Az eset nem elszigetelt kegyetlenség volt, hanem átmeneti pont két korszak között. Az illegalista párt erőszakos módszerei már léteztek, az állampárti elnyomó apparátus viszont még csak formálódott. Néhány évvel később ugyanezt a politikai logikát már ügyészek, állambiztonsági kihallgatók, katonai bíróságok és koncepciós perek szolgálták. Fóris esetében még nem volt szükség erre az intézményi díszletre.

Az 1946-os döntéshozók sorsában különös irónia rejlett. Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu néhány évvel később maguk is Dej tisztogatásának célpontjaivá váltak. Pauker elvesztette valamennyi tisztségét és vizsgálat alá került, Luca hosszú börtönbüntetést kapott és fogságban halt meg, Georgescut pedig szintén eltávolították a vezetésből. Nem ugyanaz történt velük, mint Fórissal, és nem helyes a különböző ügyeket mechanikusan egyenlővé tenni. Mégis ugyanannak a politikai rendszernek egyik

sajátossága jelent meg bennük: az, aki egy adott pillanatban részt vett egy rivális kizárásában, néhány év múlva maga is ellenséggé válhatott.

Gheorghiu-Dej viszont mindegyiküket túlélte politikailag. 1952 után már egyértelműen ő lett a román kommunista rendszer első számú vezetője. Éppen ezért különösen fontos az 1953-as Georgescu-vallomás. Ha hiteles, azt mutatja, hogy Dej nem csupán tudomást szerzett Fóris megöléséről, hanem már a döntés előtt beleegyezett. Ez az állítás ugyan nem azonos egy eredeti írásos paranccsal, de jóval több annál, mint hogy Dej utólag hallott volna a gyilkosságról.

A nyomozás ezen a ponton tehát két különböző bizonyossági szinthez érkezik. Azt nagy biztonsággal meg lehet állapítani, hogy Fóris meggyilkolása a kommunista párt vezetői körének döntésére történt, és hogy Pintilie, illetve emberei hajtották végre. Sokkal nehezebb személyenként meghatározni a döntés politikai felelősségének arányát. Dej központi szerepére több körülmény és Georgescu vallomása utal. Pauker és Luca beleegyezését ugyanaz a vallomás támasztja alá, de független, korabeli írásos bizonyíték nem került elő. Moszkva közvetlen szerepére pedig még ennél is kevesebb adat áll rendelkezésre.

A történelmi nyomozásnak ezért nem érdemes egyetlen dramatikus mondattal lezárnia a kérdést, hogy „Dej rendelte el Fóris halálát”. Ez valószínű magyarázat, és a jelenlegi források alapján Dej politikai felelőssége nehezen vitatható, de a döntés valószínűleg a párt legfelső vezetői körében született, nem pedig egy magányos diktátor íróasztalánál. Éppen ez teszi nyugtalanítóbbá a történetet: a gyilkosság nem egyetlen ember hirtelen indulata volt, hanem egy olyan politikai közösség döntése, amely a volt főtitkár eltüntetését elfogadható megoldásnak tekintette.

Miután ez a döntés megszületett, már csak a végrehajtás maradt. A Fóris-ügy következő néhány órájáról meglepően részletes vallomások maradtak fenn. Ezekből rekonstruálható a ház, a pince, a vasrúd, a gödör és az a gondosság, amellyel a gyilkosok megpróbálták eltüntetni a nyomokat. Arról azonban, hogy Fóris tudta-e, mi vár rá, mondott-e valamit utolsó perceiben, vagy megpróbált-e védekezni, nem maradt megbízható beszámoló.

10. fejezet - A pince

1946 nyarán Fóris István már több mint egy éve volt saját pártjának foglya. A pontos időrend ezen a ponton bizonytalanabbá válik. Nincs fennmaradt börtönnapló, amelyből napról napra követni lehetne, hol tartották, kik hallgatták ki, mikor vitték egyik helyről a másikra. A későbbi vallomások és történeti rekonstrukciók abban azonban nagyrészt megegyeznek, hogy a volt főtitkárt végül az Aleea Alexandru 23. szám alatti épületbe vitték. A ház néhány év alatt többször változtatott szerepet: a háború alatt német biztonsági szervek használták, Románia 1944. augusztusi átállása után pedig egy ideig a kommunista párt központja működött benne. A párt vezetőinek irodáihoz ugyanabban az épületben olyan helyiségek tartoztak, amelyekben foglyokat is el lehetett rejteni.

Fóris számára a hely nem lehetett ismeretlen. A kommunista párt egykori vezetőjeként pontosan tudta, milyen központokból működik a szervezet, amelynek sorsát éveken át irányította. A forrásokból azonban nem állapítható meg, hogy amikor utoljára bevitték az épületbe, sejtette-e, mi következik. A későbbi beszámolók szerint kihallgatásra hivatkozhattak, és legalább az egyik történeti rekonstrukció Alexandru Nicolschi nevét is

összekapcsolja Fóris utolsó kihallgatásával. Eszerint a szovjet háttérű állambiztonsági káder egy olyan füzet vagy jegyzet miatt tett fel neki kérdéseket, amely a háború alatti tevékenységére vonatkozott. A részlet nem jelenik meg minden forrásban, ezért nem tekinthető ugyanolyan biztosnak, mint Pintilie részvétele a gyilkosságban.

Fóris halálának közvetlen körülményeit elsősorban azoknak az embereknek a több mint húsz évvel későbbi vallomásaiból ismerjük, akik maguk is érintettek voltak az ügyben. Ez egyszerre jelent különleges lehetőséget és komoly korlátot. Gheorghe Pintilie 1967-ben nem tagadta, hogy részt vett a gyilkosságban, s meglepően aprólékosan beszélt a sír előkészítéséről és a nyomok eltüntetéséről. Azt azonban többféleképpen adta elő, ki mérte Fórisra a halálos ütést. Egyes vallomásrészekben saját szerepe erősebb, máshol sofőrjére, Dumitru Neciura helyezte a közvetlen végrehajtás terhét.

A részletek változása nem feltétlenül jelenti azt, hogy a gyilkosság alapvető története bizonytalan. Inkább arra figyelmeztet, hogy Pintilie húsz év elteltével olyan vallomást tett, amelyben saját felelőssége is tét volt. A kommunista párt vizsgálóbizottsága előtt már nem az a Gheorghe Pintilie ült, aki fénykorában az állambiztonság

egyik legnagyobb hatalmú vezetője volt. Ceaușescu alatt a Dej-korszak több korábbi tisztségviselője elveszítette politikai védettségét, és Pintilie pontosan tudhatta, hogy a vizsgálók nem pusztán történelmi kíváncsiságból kérdezik.

A bizottság előtt előadott történet egyik változata szerint Pintilie maga ásta meg a sírt. Állítása szerint nem akart másokat bevonni az előkészítésbe, mert attól tartott, hogy Fóris neve kiszivárog. Olyan mély gödröt készített, hogy egy későbbi padlócserénél se bukkanjanak a holttestre. Saját emlékezete szerint két-három méteres mélységig ásott, bár egy ilyen késői becslést aligha lehet pontos mérési adatként kezelni. A lényeg az volt, hogy a holttestet ne lehessen véletlenül felfedezni.

A gyilkosság módját a későbbi tanúvallomások szintén meglehetősen egységesen írják le: nem használtak lőfegyvert, mert el akarták kerülni a zajt. Teohari Georgescu 1968 januárjában azt mondta a vizsgálóbizottságnak, hogy Fóris megöléséhez több ütésre volt szükség. A vasrúd vagy feszítővas azért került a történet középpontjába, mert ez volt az az eszköz, amelyet egymástól részben független későbbi beszámolók is megneveztek.

Pintilie egyik vallomásváltozatában sofőrje, Dumitru Neciu mérte az első ütést Fóris fejére. A volt főtitkár magas ember volt, ezért a történet szerint Neciu egy székre állt, hogy megfelelő magasságból sújthasson le rá. Ez a részlet az ügy későbbi feldolgozásaiban szinte emblematisztikus mozzanattá vált. Ugyanakkor éppen az ilyen jeleneteknél indokolt óvatosságnak maradni. Nem volt jelen független szemtanú, aki később ellenőrizhető beszámolót hagyott volna hátra, a tettesek emlékei pedig több ponton eltértek egymástól. Annyi megalapozottan állítható, hogy Fórist tompa vaseszközzel, fejre mért ütésekkel ölték meg, s a végrehajtásban Pintilie és Neciu biztosan részt vett.

A későbbi forrásokban felbukkan Petre Bulgaru neve is. A személyazonosság körül azonban már a kortárs visszaemlékezésekben is zavar mutatkozik. Teohari Georgescu másképpen nevezte Pintilie segítőjét, mint egyes későbbi tanúk, és előfordult, hogy ugyanazt a személyt több fedőnéven említették. Az illegalista kommunista mozgalomban ez egyáltalán nem szokatlan. A fedőnevek, konspirációs nevek és utólag pontatlanul felidézett családnevek gyakran megnehezítik annak megállapítását, hogy két forrás ugyanarról az emberről vagy két különböző személyről beszél-e.

Fóris utolsó szavairól nem maradt megbízható adat. Ez fontos hiány. A későbbi népszerű történeti feldolgozásokat gyakran csábítja, hogy egy ilyen jelenetet párbeszédekkel, utolsó felismerésekkel vagy drámai ellenállással töltsenek ki. Ehhez azonban nincs megfelelő forrásunk. Nem tudjuk, hogy Fóris mikor értette meg, hogy meg akarják ölni. Nem tudjuk, védekezett-e, könyörgött-e, vitatkozott-e, vagy politikai értelemben még az utolsó pillanatban is azt hitte, hogy egy újabb pártfegyelmi eljárás vár rá. Annyi bizonyos, hogy nem szabályos kivégzésre vitték, ezért nem kapott hivatalos értesítést halálos ítéletről.

A támadás után a holttestet abba a gödörbe helyezték, amelyet előre elkészítettek. Pintilie későbbi vallomásaiban részletesen beszélt arról, hogyan próbálta elérni, hogy a visszatöltött föld ne árulja el a rejtekhelyet. Földet hordott a gödörre, vizet öntött rá, majd két-három napig ülepedni hagyta. Ezután ismét vizet használt, hogy a talaj tömörödjön. A helyiségben fehér, festetlen deszkapadló volt; később állítólag megfelelő festéket is próbált keresni, hogy a megbolygatott részt kevésbé lehessen felismerni, végül azonban nem talált megfelelőt.

Ezek a részletek sokat elmondanak a tett természetéről. Fóris meggyilkolása nem pillanatnyi

indulatból elkövetett erőszak volt. A sírt előre megásták, a végrehajtási módot úgy választották meg, hogy ne okozzon feltűnést, a holttest elrejtéséről pedig napokon keresztül gondoskodtak. Ebből önmagában következik, hogy előre kitervelt akcióról volt szó. A gyilkosság politikai parancsának pontos útja vitatható, de a végrehajtás módja kizárja azt az értelmezést, hogy Pintilie és társai valamiféle helyszíni konfliktus során hirtelen ölték volna meg a volt főtitkárt.

A tettesek nem álltak meg Fórisnál. Pintilie 1967-es vallomása szerint rövid időn belül további két embert is hasonló módon öltek meg, majd ugyanabba vagy közvetlenül kapcsolódó rejtekhelyre temették őket. Az áldozatok kilétére vonatkozó adatok jóval bizonytalanabbak. Az egyik férfit a források Nicolae Pârgariu, Ion Pârgaru vagy más hasonló névalakban említik. A másik személyt egyes későbbi rekonstrukciók Petre Melinteként azonosították. Pintilie maga húsz évvel később már nem tudta mindkettejük nevét biztosan felidézni.

Ez a bizonytalanság önmagában is figyelemre méltó. A végrehajtó emlékezett a gödör mélységére, a padló állapotára és arra, hogyan hordta a vizet a földre, de azoknak az embereknek a személyazonossága, akiket

néhány nap különbséggel megöltek, részben elmosódott emlékezetében. Ez nem bizonyítja, hogy vallomásának minden részlete hamis lenne. Inkább arra mutat rá, mennyire más jelentőséget tulajdoníthatott a tettes a technikai feladatnak és az áldozatok személyének. A rendszer számára ezek az emberek már nem politikai szereplők, hanem eltüntetendő problémák voltak.

A többes gyilkosság egy másik kérdést is felvet. Ha Fóris megölésének oka kizárólag az volt, hogy korábbi főtitkárként veszélyeztette Dej hatalmát, miért öltek meg ugyanilyen módon más kommunistákat is? A magyarázat valószínűleg abban keresendő, hogy a párt belső biztonsági apparátusa ekkor már nem egyetlen személyre, hanem feltételezett árulók egész körére vadászott. Az 1944–1946 közötti átmeneti időszakban a kommunista vezetés saját titkos rendőrségi gyakorlatot alakított ki még azelőtt, hogy a Securitate hivatalosan létrejött volna.

Pintilie ebben a rendszerben központi szerepet játszott. Feladata túlmutatott Fóris őrzésén és kihallgatásán. A párt belső biztonságának egyik olyan embere lett, aki fizikai kényszer alkalmazására is kész volt. Pályája később ezért nem valamilyen éles töréssel vezetett a Securitate élére. Az 1948-ban létrehozott

állambiztonsági szervezet részben intézményesített formában folytatta azokat a módszereket, amelyeket Pintilie és környezete már a párt belső ügyeiben alkalmazott: titkos fogva tartást, ellenőrizetlen kihallgatást, fizikai erőszakot és az ellenségként kijelölt személyek jogi garanciák nélküli kezelését.

A gyilkosság helyszínével kapcsolatban szintén több változat maradt fenn. Egyes összefoglalók egyszerűen az Alea Alexandru 23. alatti épület pincéjét említik. Pintilie vallomásának egy részéből inkább egy mellékhelyiség, garázs vagy földszinti-pincei tér képe rajzolódik ki. Ez nem pusztán topográfiai részlet. A holttestek későbbi keresése során éppen az okozott nehézséget, hogy húsz év elteltével még Pintilie sem tudta pontosan azonosítani az eredeti temetés helyét, az épületet pedig közben átépítették.

A ház története tovább bonyolította a helyzetet. 1947-ben az ingatlant visszaadták Lengyelországnak, és a lengyel nagykövetség költözött oda. Ha a kommunista párt emberei tudták, hogy három holttest fekszik egy olyan épület padlója alatt, amely hamarosan egy másik állam diplomáciai tulajdona lesz, komoly kockázattal kellett számolniuk. Egy későbbi felújítás során véletlenül előkerülő csontok olyan botrányt okozhattak volna,

amelyet nehéz lett volna ellenőrzés alatt tartani.

Egy román sajtóban közölt rekonstrukció szerint ezért 1947-ben a maradványokat kiemelték eredeti rejtekhelyükről és az épület kertjében ásták el újra. Ez magyarázná, miért beszélnek egyes források pincéről vagy padló alatti sírról, mások pedig kerti gödörről. A Wilson Center lengyel diplomáciai dokumentumokat ismertető anyaga szintén úgy írja le a helyszínt, hogy Fórist és két társát az épületben ölték meg, majd a terület kertjében rejtették el, ahonnan 1967-ben exhumálták maradványaikat. A két változat tehát nem feltétlenül zárja ki egymást: lehetséges, hogy az első temetés a házban belül, a második már a kertben történt.

A maradványok áthelyezésének történetét ugyanakkor ugyanolyan forráskritikával kell kezelni, mint az ügy többi késői rekonstrukcióját. Az 1947-es újratemetésről nem ismert olyan korabeli állami dokumentum, amely az akciót hivatalosan rögzítené. Ez aligha meglepő, hiszen éppen az volt a cél, hogy az egész eseménynek ne maradjon nyoma. A változatot elsősorban későbbi visszaemlékezések és a hatvanas évek kutatásai alapján lehet valószínűsíteni.

Victoria Sârbu eközben hiába várta Fórist. Amikor élettársa vagy férje nem tért haza, a későbbi beszámolók szerint eltűnési bejelentést tett a rendőrségen. A jelenet különös ellentmondást tartalmaz. A kommunista párt egyik korábbi vezetőjét saját elvtársai ölték meg titokban, hozzátartozója pedig ahhoz az állami rendőrséghez fordult segítségért, amelynek apparátusában a kommunisták ekkor már egyre nagyobb befolyást szereztek. A nyomozás természetesen nem vezetett el Pintiliéhez.

Victoria Sârbu helyzete később tovább romlott. Az a nő, aki Fóris mellett a háború idején a párt központi illegális munkájában vett részt, saját politikai közösségének szemében maga is gyanússá vált. Nem pusztán azért, mert a meggyilkolt főtitkár társa volt. Tudott az illegalitás éveiről, levelezéseket kezelt, találkozásokat szervezett, és pontosan ismerhette Fóris véleményét leváltásáról és fogva tartásáról. A diktatórikus rendszerekben az ilyen tudás önmagában is veszélyforrássá válhatott.

A gyilkosság után Fóris nevét nem tették közzé az áldozatok között. Nem készült gyászjelentés, nem volt temetés, és párttársai nem kaptak hivatalos tájékoztatást haláláról. A volt főtitkár egyszerűen eltűnt abból a

politikai történetből, amelyet közben győzteseik kezdtek megírni. Ez a hallgatás azért is volt könnyen fenntartható, mert Fóris már 1944 tavasza óta nem szerepelt nyilvánosan a vezetésben. A párttagság jelentős része számára talán nem is volt egyértelmű, hogy él-e még.

A kommunista mozgalom ekkor különösen gyorsan növekedett. Az 1944 augusztusában még nagyon kevés tagot számláló párthoz tömegek csatlakoztak, sokan olyanok, akik soha nem éltek az illegalitásban, és Fórist legfeljebb névről ismerték. Az új tagok számára már Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu jelentették a kommunista vezetést. Az illegalista múlt történetét pedig egyre inkább azok írták, akik 1944 után hatalomra kerültek.

Fóris eltüntetéséhez ezért nem volt szükség országos méretű cenzúra-akcióra. Elég volt, hogy az új pártvezetés ne beszéljen róla. A kommunista sajtó nem kérdezte, hová lett az 1940 és 1944 közötti főtitkár. A párton belül pedig egyre kevésbé volt tanácsos ilyen kérdéseket feltenni. Akik tudtak valamit, azt is láthatták, milyen politikai sors várhat azokra, akik Dej és környezete döntéseit vitatják.

A történet ezzel akár lezárulhatott volna. Egy ember meghalt, holttestét elrejtették, a gyilkosok pedig néhány éven belül magas állami tisztségeket kaptak. Pintilie a Securitate élére került. Bodnăraş miniszter, majd a pártvezetés meghatározó személyisége lett. Dej az ország vezetőjévé vált. Teohari Georgescu belügyminiszterként olyan apparátust irányított, amelynek feladatai között már nem csupán kommunisták belső ellenőrzése szerepelt, hanem a társadalom egészének politikai felügyelete.

Fóris ügye mégsem tűnt el teljesen. Túl sok ember ismerte legalább egy-egy részletét, a legfontosabb résztvevők pedig maguk is a párton belüli későbbi hatalmi harcok szereplőivé váltak. Amikor 1952-ben Dej leszámolt Pauker, Luca és Georgescu csoportjával, a régi ügyek új jelentést kaptak. Georgescu 1953-as vallomásában már beszélt Fóris megölésének politikai előkészítéséről. Ezzel olyan nyom került a párt iratanyagába, amelyet többé nem lehetett teljesen eltüntetni.

Maga Pintilie azonban ekkor még érintetlen maradt. A párt nem vonta felelősségre a gyilkosságért, noha vezetői 1953-ra már tudtak róla. Ez a körülmény különösen fontos a későbbi Ceauşescu-féle vizsgálat megítélésénél.

Fóris halála nem azért maradt feltáratlan húsz évig, mert senki nem tudta, mi történt. A legfelső pártvezetésben legalább egyesek ismerték a végrehajtás lényegét. A hallgatás politikai döntés volt.

1953-ban ráadásul olyan pillanat érkezett el, amikor Dej akár fel is használhatta volna Fóris meggyilkolását bukott riválisai, mindenekelőtt Teohari Georgescu ellen. Mégsem indított nyilvános vizsgálatot. Ennek egyik lehetséges oka, hogy egy valódi feltárás túlságosan közel vezetett volna hozzá magához. Georgescu vallomása szerint éppen Dej adta az első jóváhagyást a gyilkossághoz. Az ügy tehát nem volt alkalmas arra, hogy kizárólag az éppen bukott „pártellenes csoport” bűneként mutassák be.

Ana Pauker később egészen más változatot adott elő. A róla szóló kutatásokban fennmaradt álláspontja szerint Fóris kivégzését Dej és Bodnăraș rendelte el a párttitkárság tudta vagy jóváhagyása nélkül. Ezt a változatot Pintilie felesége, Ana Toma, valamint Victoria Sârbu egyik nővére által közölt emlékek is támogatják. Más egykori kommunisták ugyanakkor Georgescu kollektív döntésről szóló változatát fogadták el. Több mint fél évszázaddal később sem lehet teljes biztonsággal eldönteni, melyik verzió áll közelebb az 1946-os

valósághoz.

A két változat közötti különbség nem mellékes. Ha Georgescu vallomása pontos, Fóris haláláért a kommunista párt akkori teljes szűk vezetői köre kollektív felelősséget viselt. Ha Pauker későbbi állítása igaz, a gyilkosság elsősorban Gheorghiu-Dej és Bodnăraş akciója volt, amelyet a többi vezető előtt is eltitkoltak vagy kész tényként közöltek. A végrehajtók személye egyik esetben sem változik, a politikai felelősség köre azonban igen.

A könyv nyomozói kérdése itt válik igazán fontossá. Egy későbbi pártbizottság könnyen megalkothatott egy olyan történetet, amely megfelelt az aktuális hatalmi érdekeknek. Ceauşescu számára az 1960-as évek végén hasznos volt a Dej-korszak törvénytelenségeit feltárni. Pauker emlékének védelmezői viszont később azt hangsúlyozták, hogy ellenfelei több bűnt utólag raktak a moszkovita vezető vállára. Az egyetlen felelőst kijelölő változatok ezért óvatosságot igényelnek.

A biztos pontok szűkebbek, de fontosabbak. Fórist 1946-ban politikai döntés következtében, jogi eljárás nélkül ölték meg. A közvetlen végrehajtásban Gheorghe Pintilie és Dumitru Neciu részt vett. A holttest elrejtését előre megtervezték. A párt vezetői közül többen rövid

időn belül tudtak a haláláról. A gyilkosságot nem vizsgálták ki, Pintiliét nem büntették meg, hanem magas állambiztonsági tisztséghez juttatták. A többi kérdésben különböző bizonyossági fokokról beszélhetünk.

Ezek közül az egyik legfontosabb Gheorghiu-Dej felelőssége. Az 1953-as Georgescu-vallomás közvetlenül terheli őt, Pintilie későbbi emlékezete pedig szintén arra utal, hogy Dej tudott az akcióról és érdeklődött végrehajtása iránt. Pauker változata ugyancsak Dejre helyezi a fő felelősséget, csak saját szerepét és a titkárság kollektív döntését tagadja. Vagyis két egymással versengő történet éppen abban megegyezik, hogy Dej nem kívülálló volt.

A következő kérdés ezért már nem az, hogy Gheorghiu-Dej tudott-e Fóris haláláról. Ennél nehezebb azt meghatározni, hogy kizárólag ő kezdeményezte-e, vagy a vezetés közös döntése született. A rendelkezésre álló források alapján erre valószínűségi választ lehet adni, teljes bizonyosságot nem.

Fóris holttestének története ugyanakkor tovább folytatódott. Az Aleea Alexandru 23. szám alatti épület új tulajdonoshoz került, a helyiségeket átalakították, a kertet rendezték, és az évek múlásával egyre kevesebb

látható nyom maradt abból, ami 1946-ban történt. A lengyel diplomaták valószínűleg nem tudták, milyen történetet rejt az épület és a kert földje.

Húsz évvel később azonban megjelentek a román párt emberei. Magukkal vitték Gheorghe Pintiliét is. Az egykori állambiztonsági főnöknek ekkor már nem egy embert kellett eltüntetnie, hanem meg kellett mutatnia, hová temette.

11. fejezet – Ki rendelte el a gyilkosságot?

Fóris István halálának nyomozásában a fizikai végrehajtók azonosítása jóval egyszerűbb feladat, mint annak megállapítása, ki hozta meg a politikai döntést. Gheorghe Pintilie és Dumitru Neciu szerepét a későbbi vallomások, a pártvizsgálat és a történeti feldolgozások olyan mértékben erősítik meg, hogy ezen a ponton már kevés a bizonytalanság. A vasrúddal végrehajtott gyilkosság mögött azonban kellett lennie egy olyan döntésnek, amely felhatalmazta őket arra, hogy a párt korábbi főtitkárát tárgyalás nélkül megöljék. Ennek a döntésnek nem maradt fenn írásos nyoma.

Éppen ez az a pont, ahol a Fóris-ügyből valódi történelmi nyomozás lesz. Nem az a kérdés, hogy melyik utólagos változat hangzik a legmeggyőzőbben, hanem hogy milyen körülmények között keletkeztek az egyes vallomások, kinek milyen érdeke fűződött egy adott történethez, és mely állításokat erősítik meg egymástól független források. A fennmaradt anyag legalább négy lehetséges felelősségi modellt enged meg: Gheorghiu-Dej személyes döntését; Dej, Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu közös határozatát; Dej és Emil Bodnăraș szűkebb akcióját; végül valamilyen közvetlen

vagy közvetett szovjet jóváhagyást. Ezek közül egyik sem bizonyítható ugyanolyan módon.

A legtöbbször idézett változat Teohari Georgescutól származik. 1953-ban azt állította, hogy 1946 tavaszán Alexandru Nicolschi vetette fel előtte Fóris ügyét: régóta őrzik, valamit tenni kell vele. Georgescu ezt követően Gheorghiu-Dejhez fordult, és megkérdezte, „megszüntessék-e” a volt főtitkárt. Elmondása szerint Dej beleegyezett, ő pedig ezután Ana Paukerhez és Vasile Lucához ment, akiket együtt talált, s mindkettőjük jóváhagyását megszerezte. Ezután a végrehajtás Pintiliére maradt. A vallomás alapján tehát egy négytagú politikai vezetői kör kollektív döntéséről beszélhetnénk.

Ez lett a későbbi történetírás egyik legelterjedtebb értelmezése. Vladimir Tismăneanu például úgy fogalmazott, hogy a gyilkosságot a korabeli román kommunista vezetés négy meghatározó alakja, Dej, Pauker, Luca és Georgescu hagyta jóvá. Más román történészek szintén ebből a négyesből indultak ki, és a Fóris-ügyet annak példájaként értelmezték, hogy 1945–1948 között a később egymás ellen forduló kommunista csoportok még képesek voltak együttműködni, ha közös érdekük fűződött egy rivális eltávolításához. (journals.sagepub.com)

A probléma Georgescu vallomásának időpontjával kezdődik. 1953-ban már nem belügyminiszterként és győztes pártvezetőként beszélt. Egy évvel korábban Dej eltávolította őt a hatalomból Ana Paukerrel és Vasile Lucával együtt. Luca börtönben volt, Pauker ellen vizsgálat folyt, Georgescu pedig maga is igyekezett megmagyarázni saját korábbi tevékenységét. Ebben a helyzetben természetes érdeke lehetett, hogy egy gyilkosság felelősségét ne vállalja egyedül, hanem olyan kollektív döntésként írja le, amelyben a párt akkori legfelső vezetői mind részt vettek.

Ugyanakkor ez az érdek nem teszi automatikusan hamissá a vallomást. Georgescu saját szerepét sem próbálta eltüntetni: éppen magát nevezte meg annak, aki a fizikai megsemmisítés gondolatát Dej elé vitte. Ha pusztán önfelmentés lett volna a célja, egyszerűbb megoldásnak tűnhetett volna azt állítani, hogy parancsot kapott, amelyet kénytelen volt végrehajtani. Ehelyett olyan történetet mondott el, amelyben maga is kezdeményezőként jelent meg. Ez jelentősen növeli vallomásának forrásértékét, bár nem szünteti meg a vele kapcsolatos fenntartásokat.

Gheorghiu-Dej felelőssége ennél erősebben körvonalazódik. A Fóris elleni akció nem 1946-ban

kezdődött. Dej köre már 1943-ban a főtitkár eltávolítását tervezte, Emil Bodnăraş 1944. április 4-én végrehajtotta a puccsot, majd néhány nappal később jelentett Dejneke a sikeréről. A volt főtitkár ezt követő sorsáról szóló döntések is olyan körben születtek, amelynek Dej egyre inkább meghatározó alakja volt. Nehéz elképzelni, hogy ugyanaz az ember, aki politikailag a legtöbbet nyerte Fóris eltávolításából, semmit ne tudott volna annak végleges fizikai felszámolásáról.

Pintilie későbbi vallomása ugyanezt az irányt erősíti. Beszámolója szerint Dej érdeklődött a végrehajtás iránt, majd tudomásul vette vagy helyeselte annak megtörténtét. A részletek különböző változatokban maradtak fenn, ezért nem célszerű szó szerinti párbeszédet rekonstruálni, de a lényegi elem következetes: Pintilie nem úgy emlékezett vissza a gyilkosságra, mint amelynek híre utólag meglepte volna Dejt. A pártvezető olyan személyként jelenik meg, aki előre tudott az akcióról.

Mindez még nem bizonyítja, hogy Dej egyedül adott parancsot. A román kommunista párt vezetése 1946-ban nem olyan személyi diktatúra volt, amilyenné később vált. Dej fontos pozíciót szerzett, de Ana Pauker tekintélye Moszkvában és a párton belül is rendkívül

nagy volt, Vasile Luca jelentős gazdasági és szervezeti hatalommal rendelkezett, Teohari Georgescu pedig belügyminiszterként egyre fontosabb szerepet játszott az erőszakszervezetek ellenőrzésében. Egy korábbi főtitkár meggyilkolása olyan súlyú ügy volt, amelyben több vezető tudomása vagy legalább hallgatólagos beleegyezése valószínűnek tűnik.

Ana Pauker szerepe azonban külön vizsgálatot igényel. A későbbi, vele szimpatizáló értelmezések szerint nem vett részt a döntésben, és Fóris megölését Dej és Bodnăraș hajtotta végre a párttitkárság tudta nélkül. Ez a változat részben Pauker saját későbbi állításaira épül, és mások visszaemlékezéseiben is megjelent. Ha ezt elfogadnánk, Georgescu 1953-as történetének lényeges része hamis lenne: Pauker és Luca utólag került volna bele a felelősségi láncba, talán azért, mert éppen akkor mindketten Dej politikai ellenfelei voltak.

A kérdés eldöntését nehezíti, hogy 1952 után Dej rendszerének egyértelmű érdeke fűződött Pauker és Luca befekettítéséhez. Az addig nagy tekintélyű moszkovita vezetőket „jobboldali elhajlással”, politikai hibákkal és más súlyos vádakkal illették. Egy 1946-os politikai gyilkosságban való részvétel jól illeszkedhetett volna ebbe a képbe. Furcsa módon azonban a

Fóris-ügyből nem rendeztek nyilvános vádat ellenük. Ha Dej kizárólag Paukert és Lucát akarta volna kompromittálni, rendelkezésére állt Georgescu vallomása, mégsem használta fel nagyszabású propagandakampányra.

Ennek magyarázata valószínűleg éppen az lehetett, hogy az ügy túl közel vezetett hozzá magához. Georgescu nem Paukert vagy Lucát nevezte meg első döntéshozónak, hanem Dejt. Ha a Fóris-gyilkosság 1953-ban nyilvános politikai kérdéssé válik, nehéz lett volna úgy feldolgozni, hogy a párt első számú vezetőjének szerepe ne kerüljön elő. A hallgatás ezért valamennyi érintett számára kényelmesebb megoldás lehetett.

Vasile Luca szerepéről még kevesebb közvetlen információ maradt fenn. A kollektív döntés változatában Pauker mellett ő is beleegyezett Fóris megölésébe, de olyan önálló vallomás vagy kortárs dokumentum nem ismert, amely Luca saját szavaival rögzítené ezt. A rendelkezésre álló források alapján nem indokolt felmenteni, de ugyanilyen indokolatlan lenne úgy fogalmazni, mintha személyes kezdeményezése bizonyított volna. Felelősségének megítélése lényegében Georgescu beszámolójának hitelességétől függ.

Emil Bodnăraş helyzete még különösebb. Az 1944-es hatalomátvételben bizonyítottan központi szerepet játszott, és szoros kapcsolatban állt Gheorghiu-Dejjel. Korábbi szovjet hírszerzési kapcsolatai miatt sok történeti rekonstrukcióban ő jelenik meg kapocsként a román pártvezetés és Moszkva között. A Fóris meggyilkolásáról szóló legismertebb 1953-as Georgescu-vallomás viszont nem őt teszi a végső döntés egyik formális résztvevőjévé. Ezzel szemben Ana Pauker későbbi változata éppen Dej-t és Bodnăraş-t jelöli meg az akció valódi szervezőiként.

A két történet nehezen egyeztethető össze, de van közös pontjuk. Mindkettő szerint Dej áll a döntés középpontjában. Az egyik változat a párt szűk vezetésének kollektív beleegyezését hangsúlyozza, a másik egy Dej-Bodnăraş tengelyt, amely a többiek tudta nélkül cselekedett. Ha kizárólag a források metszetét nézzük, Gheorghiu-Dej politikai felelőssége erősebben bizonyítható, mint bármely más vezetőé.

Ezzel elérkezünk a legnehezebb kérdéshez: Moszkva tudott-e Fóris megöléséről?

A probléma azért megkerülhetetlen, mert Fóris nem hétköznapi pártkader volt. A Komintern nevezte ki a

Román Kommunista Párt főtitkárává, és éveken át Moszkva által elfogadott vezetőként működött. Pintilie szovjet hírszerzési háttérrel rendelkezett, Bodnăraş életútja ugyancsak szorosan kötődött a Szovjetunióhoz, Románia pedig 1946-ban szovjet katonai megszállás alatt állt. Első pillantásra nehéz elképzelni, hogy egy volt kommunista pártvezető fizikai likvidálása teljesen elkerülte volna a szovjet szervek figyelmét.

Egy 1994-ben megjelent román történeti tanulmány éppen ezt a problémát vetette fel. Szerzője úgy érvelt, hogy nehéz elhinni: Fóris kivégzéséhez ne kellett volna valamilyen sztálini vagy szovjet jóváhagyás, különösen Pintilie NKVD-kapcsolata miatt. Ez azonban történészi következtetés, nem feltárt dokumentum. Nem került elő Sztálin, Berija, az NKVD vagy más szovjet szerv olyan parancsa, amely Fórist név szerint likvidálandó személyként jelölné meg. (biblioteca-digitala.ro)

A szovjet jóváhagyás és a szovjet tudomás ráadásul nem ugyanaz. Elképzelhető, hogy a román vezetők saját döntést hoztak, és erről utólag vagy informális csatornán tájékoztattak szovjet kapcsolatokat. Az is elképzelhető, hogy egyes moszkvai tisztségviselők tudtak az ügyről, de nem adtak kifejezett utasítást. A legkevésbé bizonyítható változat az, hogy maga Sztálin rendelte volna el Fóris

megölését. Erre a jelenleg ismert források nem adnak kellő alapot.

Egy fontos körülmény még inkább óvatosságra int. Ha Moszkva már 1944-ben vagy korábban egyértelműen Fóris fizikai megsemmisítését kívánta volna, nehéz megmagyarázni, miért tartották életben további két évig. 1944 áprilisában leváltották, egy ideig fogva tartották, később ismét részleges szabadságot kapott, újra őrizetbe vették, majd 1945 tavaszán megint kiengedték. Ez sokkal inkább arra utal, hogy politikai sorsáról több lépcsőben döntöttek, és a gyilkosság gondolata csak később vált végleges megoldássá.

A két év időtartama Gheorghiu-Dej személyes felelősségének értelmezésében is fontos. Fóris leváltása és megölése nem ugyanannak a tervnek két előre rögzített állomása volt. Az 1944-es puccs célja mindenekelőtt a pártvezetés megszerzése lehetett. Ha Fórist már ekkor halálra szánták volna, valószínűleg nem bíztak volna rá később propagandafeladatokat, és nem engedték volna időszakosan szabadabban mozogni. A halálos döntést ezért 1945 második felére vagy 1946 első hónapjaira kell tenni.

Mi változott addigra? A párt hatalma jelentősen megnőtt, Dej vezető pozíciója megszilárdult, Fóris viszont továbbra sem fogadta el politikai megsemmisítését, és külföldre távozásának lehetősége is felmerült. Közben az árulási vizsgálat nem vezetett olyan eredményre, amely nyilvános eljárást tett volna lehetővé. A volt főtitkár tehát olyan politikai problémává vált, amelyet sem szabadon engedni, sem szabályosan elítélni nem akartak. Ebben a helyzetben születhetett meg a fizikai megsemmisítés döntése.

A motiváció tehát valószínűleg több elemből állt. Szerepet játszhatott a Fóris iránti régi bizalmatlanság, a Sigurantăval való együttműködés gyanúja, a vezetési hibák miatti sérelem és a háborús pártszervezet összeomlásának emléke. Mindezek mellett azonban ott volt egy sokkal kézzelfoghatóbb politikai ok: Fóris élő alternatívát jelentett a párt történetének Dej által kialakított változatával szemben. Tudta, hogy 1944-ben nem szabályos pártdöntéssel mozdították el, és azt is tudta, hogy Bodnăraș hamisan hivatkozott moszkvai utasításra, ha valóban nem létezett ilyen parancs.

Egy szabadlábban lévő Fóris ezért nem feltétlenül azért volt veszélyes, mert képes lett volna visszaszerezni a párt vezetését. 1946-ra ennek már kevés realitása maradt.

Sokkal inkább azért, mert története megkérdőjelezhette a győztesek legitimációját. Ha nyilvánosan elmondja, hogyan mozdították el, kik tartották fogva, és milyen bizonyítékok nélkül bélyegezték árulónak, azzal a kommunista párt új vezetése saját illegalista múltjának kényelmetlen részével szembesült volna.

Ez ugyanakkor még nem jelent bizonyítékot arra, hogy Dej kizárólag személyes hatalmi félelemből rendelte el a gyilkosságot. A kommunista vezetők gondolkodásában a párt érdeke és saját hatalmuk érdeke könnyen összefonódott. Ha Fórist veszélyesnek tekintették a párt egységére, ugyanazt a problémát láthatták benne, amely egyben saját pozíciójukat is fenyegette. Az ilyen rendszerekben a politikai önvédelem hamar intézményes igazsággá válhatott.

A történelmi nyomozás eredménye ezért ezen a ponton nem egyetlen aláírt parancs felmutatása. Ilyen dokumentum nincs. Sokkal inkább a felelősségi körök rangsorolása lehetséges. A fizikai gyilkosság Pintilie és emberei műve volt. A politikai döntés a párt legfelső szintjéről érkezett. Gheorghiu-Dej tudomása és jóváhagyása a rendelkezésre álló vallomások és az események egész láncolata alapján nagyon erősen valószínűsíthető. Teohari Georgescu saját maga ismerte

el részvételét. Ana Pauker és Vasile Luca beleegyezését komoly, de vitatott forrás támasztja alá. Bodnăraş szerepe az egész Fóris elleni folyamatban vitathatatlan, közvetlen részvétele az 1946-os döntésben azonban kevésbé dokumentált. Szovjet tudomás elképzelhető; közvetlen moszkvai parancs nem bizonyított.

Ez a rangsorolás talán kevésbé látványos, mint egy egyértelmű gyilkossági parancs megtalálása, de történetileg pontosabb. A kommunista párt belső erőszakának egyik jellegzetessége éppen az volt, hogy a legsúlyosabb döntéseket gyakran nem olyan módon hozták meg, amely később világos felelősségi láncot hagyott volna maga után. A szóban adott utasítások, a kollektív beleegyezés és az olyan kifejezések, mint a „megszüntetés”, lehetővé tették, hogy minden résztvevő később másképpen emlékezzen saját szerepére.

A Fóris-ügyben ez különösen jól látható. 1953-ban Georgescu közös döntésről beszélt. Később Pauker környezetéből olyan változat került elő, amely Dejt és Bodnăraş-t tette felelőssé. Az 1968-as rehabilitáció elsősorban Gheorghiu-Dej rendszerének törvénytelenégeit hangsúlyozta. Egyes későbbi történészek pedig Moszkva legalább hallgatólagos jóváhagyását is valószínűnek tartották. Mindegyik

történet mögött léteznek valós elemek, de egyik sem rendelkezik olyan dokumentációval, amely minden más lehetőséget kizárna.

A legbiztosabb következtetés ezért egyben a legsúlyosabb is. Fórist nem egy magányos végrehajtó önkényes akciójában ölték meg. Halála annak a kommunista vezetői közegnek a döntéséből következett, amelynek maga is hosszú időn át tagja volt. A pontos szavazati arány, a megbeszélés helyszíne és a végső parancs megfogalmazása elveszhetett, de a politikai felelősség nem tűnt el vele.

A gyilkosság után pedig következett valami, ami talán még világosabban mutatja az eljárás természetét. A párt nem elégedett meg azzal, hogy Fóris többé nem él. Azok is veszélyessé váltak, akik keresték, kérdeztek róla vagy személyes kapcsolatuk révén tudhatták, mi történt vele. Közülük a legvédtelenebb egy hetven év körüli asszony volt: Fóris édesanyja, Kocsis Anna.

12. fejezet - Kocsis Anna eltűnése

Fóris István meggyilkolása után maradt valaki, aki nem fogadta el a hallgatást. Édesanyja, Kocsis Anna nem tartozott a kommunista párthoz, nem vett részt a frakcióharcokban, és nem tudott semmit azokról a politikai számításokról, amelyek fia sorsát meghatározták. Egyetlen kérdésre akart választ kapni: hol van a fia? Kitartása végül őt magát is a párt belső megtorló gépezetének célpontjává tette.

Az idős asszony már jóval Fóris halála előtt érdeklődött fia sorsáról. Fóris 1944. decemberi leveléből tudjuk, hogy anyja akkorra elvesztette türelmét, és arra készült, hogy magas rangú emberekhez, esetleg külföldi képviseltekhez fordul. Fia ezt még veszélyesnek tartotta. Nem azért, mert tudta volna, hogy halál vár rá, hanem mert attól félt, hogy anyja nyilvános fellépése kellemetlenséget okoz a pártnak, és nehezíti saját helyzetének rendezését. Fóris még ekkor is abban reménykedett, hogy ügyét párton belül tisztázzák.

Kocsis Anna nem osztozott ebben a fegyelmezett várakozásban. Amikor fia újra eltűnt, tovább kérdezősködött. A későbbi pártvizsgálat szerint vezető

kommunistákat keresett fel, sőt egyes diplomáciai képviseltekhez is eljutott vagy eljutni készült. A pártvezetés számára ez egyre kellemetlenebbé vált. Főris eltűnését addig éppen az tette kezelhetővé, hogy nem került a nyilvánosság elé. Ha egy idős anya rendszeresen megjelenik pártirodákban és követségeken, és azt állítja, hogy a kommunisták fogva tartják vagy eltűntették fiát, akkor a belső ügyből könnyen politikai botrány lehetett.

Az 1968-as vizsgálat végső jelentése szerint ezért döntöttek úgy, hogy Kocsis Annát eltávolítják Bukarestből. A kezdeményezést Teohari Georgescu és Gavrilă Birtaş, a nagyváradi pártszervezet egyik vezetője nevéhez kapcsolták. A hivatalos magyarázat az volt, hogy az asszony különböző vezető elvtársaknál és követségeken követelte fia szabadon bocsátását. A probléma kezelésére nem azt választották, hogy közlik vele az igazságot, vagy akár egy hamis hivatalos magyarázatot adnak. Titokban Nagyváradra vitték.

Ez már önmagában törvénytelen fogva tartást jelentett. Kocsis Anna ellen nem indult eljárás, nem követte el olyan bűncselekményt, amely miatt korlátozni lehetett volna szabadságát. Nem jelentett állambiztonsági veszélyt, fegyveres ellenállást nem szervezett, politikai mozgalomhoz sem tartozott. Azért

kellett eltűnnie a nyilvánosság elől, mert kérdéseket tett fel. A Fóris-ügy ezzel kilépett a párton belüli hatalmi harc kereteiből: olyan hozzátartozót is elért a megtorlás, akinek egyetlen „vétsége” az volt, hogy nem nyugodott bele fia eltűnésébe.

Nagyváradra kerülése után először Félixfürdőn helyezték el. Az 1968-as bizottság tanúvallomások alapján úgy rekonstruálta, hogy egy párttag házában tartották, ahol a külvilágtól el lehetett szigetelni. Nem börtönről volt szó a szó hivatalos értelmében, de az asszony nem szabadon választotta tartózkodási helyét, és a környezetét is úgy alakították, hogy mások ne tudjanak kapcsolatba lépni vele. Ez ugyanaz a párhuzamos büntetőhatalom volt, amely Fóris esetében is működött: a kommunista párt állami jogalap nélkül mozgathatott és tarthatott őrizetben embereket.

Félixfürdő azonban nem bizonyult hosszú távon megfelelő rejtekhelynek. A turisztikai idény közeledtével a helyi kommunisták attól tartottak, hogy az üdülőhelyen túl sok ember fordul meg, és valaki felismerheti vagy szóba elegyedhet az asszonnyal. Ezért Nagyváradra vitték, Adolf Fogel pártaktivista és felesége, Sarolta lakásába. Az 1968-as jelentés külön megjegyezte, hogy ebben a házban biztosítani lehetett Kocsis Anna „teljes

elszigetelését”.

A Fogel házaspár feladata az volt, hogy gondoskodjon róla, ugyanakkor ne engedje érintkezni másokkal. Későbbi vallomásuk szerint az asszony ekkor már hetven év fölött járt, szívbeteg volt, keveset evett és gyakran böjtölt. Ez fontos részlet, mert Kocsis Anna haláláról két, egymástól lényegesen eltérő történet maradt fenn. Az egyik szerint a kommunisták megölték, követ kötöttek a nyakába és élve a Körösbe dobták. A másik szerint természetes halállal halt meg a Fogel házaspár lakásában, és csak ezután tüntették el a holttestét.

A kegyetlenebb változat vált ismertebbé. Több kommunizmustörténeti munka úgy fogalmazott, hogy Pintilie utasítására a nagyvárad kommunista apparátus emberei elrabolták Fóris anyját, majd követ vagy malomkövet kötöttek a nyakába, és a Körösbe fojtották. Cristian Troncotă állambiztonság-történeti munkája is ezt a változatot közölte, és a történet számos későbbi összefoglalóba bekerült. Ebben a formában Kocsis Anna halála Fóris meggyilkolásának közvetlen folytatásaként jelenik meg: előbb a fiút, majd a túl sokat kérdező anyát likvidálták.

A hatvanas években felvett tanúvallomások azonban ennél bonyolultabb képet adnak. Zoltán Eidlitz, a nagyváradai pártszervezet korábbi káderese 1967 novemberében arról számolt be, hogy az asszonyt Bukarestből hozták Nagyváradra, ahol hangosan vádolta a párt vezetőit fia megölésével. Előbb Félixfürdőn rejtették el, majd Fogelék házába vitték. Eidlitz emlékezete szerint Kocsis Anna 1947 májusában vagy júniusában ott halt meg. A Fogel házaspár vallomása ugyancsak azt tartalmazta, hogy az asszonyt egyik nap holtan találták a szobájában.

Ha ez igaz, Kocsis Annát nem fojtották meg. Ettől azonban az ügy nem válik ártalmatlanná. Az asszonyt jogalap nélkül elhurcolták, titokban fogva tartották, teljesen elszigetelték családjától és külvilágtól, majd amikor meghalt, nem jelentették be halálát, nem hívtak hivatalos orvost, nem állítottak ki rendes halotti iratot és nem engedték, hogy családja eltemesse. A párt emberei ehelyett azt kezdték mérlegelni, hogyan lehet a holttestet úgy eltüntetni, hogy az egész történetnek ne maradjon nyoma.

Az 1968-as bizottság szerint a nagyváradai aktivisták azért vetették el a rendes temetést, mert egy temetői eljárás során ki kellett volna derülnie, ki volt az elhunyt.

A személyazonosság felfedése pedig azonnal felvethette volna a kérdést, miért tartózkodott Fóris István édesanyja titokban Nagyváradon, és miért nem értesítették hozzátartozóit. Ezért más megoldást választottak. A holttestet egy takaróba csavarták, gépkocsival a Sebes-Köröshöz vitték, egy követ kötöttek hozzá, majd a folyóba dobták.

A bizottság által rekonstruált változat szerint mindez már Kocsis Anna halála után történt. A holttestet ruházat nélkül vitték el Fogelék házából, személyes tárgyait pedig elégették. Az eljárás célja egyértelmű volt: ne maradjon olyan tárgy, sírhely vagy hivatalos dokumentum, amely később elvezethetne hozzá. Ebből a szempontból a természetes halál és a gyilkosság közötti különbség természetesen alapvető, a holttest eltüntetésének módja azonban mindkét változatban tudatos bűncselekményt és az ügy elrejtésének szándékát mutatja.

Éppen ezért nem meglepő, hogy a két történet később összeecsúszott. Aki azt hallotta, hogy egy követ kötöttek az asszonyhoz és a Körösbe dobták, könnyen úgy érthette, hogy élve történt mindez. Ráadásul Fóris maga is bizonyíthatóan politikai gyilkosság áldozata lett, így a család történetének logikájába tökéletesen beleillett,

hogy anyját is ugyanolyan tudatosan megölték. A történész számára azonban a logikusnak tűnő történet nem pótolhatja a bizonyítékot.

A gyilkosság változata mellett is vannak tanúvallomások. Constantin Olteanu, aki 1967-ben a Központi Bizottság katonai és igazságügyi osztályának munkatársaként részt vett Kocsis Anna ügyének vizsgálatában, évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy több érintettől írásos vallomást vett fel, és a történetet emberölésként értelmezte. Zoltán Eidlitz, Adolf és Charlota Fogel, valamint Armand Jakobovitz nevét is megemlítette a kihallgatott személyek között. Olteanu szerint az asszony holttestét zsákba tették és a Körösbe dobták, az akcióban pedig Marcel Bălan és Leontin Sălăjan későbbi honvédelmi miniszter is részt vett.

Ez utóbbi állítás különösen súlyos, de szintén forráskritikát igényel. Olteanu az eseményeket nem 1947-ben, hanem az 1967-es vizsgálatban ismerte meg, majd évtizedekkel később beszélt róluk egy interjúban. Ha Leontin Sălăjan valóban részt vett a holttest eltüntetésében vagy Kocsis Anna megölésében, ez különösen fontos adat volna a későbbi román politikai elit történetéhez. A tanúvallomások teljes szövegének ismerete nélkül azonban nem célszerű nagyobb

bizonyosságot tulajdonítani neki annál, mint amit a forrás elbír.

Alexandru Nicolschi 1967-es vallomása szintén megpróbálta lefelé tolni a felelősséget. A későbbi állambiztonsági vezető szerint Gavrilă Birtaş kapta azt az utasítást, hogy beszéljen Fóris anyjával, vigye vissza Nagyváradra, és gondoskodjon róla, hogy idősök otthonába kerüljön. Nicolschi állítása szerint nem tudta, Birtaş pontosan hogyan hajtotta végre a feladatot. Ez a vallomás kényelmesen szűkítette saját szerepét egy általános utasítás továbbítására, miközben a tényleges fogva tartás és a későbbi halál felelősségét a helyi apparátusra hárította.

A „vigyék idősök otthonába” változat azonban nehezen egyeztethető össze azzal, amit az 1968-as vizsgálat a titkos elhelyezésről megállapított. Ha valóban gondozási megoldást kerestek volna egy idős, beteg asszonynak, nem lett volna szükség arra, hogy előbb Félixfürdőn, majd egy pártaktivista magánlakásában tartsák elzárva. Főként pedig nem kellett volna a halála után eltüntetni testét és elégetni személyes tárgyait. A módszer arra utal, hogy az elsődleges cél kezdettől nem Kocsis Anna ellátása, hanem elhallgattatása és láthatatlanná tétele volt.

A kérdés ezért nem korlátozható arra, hogy életben vagy holtan került-e a Körösbe. Az idős asszonyt olyan körülmények közé kényszerítették, amelyeket maga nem választott. A hatóságok és a párt elvágták a külvilágtól, betegsége ellenére nem rendelkezhetett szabadon saját sorsáról, és hozzátartozói sem tudhatták, hol van. Ha természetes halállal halt meg, annak körülményeit akkor sem lehet úgy kezelni, mintha szabad emberként, családjá körében halt volna meg. A titkos fogva tartás közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy halálát követően minden normális jogi és emberi eljárást meg lehessen kerülni.

Kocsis Anna története ezért a Fóris-ügy egyik legfontosabb mellékszála. A párt már nem egy politikai riválissal szemben alkalmazott önkényt. Egy hetven év fölötti asszonyt tüntetett el azért, mert ragaszkodott ahhoz, hogy megtudja, mi történt a fiával. Ebben az esetben még az a védekezés sem áll rendelkezésre, amely Fórisal szemben legalább politikai szinten felhozható volt: Kocsis Anna nem irányított illegális szervezetet, nem vett részt frakcióharcban, és nem volt a Siguranța ügynöke. Kizárólag kényelmetlen tanú és makacs hozzátartozó volt.

A történet azt is megmutatja, mennyire összerosódott a párt és az állam az átmenet éveiben. Kocsis Annát pártvezetők döntése alapján mozgatták, helyi kommunista aktivisták őrizték, rendőrségi és pártkapcsolatok segítségével tartották titokban, majd ugyanennek a hálózatnak az emberei tüntették el a holttestét. Mindez még a Securitate 1948-as megalakulása előtt történt. A későbbi állambiztonsági állam gyakorlata tehát nem a semmiből született: számos módszer már a kommunisták teljes hatalomátvétele előtt megjelent.

Külön figyelmet érdemel Teohari Georgescu szerepe. Fóris halálának ügyében ő maga vallotta később, hogy részt vett a „megszüntetéséről” szóló döntés előkészítésében. Az 1968-as jelentés szerint Kocsis Anna Nagyváradra vitelét is az ő, illetve Gavrilă Birtaş utasítása alapján hajtották végre. Ha ez pontos, akkor ugyanaz a belügyminiszter, akinek hivatalosan a törvényesség és közrend fenntartása tartozott a feladatai közé, pártcsatornákon keresztül egy jogalap nélkül fogva tartott idős asszony eltüntetésében is szerepet játszott.

A helyi végrehajtók felelőssége ettől nem kisebb. Fogelék vállalták, hogy a házukban teljes elszigeteltségben őrzik Kocsis Annát. Halála után nem

értesítették családját és nem kezdeményeztek rendes eljárást. A holttest eltüntetéséről egyeztettek a helyi pártvezetőkkel, majd részt vettek vagy közreműködtek a nyomok felszámolásában. A későbbi vallomásokban az ilyen döntések gyakran úgy jelennek meg, mintha az alacsonyabb szintű aktivistáknak nem lett volna választásuk. A pártfegyelem valóban erős nyomást gyakorolt rájuk, de ettől az egyéni felelősség kérdése nem tűnik el.

Különös módon éppen a természetes halálról szóló változat mutatja meg a legvilágosabban, milyen mélyen működött már ekkor a rendszer önvédelmi reflexe. Ha Kocsis Annát valóban nem ölték meg, a pártvezetés még mindig megtehetette volna, hogy halála után értesíti családját, és rendes temetést engedélyez. Ehelyett a holttestet eltüntették, mert az igazság nyilvánosságra kerülése veszélyesebbnek tűnt, mint egy halott emberrel szembeni legalapvetőbb kötelességek megszegése.

A későbbi kommunista vezetés sem sietett tisztázni az ügyet. 1967–1968-ban, amikor Ceaușescu politikai okokból újranyitotta a Fóris-dossziét, Kocsis Anna sorsát is vizsgálták, és több tanút kihallgattak. A kutatás azonban nem vezetett büntetőjogi elszámoltatáshoz. Egyes érintettek addigra meghaltak, mások tovább éltek,

de nem ismert olyan jelentős per, amelyben az asszony jogellenes fogva tartásáért vagy holttestének eltüntetéséért felelősségre vonták volna őket.

Ceaușescu igazságtétele itt érte el egyik világos határát. Az új vezetés hajlandó volt politikai fegyverként feltárni a Dej-korszak egyes törvénytelenégeit, de nem akarta felbontani azt az egész intézményi rendszert, amely ezekért felelős volt. A párt maga maradt a vizsgáló és az ítélkező. Az áldozatok rehabilitációja nem jelentette automatikusan a tettesek büntetőjogi felelősségre vonását, és különösen nem jelentette annak kimondását, hogy a törvény fölé helyezkedő kommunista párt egész működési módjával volt probléma.

Kocsis Anna halálának pontos módjára ezért ma sem adható ugyanaz a rövid, biztos válasz, mint fia esetében. Fórist politikai döntés alapján meggyilkolták. Édesanyja esetében két változat áll egymással szemben: a tudatos vízbe fojtás hagyományos története, valamint az 1968-as tanúvallomásokból kirajzolódó változat, amely szerint titkos fogva tartása alatt természetes halállal halt meg, és a holttestét utólag dobták a Sebes-Körösbe. A jelenleg hozzáférhető részletes források alapján az utóbbi változatot nem lehet figyelmen kívül hagyni, sőt dokumentáltsága több ponton erősebbnek látszik.

Ez azonban nem teszi kevésbé súlyossá a történetet. A kommunista párt elrabolta, elszigetelte és jogaitól megfosztotta egy meggyilkolt vezető idős édesanyját, majd halála után megsemmisítette a normális temetés és a családi emlékezés lehetőségét. A Körösbe dobott test ebben az esetben sem egy szerencsétlenül kezelt haláleset következménye volt, hanem annak a tudatos döntésnek a része, hogy Fóris István történetének minél kevesebb nyoma maradjon.

A terv csak részben sikerült. A holttest eltűnt, de a tanúk életben maradtak, a párt irataiba vallomások kerültek, és húsz évvel később olyan emberek kezdték feltenni ugyanazokat a kérdéseket, amelyeket Kocsis Anna korábban hiába tett fel.

Fóris közvetlen családjának története azonban ezzel még nem ért véget. Élettársa, Victoria Sârbu éveken át kereste, majd maga is börtönbe került. Remus Kofflert, a volt főtitkár utolsó hűséges munkatársát pedig egy másik nagy kommunista leszámolás, a Pătrășcanu-per sodorta el. A Fóris körül álló emberek fokozatos eltűnése azt mutatja, hogy az 1944-es pártpuccs következményei jóval túlterjedtek annak az embernek a halálán, akit eredetileg félre akartak állítani.

13. fejezet - Akik túl sokat tudtak

Fóris István halála után a körülötte álló emberek számára sem ért véget a történet. A volt főtitkár közvetlen munkatársai ismerték a háborús pártvezetés működését, tudtak az 1944. áprilisi hatalomátvételről, és legalább részben arról is, hogyan bántak Fórist azután saját elvtársai. Két ember helyzete különösen kényessé vált: Victoria Sârbué, Fóris élettársa és közeli munkatársa, valamint Remus Koffleré, aki a háború alatt a párt pénzügyeinek egyik irányítója volt. Mindketten túléltek Fórist. Egyikük sem került el azonban azt a megtorló rendszert, amelynek kialakításában egykor maguk is részt vettek.

Victoria Sârbu nem kívülállóként került Fóris mellé. Régi kommunista családból származott, nővérei és rokonai között is több illegalista akadt, maga pedig a háború alatt a kommunista párt központi apparátusában dolgozott. Fóris titkára, bizalmasa, majd élettársa lett. A legszűkebb illegalista vezetői körhöz tartozott, ezért olyan információkhoz férhetett hozzá, amelyeket a mozgalom átlagos tagjai nem ismertek. Láta a levelezést, ismerte az összekötőket, tudott a főtitkár konfliktusairól, és személyesen élte át az 1944-es

bukását követő hónapokat.

Kapcsolatuknak magánéleti oldala is volt. 1945. április 24-én megszületett közös lányuk, Vera Victoria. A gyermek érkezése különösen tragikus időszakba esett: Fóris politikai helyzete ekkor már reménytelen volt, többször fogva tartották saját elvtársai, és néhány hónappal később végleg eltűnt. Victoria egyszerre próbálhatta megérteni, mi történik a volt főtitkárral, és gondoskodni csecsemő gyermekükről. A családi visszaemlékezések szerint hosszú ideig még azt sem tudta biztosan, hogy Fóris él-e.

A párt nem közölte vele, hogy élettársát meggyilkolták. Ez a hallgatás éveken keresztül fennmaradt. Victoria kérdezősködött, kereste Fórist, de azoktól az emberektől várt választ, akik közül többen maguk is tudtak az eltüntetéséről. A helyzet különös kegyetlensége éppen ebben rejlett. A gyilkosságot végrehajtó vagy jóváhagyó politikai közegnek nem kellett nyíltan hazudnia; elegendő volt nem válaszolnia.

Victoria közben maga is gyanúba került. Fóris közeli munkatársaként az új vezetés szemében politikailag terhelt személy maradt, ráadásul a háborús illegális párt működésének fontos részleteit ismerte. A kommunista

diktatúra kiépülésével az ilyen tudás egyre kevésbé jelentett politikai tőkét, ha valaki nem tartozott a győztes csoporthoz. Inkább veszélyessé tehetette birtokosát.

1949-ben Victoriát letartóztatták. Főris ekkor már három éve halott volt, de ő továbbra sem kapott hiteles magyarázatot arra, mi történt vele. A letartóztatás egy nagyobb politikai vizsgálatba illeszkedett, amelynek középpontjában Lucrețiu Pătrășcanu állt. Az egykori igazságügyi minisztert 1948-ban vették őrizetbe, majd évekig tartó kihallgatássorozat következett. A nyomozás fokozatosan egyre több embert kapcsolt hozzá, gyakran laza személyes vagy politikai ismeretségek alapján. Mire 1954-ben tárgyalásra került sor, a vádlottak padján egymástól nagyon különböző életutak képviselői ültek.

Victoria Sârbu is közéjük került. Öt éven keresztül vizsgálták, mire ítéletet hirdettek felette. A vádak lényegében ugyanabba a politikai konstrukcióba illeszkedtek, amelyben Pătrășcanut kémkedéssel, hazaárulással és államellenes tevékenységgel vádolták. A perben Victoria nyolcévi kényszermunkát kapott, teljes vagyonelkobzással. Az eljárás ekkor már a kommunista állam hivatalos bírósági gépezetét használta, de a módszer lényegét tekintve nem állt távol attól, ahogyan Főrissal bántak. A politikai döntés megelőzte a jogi

konstrukciót, majd a hatóságok olyan vádrendszert építettek köré, amely igazolhatta az előre eldöntött megtorlást.

A családi visszaemlékezések szerint Victoria börtönévei rendkívül súlyos következményekkel jártak. Hosszú időt töltött szinte teljes elszigeteltségben, egészsége összeomlott, idegrendszeri és más betegségek jelentkeztek nála. A Miercurea-Ciuc-i, vagyis csíkszeredai fogság idején őrei közül egyesek állítólag tudták, hogy Fóris miatt került börtönbe, és alkalmanként igyekeztek könnyíteni helyzetén. Ez azonban nem változtatott azon, hogy éveket töltött bezárva annak a politikai rendszernek a foglyaként, amelynek létrejöttéért fiatalabb korában maga is dolgozott.

október 10-én kegyelemmel szabadult. Hat év telt el letartóztatása óta. Családjának emlékezete szerint kiszabadulásakor egy adminisztratív zavar különösen baljós mondatot eredményezett: amikor iratait keresték, valaki azt mondta neki, hogy neki tulajdonképpen meg kellett volna halnia. A történetet csak családi visszaemlékezésből ismerjük, ezért szó szerinti bizonyítékként nem kezelhető. Jól tükrözi azonban Victoria fogságának légkörét: éveken át olyan rendszer kezében volt, amelyben maga sem lehetett biztos abban,

lesz-e még alkalma visszatérni gyermekéhez.

A kislány, Vera Victoria közben más rokonok segítségével nőtt fel. A családi történet szerint anyja 1955-ös kiszabadulásakor csaknem véletlenül találta meg azt a házat, ahol a tízéves gyermek élt. A találkozásról egymástól eltérő családi emlékek maradtak fenn, de mindegyik ugyanarról beszél: hat év alatt anya és lánya élete gyakorlatilag kettészakadt. Az állam úgy tartotta fogva Victoriát, hogy közben a gyermek sorsáról sem adott neki olyan biztonságot, amely normális családi kapcsolatot lehetővé tett volna.

Miközben Victoria túlélte a rendszert, Remus Koffler nem.

Koffler Fóris egyik legfontosabb munkatársa volt a háborús illegalitásban. Mérnöki végzettséggel, jó szervezőkészséggel és jelentős kapcsolatrendszerrel rendelkezett. A kommunista párt pénzügyeiben meghatározó szerepet töltött be, ami a földalatti mozgalomban különösen érzékeny feladatnak számított. Pénzt kellett szerezni a hivatásos aktivisták megélhetésére, az illegalitás költségeire, foglyok és családtagjaik támogatására, illegális sajtótermékekre és konspirációs lakásokra. Aki ezt a hálózatot kezelte,

szükségképpen sokat tudott a párt belső működéséről.

Koffler és Fóris politikai sorsa ezért szorosan összekapcsolódott. Mindketten ahhoz a hazai illegális vezetői körhöz tartoztak, amelyet 1944-ben Dej és támogatói félreállítottak. Koffler túlélte a hatalomátvételt, de korábbi szerepe később újra előkerült. A párton belüli vizsgálatok során őt is azzal vádolták, hogy a Siguranțăval tartott kapcsolatot, és hogy a háborús pártpénzek kezelésében súlyos visszaéléseket követett el. A vádak szerkezete feltűnően hasonlított Fóriséhoz: az illegalitás kudarcait személyes árulással próbálták megmagyarázni.

Koffler ügyét végül összekapcsolták Pătrășcanuéval. A hatalom számára ez több szempontból előnyös volt. Két olyan régi kommunistát lehetett ugyanabban az összeesküvési történetben szerepeltetni, akik különböző módon, de egyaránt rendelkeztek önálló illegalista múlttal, és akiknek története nem illeszkedett könnyen Gheorghiu-Dej saját legitimációjához. A per vádirata kémek és összeesküvők csoportjáról beszélt, amelynek tagjai állítólag hosszú időn keresztül külföldi érdekeket szolgáltak.

A valóságban a Pătrășcanu-per éveken át épített politikai konstrukció volt. A vádlottakat hosszan tartó kihallgatásoknak és fizikai, illetve pszichológiai nyomásnak vetették alá. A vizsgálók újra és újra átírták az ügy történetét, hogy a különböző személyeket egyetlen összeesküvési hálózatba lehessen illeszteni. Kofflerrel groteszk önkritikákat írtak, amelyekben olyan személyes és politikai bűnöket ismert el, hogy maga a szövegek túlzása is jelzi a vallomások kikényszerített jellegét. A kommunista állambiztonsági rendszer ekkor már messze fejlettebb eszközökkel rendelkezett annál, mint amely 1946-ban Fórist egyszerűen eltüntette.

A tárgyalás 1954 áprilisában zajlott zárt körben, gondosan kiválasztott közönség előtt. Nem olyan látványos kirakatpert rendeztek, mint Csehszlovákiában Rudolf Slánský vagy Magyarországon Rajk László ellen, de az eljárás politikai jellege aligha volt kevésbé egyértelmű. A vádlottak szerepét előzetesen kialakították, a nyomozati anyag jelentős részét kikényszerített vallomások alkották, és a pártvezetés közvetlenül figyelemmel kísérte a pert.

Április 14-én Lucrețiu Pătrășcanut és Remus Kofflert halálra ítélték. A többi vádlott hosszú börtönbüntetést

kapott; Victoria Sârbu nyolcéves kényszermunkára szóló ítélete is ennek a pernek volt része. Három nappal később, 1954. április 17-én Pătrășcanut és Kofflert a jilavai börtönben agyonlőtték.

Koffler halála különös párhuzamot teremt Fóris történetével. Mindketten a háborús illegalista párt vezető köréhez tartoztak, mindkettejüket rendőrségi kapcsolatokkal vádolták, és mindketten Gheorghiu-Dej hatalmának megszilárdulása idején veszítették el életüket. A végrehajtás módja azonban már két külön korszakot mutat. Fórist 1946-ban bírósági eljárás nélkül, titokban vasrúddal ölték meg és rejtették el. Koffler nyolc évvel később már egy formálisan működő állam katonai bíróságának ítélete alapján került kivégzőosztag elé. A jogi forma fejlődött, a politikai döntés elsőbbsége megmaradt.

A kapcsolat még egy ponton figyelemre méltó. Az IICCMER összefoglalása szerint Koffler Fóris helyettese volt, és azok közé a kommunisták közé tartozott, akiknek illegalista múltja versenyt jelenthetett Dej saját forradalmi életrajzával. Ez nem jelenti azt, hogy minden ellenük irányuló eljárás kizárólag személyes féltékenységgel magyarázható. A román kommunista elitben valós politikai viták, személyes sérelmek, szovjet

elvárások és ideológiai konfliktusok is szerepet játszottak. A tisztogatások azonban következetesen azokat a csoportokat gyengítették, amelyek Dej elsőbbségét veszélyeztethették.

Lucrețiu Pătrășcanu még nagyobb politikai riválisnak számított. Jól képzett román értelmiségi volt, jelentős nemzeti politikai kapcsolatokkal, és 1944. augusztus 23. előkészítésében is fontos szerepet játszott. Dej szemében ezért önálló tekintélyt képviselt. Pătrășcanu 1948-as letartóztatása, hatéves vizsgálata és 1954-es kivégzése jóval nagyobb apparátust mozgatott meg, mint Fóris eltüntetése, de ugyanazt a problémát oldotta meg: megszüntetett egy olyan kommunista politikust, akinek saját múltja és kapcsolatrendszere volt.

A Fóris és Pătrășcanu közötti közvetlen kapcsolat ennél bonyolultabb. A háború idején nem mindig értettek egyet, sőt Pătrășcanu Fóris leváltását is támogatta. Ebből azonban nem következett, hogy később biztonságban lett volna. A sztálinista párt belső logikájában egy korábbi rivális eltávolításában való részvétel semmilyen védelmet nem biztosított arra az időre, amikor a győztes koalíció újra felosztotta egymás között a hatalmat.

Ez történt Ana Paukerrel, Vasile Lucával és Teohari Georgescuval is. Mindhárman részei voltak annak a vezetésnek, amely alatt Fóris meghalt. 1952-ben azonban Dej ellenük fordult. Paukert félreállították, Lucát letartóztatták és életfogytiglani büntetésre ítélték, Georgescut eltávolították a vezetésből és vizsgálat alá vonták. Az egykori szövetségesekből egymás után lettek politikai ellenségek.

Vasile Luca esete különösen jól mutatja, milyen kevésbé számított a korábbi hatalom. Pénzügyminiszterként és a párt egyik legerősebb vezetőjeként dolgozott, majd néhány hónap alatt vádlottá vált. 1954-ben halálra ítélték, büntetését később életfogytiglanra változtatták, és 1963-ban a nagyenyedi börtönben halt meg. Ana Pauker elkerülte a börtönbüntetést és a kivégzést, de politikai pályája véget ért. Teohari Georgescu szintén életben maradt, ugyanakkor elveszítette azt a hatalmat, amelynek birtokában a negyvenes években mások sorsáról dönthetett.

Az eseménysor könnyen csábíthat erkölcsi elégtételről szóló leegyszerűsítésre: a Fóris ellen fellépők később maguk is áldozatokká váltak. Ez azonban történetileg félrevezető lenne. Nem valamiféle automatikus

igazságszolgáltatás működött. Ugyanaz a politikai rendszer termelte újra saját ellenségeit. Az, hogy egy korábbi döntéshozóból később fogoly lett, nem szüntette meg felelősségét azokért az önkényes eljárásokért, amelyekben korábban részt vett.

Victoria Sârbu története ebből a szempontból különbözik. A fennmaradt adatok nem teszik lehetővé, hogy őt Fóris meggyilkolásának politikai döntéshozói közé soroljuk. Ellenkezőleg, személyes kapcsolatuk miatt maga is az ügy egyik áldozatává vált. A kommunista rendszer azonban vele szemben sem azért járt el, mert Fóris özvegye vagy élettársa volt csupán. Régi illegalista múltja, kapcsolatrendszere és a párt titkos történetének ismerete egyaránt szerepet játszhatott abban, hogy az állambiztonsági nyomozás hálójába került.

A Pătrășcanu-perben Victoriára kiszabott nyolcéves kényszermunka különösen beszédes. Ugyanabban az eljárásban ítélték el, amelyben Kofflert kivégezték. Fóris egykori szűk körének két túlélő tagja így nyolc évvel a főtitkár meggyilkolása után ismét ugyanannak a politikai leszámolásnak a díszletébe került. A vádak részben ugyanazt a motívumot ismételték: rendőri kapcsolatok, árulás, idegen érdekek szolgálata.

A rendszer saját múltját ezzel fokozatosan átírta. Az 1940–1944 között működő pártvezetésből egyre több ember vált gyanússá vagy ellenséggé. Főris árulóként tűnt el, Kofflert kémként végezték ki, Victoria Sârbu börtönbe került. A háborús illegalitás történetét így egyre inkább azok mondhatták el, akik túléltek Dej hatalmi harcait és elfogadták az új hivatalos változatot.

Gheorghe Pintilie ezzel szemben továbbra is sértetlen maradt. Miközben Victoria éveket töltött fogságban és Kofflert kivégezték, Főris közvetlen gyilkosa a román állambiztonság legfelső vezetéséhez tartozott. 1948-ban az újonnan létrehozott Securitate első főigazgatója lett. A férfi, aki egy párt belső foglyát vasrúddal eltüntette, ettől kezdve már egy egész ország politikai rendőrségének apparátusát irányíthatta.

Ez a különbség többet mond a rendszer természetéről, mint az egyes emberek személyes sorsa. Nem az erőszak alkalmazása tette veszélyessé a kádert a vezetés számára, hanem az, hogy kinek az oldalán alkalmazta. Pintilie 1946-ban a győztes csoport parancsát hajtotta végre, ezért tette nem akadályozta előmenetelét. Főris, Koffler és később Pătrășcanu viszont olyan politikai múlttal rendelkezett, amelyet a hatalom új központja nem tudott teljesen ellenőrizni.

A párton belüli gyilkosság így fokozatosan állami módszerré vált. 1946-ban még konspirációs lakás, vasrúd és titkos sír kellett hozzá. Az ötvenes évek elején már állambiztonsági kihallgatók, ügyészek, katonai bírák és hivatalos halálos ítéletek végezték ugyanazt a politikai munkát. A következő években ez a gépezet már nemcsak kommunista riválisokat ért el. Parasztok, papok, értelmiségiek, volt politikusok, katonatisztek és hétköznapi emberek tízezrei kerültek börtönbe vagy internálótáborba.

Fóris meggyilkolásának egyik legfontosabb történeti következménye ezért éppen az, hogy megmutatja, honnan jött ez az erőszak. A Securitate nem hozott létre teljesen új politikai kultúrát 1948-ban. Olyan embereket, reflexeket és módszereket örökölt, amelyek már az illegalista párt belső életében működtek. Az ellenség kijelölése, a bizonyítékot megelőző politikai ítélet, a titkos fogva tartás és a fizikai megsemmisítés lehetősége mind jelen volt, mielőtt az állam hivatalos intézményei átvették volna őket.

Ebben az átmenetben Gheorghe Pintilie pályája szinte összekötő kapocsként szolgál. Az illegalista végrehajtóból állambiztonsági tábornok lett, miközben az általa meggyilkolt ember munkatársait ugyanannak az

államnak a börtönei nyelték el. Főris ügyének megértéséhez ezért Pintilie pályája önmagában is kulcsfontosságú: rajta keresztül látható, hogyan kapcsolódott össze az illegalista párt belső erőszaka a későbbi állambiztonsági rendszerrel.

14. fejezet - A gyilkosból állambiztonsági főnök

Gheorghe Pintilie története azért tartozik szorosan Fóris Istvánéhoz, mert rajta keresztül látható a legjobban, hogyan lett egy illegális kommunista párt belső erőszakából néhány év alatt állami gyakorlat. Amikor Pintilie 1946-ban részt vett Fóris meggyilkolásában, még nem létezett a később rettegett Securitate. Két évvel később azonban éppen ő lett az új politikai rendőrség első számú vezetője. A folytonosság személyében szinte zavarba ejtően közvetlen: ugyanaz az ember, aki pártbeli megbízás alapján jogi eljárás nélkül végzett egy volt főtitkárral, hamarosan állami felhatalmazással irányította a kommunista Románia elnyomó apparátusát.

Pintilie eredeti neve a forrásokban több változatban szerepel: Pantelei, Pantelimon vagy Timofei Bodnarenko, illetve Bondarenko, konspirációs nevén Pantiuşa. Az eltérések részben a cirill betűs név átírásából, részben abból a konspirációs világból adódnak, amelyben évtizedeken át élt. 1902-ben született a Dnyeszteren túli térségben, az akkori Orosz Birodalom területén. A román kommunizmus történetével foglalkozó kutatások ukrán származású szovjet állampolgárként azonosítják.

Fiatalsága az orosz forradalom és polgárháború éveire esett, politikai pályája pedig már kezdetétől szorosan kapcsolódott a szovjet állam biztonsági szerveihez.

Az IICCMER által közölt adatok szerint 1925–1926 körül a szovjet politikai rendőrség tiraszpoli struktúrájában dolgozott, majd 1928-ban hamis román iratokkal titokban átlépte a Dnyesztert. Feladata a Román Kommunista Párt illegális tevékenységének támogatása volt. A két világháború közötti Romániában végül leleplezték, szovjet kémtevékenység miatt elítélték és bebörtönözték. A fogságban került szorosabb kapcsolatba Gheorghe Gheorghiu-Dejjel, amely későbbi pályája szempontjából sokkal fontosabbnak bizonyult, mint bármilyen formális végzettség vagy állami szolgálati tapasztalat.

Dej számára Pintilie olyan ember lehetett, akinek legfontosabb tulajdonsága a személyes és szervezeti engedelmesség volt. Alexandru Bârlădeanu későbbi visszaemlékezésében éppen ezzel magyarázta a bizalmat: Pintilie azért számított megbízhatónak, mert azt tette, amit felülről mondtak neki, és nem saját politikai intrikákban gondolkodott. A sztálinista rendszerben az efféle „becsületesség” sajátos jelentést kapott. Nem a törvényhez, az igazsághoz vagy valamiféle általános

erkölcsi normához való hűséget jelentette, hanem a fölöttes utasításának végrehajtását.

Fóris meggyilkolásának későbbi vizsgálata pontosan ilyen emberként mutatja Pintiliét. Amikor 1967-ben arról beszélt, miért vett részt a volt főtitkár megölésében, nem ideológiai kételyekről vagy személyes bosszúról számolt be. Azt mondta, akkor meggyőződésből cselekedett. Az egyik fennmaradt visszaemlékezés szerint a végrehajtás után Gheorghiu-Dej reakciója is azt jelezte számára, hogy helyesen teljesítette feladatát. A gyilkosság az ő politikai közegében nem bűncselekményként, hanem pártfeladatként értelmeződött.

Ez azért fontos, mert könnyű lenne Pintiliét pusztán különösen kegyetlen emberként kezelni, és ezzel a Fóris-ügyet egy végrehajtó személyiségének problémájára szűkíteni. A fennmaradt források alapján valóban kemény, erőszakos és az emberi étellel szemben közömbös apparátusi ember volt. A döntő kérdés azonban az, hogy a kommunista vezetés éppen ezeket a tulajdonságokat nem büntette, hanem hasznosította. Fóris megölése után Pintilie nem került perifériára. Ellenkezőleg, egyre nagyobb hatalmat kapott.

1944 után a kommunisták gyorsan kezdték átvenni a román belügyi és biztonsági apparátus kulcspozícióit. Pintilie a párt politikai-adminisztratív részlegében kapott fontos feladatot, amely egyebek mellett a párttagok megbízhatóságával és belső biztonságával foglalkozott. A korábbi illegalista gyakorlat itt már állami és pártintézményi formát kezdett öltetni. A politikai rendőrség, a hírszerzés, a párt káderellenőrzése és a szovjet tanácsadók hálózata egyre szorosabban fonódott össze.

A folyamat 1948. augusztus 30-án jutott intézményi fordulóponthoz. A 221. számú rendelettel létrehozták a Direcția Generală a Securității Poporului, vagyis a Népi Biztonság Főigazgatóságát. Az új szervezet szeptember 1-jén kezdte meg működését. Főigazgatójává Gheorghe Pintiliét nevezték ki altábornagyi rangban. Két fontos helyettese, Alexandru Nicolschi és Vladimir Mazuru szintén szovjet titkosszolgálati háttérrel rendelkezett. A Sighet Emlékmúzeum összefoglalása szerint a Securitate felső vezetésének kinevezéseihez a szovjet tanácsadók jóváhagyása is szükséges volt.

A névválasztás sajátos módon elfedte az intézmény valós feladatát. A „népi biztonság” hivatalosan a demokratikus vívmányokat és az ország belső, illetve

külső biztonságát védte. A gyakorlatban a kommunista hatalom fennmaradásának egyik legfontosabb eszközévé vált. Ellenőrizte a politikai ellenfeleket, az egyházakat, az értelmiséget, a parasztság ellenállását, a korábbi politikai és katonai elit tagjait, valamint magát a kommunista pártot is. A Fóris-ügyben már megismert gyanakvás, árulókeresés és titkos megtorlás ettől kezdve több tízezer emberre kiterjedő állami rendszer része lett.

Pintilie kinevezése ebből a szempontból nem véletlen személyi döntés volt. A kommunista vezetés olyan embert akart a politikai rendőrség élére, akinek személyes lojalitásában megbízott, aki szovjet háttérének köszönhetően érti az NKVD működésének logikáját, és aki korábban már bizonyította, hogy a párt ellenségeivel szemben nem tekinti korlátnak a hagyományos jogi szabályokat. Fóris meggyilkolása ebben az értelemben nem fekete folt lett Pintilie személyi anyagában. Sokkal inkább annak bizonyítéka lehetett, hogy a legkényesebb feladatokat is végrehajtja.

Az új állambiztonsági apparátus ráadásul jelentős mértékben ugyanarra a személyi körre támaszkodott, amely az illegalitásban vagy közvetlenül 1944 után a kommunista párt biztonsági és konspirációs feladatait végezte. A királyi rendszer korábbi rendőri állományának

jelentős részét eltávolították, sok régi rendőrt letartóztattak, helyükre pedig kommunista aktivisták, megbízhatónak minősített káderek és szovjet kapcsolatokkal rendelkező emberek kerültek. A szervezet vezetésében Pintilie mellett Nicolschi és Mazuru személye jelezte legerősebben a szovjet mintát és befolyást.

A Securitate korai évei a román kommunista megtorlás legkeményebb időszakához tartoztak. Tömeges letartóztatások, kínzások, internálások, kényszermunkatáborok és politikai perek kísérték a rendszer megszilárdítását. A kollektivizálás ellen tiltakozó parasztoktól az egyházi vezetőkig, korábbi pártpolitikusoktól katonatisztekig és diákokig nagyon különböző csoportok kerültek az állambiztonság célkeresztjébe. Pintilie főigazgatóként olyan intézmény élén állt, amely ennek az elnyomásnak központi szereplője volt.

Különösen súlyos felelősség kapcsolódik az úgynevezett börtönbeli „átnevelési” akciókhoz. Az 1949 és az ötvenes évek eleje között több romániai börtönben olyan módszereket alkalmaztak, amelyekben foglyokat más foglyokkal kínoztattak, vallomásra, önmegtagadásra és társaik feljelentésére kényszerítettek. A legismertebb

a pitești-i kísérlet lett, de a módszer más fogvatartási helyeken is megjelent. A későbbi pártvizsgálatok során egykori belügyi vezetők Pintiliét közvetlenül összefüggésbe hozták ezekkel az akciókkal. Az egyik vallomás szerint a kegyetlen „leleplezési” módszereket olyan területeken alkalmazták, ahová Pintilie utasítása nélkül még magas rangú belügyi vezetők sem léphettek be.

Ezeket a vallomásokat ugyanúgy óvatosan kell kezelni, mint a Fóris-ügy késői beszámolóit. Az 1960-as években többen igyekeztek saját felelősségüket magasabb vezetőkre hárítani. Ettől még az intézményi felelősség kérdése nehezen kerülhető meg. Pintilie a Securitate első számú vezetője volt, és nem egy olyan szervezet élén állt, amelynek visszaéléseiről semmit nem tudhatott. Az IICCMER által összegzett dokumentumok kifejezetten a felső vezetés szerepére és Pintilie közvetlen érintettségére utalnak.

Fóris története szempontjából azonban talán még ennél is fontosabb a működési logika folytonossága. A volt főtitkár esetében a pártvezetés először politikai problémát azonosított, majd árulási vádat épített köré, jogi eljárás nélkül fogva tartotta, végül fizikailag eltüntette. Az állambiztonsági rendszerben ugyanez a

sorrend kifinomultabb intézményi formában ismétlődött meg. A politikai vezetés kijelölte a veszélyesnek tekintett csoportot vagy személyt, a Securitate összegyűjtötte vagy előállította az ehhez szükséges információkat, majd a bírósági vagy adminisztratív apparátus szentesítette a megtorlást.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden ötvenes évekbeli román politikai per Fóris ügyének másolata lett volna. A lépték, az intézmények és a nemzetközi környezet megváltozott. A gondolkodás egyik alapelve azonban már 1946-ban felismerhető volt: a párt által meghatározott politikai igazság elsőbbséget élvezett a jogi bizonyítással szemben. Pintilie ennek az elvnek végrehajtója volt az illegalitás utolsó éveiben, majd intézményi vezetője az állampárti rendszerben.

Személyes kapcsolata Gheorghiu-Dejjel ebben az időszakban is meghatározó maradt. Pintilie nem rendelkezett olyan önálló politikai bázissal, mint Ana Pauker, Vasile Luca vagy Teohari Georgescu. Hatalma abból származott, hogy az apparátus élén állt, mögötte pedig ott volt a párt vezetése és kezdetben a szovjet biztonsági jelenlét. Éppen ezért kevésbé veszélyeztette Dejt, mint azok a kommunista vezetők, akik saját politikai csoporttal és tekintéllyel rendelkeztek. A végrehajtó nem

akart főtitkár lenni.

Ez magyarázhatja, miért élte túl politikailag azokat a tisztogatásokat, amelyek az ötvenes években egymás után söpörték félre Fóris egykori ellenfeleit. Pauker, Luca és Georgescu 1952-ben bukott meg; Pătrășcanu és Koffler 1954-ben kivégezték. Pintilie viszont továbbra is magas tisztségeket töltött be a belügyi apparátusban. Korábbi tettei nem veszélyeztették, amíg azokat a hatalom érdekében követte el.

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején azonban Románia viszonya a Szovjetunióhoz fokozatosan változni kezdett. Az 1958-as szovjet csapatkivonás után Dej egyre önállóbb külpolitikai irányt keresett, a román állambiztonság pedig lassan a szovjet hálózatok felé is bizalmatlanabbá vált. Ebben a környezetben Pintilie régi szovjet kapcsolatai már nem ugyanazt a politikai előnyt jelentették, mint 1948-ban. Egy 1964-es román ellenőrzési jelentés például már volt szovjet hírszerzési emberek környezetében figyelte őt, ami jól jelzi, mennyit változott a rendszer saját biztonsági szemlélete.

Pintilie ekkorra már nem irányította a Securitatét, de a múltja továbbra is védett területnek számított. Gheorghiu-Dej életében Fóris meggyilkolása nem

vezetett nyilvános vizsgálathoz. Pedig Teohari Georgescu 1953-as vallomásából a pártvezetés már tudhatta, hogyan született a döntés, és Pintilie szerepét sem volt nehéz azonosítani. Az ügy azonban érintette volna Dej is, így nem állt érdekében teljes feltárása.

1965 márciusa változtatta meg a helyzetet. Dej meghalt, Nicolae Ceaușescu pedig fokozatosan megkezdte elődje hatalmi hálózatának lebontását. A régi állambiztonsági ügyek vizsgálata ehhez hasznos eszközt adott. A Dej-korszak törvénytelenégeinek feltárásával Ceaușescu egyszerre gyengíthette Alexandru Drăghici és más régi vezetők pozícióját, valamint önmagát a „szocialista törvényesség” helyreállítójaként mutathatta be.

Pintiliét ekkor már nem védte meg az a személyes kapcsolat, amely évtizedeken át biztonságot adott neki. 1967-ben többször kihallgatták, és részletes vallomásokat tett Fóris meggyilkolásáról. Nem tagadhatta, hogy részt vett az akcióban. Sok részletet maga mondott el: a gödör elkészítését, a vasrúd használatát, a holttest elrejtését és azt, hogyan próbálta eltüntetni a nyomokat. Vallomásainak egyik legfeltűnőbb vonása, hogy a tett erkölcsi megítélését továbbra is az akkori pártutasítás logikáján keresztül értelmezte.

1968 áprilisában a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának pléniumán Ceaușescu nyilvánosan is elővette a korábbi törvénytelenések ügyét. Fóris és Pătrășcanu rehabilitációja a Dej-rendszer kritikájának fontos részévé vált. Pintiliét a feltárt visszaélések miatt kizárták a pártból. Több mint húsz évvel a gyilkosság után tehát elvesztette azt a politikai közösséget, amelynek utasítására saját állítása szerint cselekedett.

Büntetőeljárás azonban nem indult ellene Fóris meggyilkolásáért. Ez világosan mutatja Ceaușescu „igazságtételének” határait. Egy olyan cselekményről volt szó, amelyet a párt saját vizsgálata politikai gyilkosságként rekonstruált, a közvetlen végrehajtó pedig beismerő jellegű vallomásokot tett. Mégsem került rendes bíróság elé. A kommunista párt önmagát továbbra is alkalmasnak tekintette arra, hogy saját múltjáról döntsön, de nem kívánta a büntetőjog következetes alkalmazását olyan ügyekben, amelyek a rendszer egészének működését teheték volna vizsgálat tárgyává.

A történethez különösen nehezen illő utójáték tartozik. 1971-ben, mindössze három évvel pártból való kizárása után Nicolae Ceaușescu a Román Kommunista Párt alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából Tudor Vladimirescu-renddel tüntette ki Pintiliét. A források

szerint a kitüntetés második osztályát kapta. Az az ember tehát, akit néhány évvel korábban a Dej-korszak gyilkosságai és visszaélései kapcsán marasztaltak el, ismét állami elismerésben részesült.

Ez az ellentmondás többet elárul a ceaușescui rehabilitáció természetéről, mint bármely hivatalos beszéd. Főris ügyének feltárása nem a jogállamiság helyreállítását jelentette. Politikai múltértelmezés volt, amelynek segítségével újra lehetett osztani a felelősséget a párton belül. Pintilie alkalmas volt arra, hogy a korábbi korszak egyik bűnöseként megnevezzék, de nem vált a rendszer általános értelemben vett ellenségévé. Illegalista múltja és több évtizedes pártszolgálatát továbbra is értéket képviselt.

Pintilie 1985-ben halt meg Bukarestben. Nem állt bíróság előtt Főris meggyilkolásáért, Kocsis Anna eltűnéséért vagy a korai Securitate működésében vállalt felelősségeért. Élete végéig olyan országban élt, amelynek politikai rendszerét aktívan segített létrehozni. Az általa irányított állambiztonsági apparátus közben többször átalakult, vezetői változtak, módszerei finomodtak, de a kommunista diktatúra fennmaradásáig megőrizte alapvető feladatát: a párt politikai monopóliumának védelmét.

Fóris és Pintilie életútját ezért érdemes egymás mellé helyezni. Mindketten a kommunista mozgalom illegalista világában váltak hivatásos forradalmárrá, mindketten elfogadták a párt elsőbbségét az egyénnel szemben, és mindketten kapcsolatban álltak a szovjet kommunista központtal. Egyikükből azonban eltávolítandó politikai probléma lett, a másikkól a probléma eltávolítására kijelölt végrehajtó. Ez a különbség döntötte el, hogy 1946 után az egyik férfi jelöletlen sírban feküdt, a másik pedig altábornagyi rangban vezette az ország politikai rendőrségét.

Az eset egyúttal megmagyarázza, miért félrevezető a Securitate történetét kizárólag 1948. augusztus 30-ával kezdeni. Az intézmény akkor jött létre, de politikai kultúrája korábban formálódott. Fóris fogva tartása, a párton belüli titkos vizsgálatok, az árulóvá nyilvánítás, a törvénytelen kivégzés és a nyomok eltüntetése már előre jelezte azt a világot, amelyben a biztonsági apparátus később működött.

A különbség a méretben és az állami háttérben volt. 1946-ban néhány kommunista egy bukaresti ház pincéjében döntött egy fogoly életéről. Néhány évvel később ugyanazt a politikai logikát már minisztériumok, börtönök, kihallgató központok, táborok és bíróságok

egész rendszere szolgálta. A vasrúd mögé intézmény épült.

Amikor Ceaușescu 1967-ben elővette a Fóris-dossziét, ezért többet bolygatott meg egy régi gyilkosságnál. A kérdés óhatatlanul elvezetett ahhoz, hogyan jutott el a Román Kommunista Párt az illegalista leszámolásoktól az állami terrorig, és milyen szerepet játszott ebben az a Gheorghiu-Dej, akinek örökségét az új vezető egyszerre akarta felhasználni és meghaladni.

A következő vizsgálat már nem Pintilie személyéről szólt csupán. Arról is dönteni kellett, milyen történetet mondjon el a kommunista párt saját első húsz évéről, és meddig engedhető meg a múlt feltárása anélkül, hogy maga a rendszer kerüljön a vádlottak padjára.

15. fejezet - Ceaușescu megnyitja a dossziét

március 19-én meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej. Több mint másfél évtizeden át ő volt a román kommunista rendszer meghatározó vezetője, és halálakor olyan politikai berendezkedést hagyott maga után, amelyben a párt hatalmát már semmilyen szervezett ellenzék nem veszélyeztette. A kollektivizálás befejeződött, az egykori politikai elit jelentős részét bebörtönözték, emigrációba kényszerítették vagy félreállították, az állambiztonság ellenőrzése kiterjedt az egész társadalomra. A rendszer megszilárdult, de a hatalom öröklésének szabályai nem voltak egyértelműek.

Nicolae Ceaușescu nem tűnt magától értetődő utódnak. Fiatalabb volt a párt első nemzedékének legismertebb alakjainál, és Dej mellett évekig inkább megbízható szervezőként, mint önálló politikai személyiségként működött. A vezetés más tagjai közül Gheorghe Apostol, Chivu Stoica és Ion Gheorghe Maurer is komoly pozícióval rendelkezett. Ceaușescu azonban gyorsan megszerezte a párt első titkári tisztségét, majd fokozatosan elkezdte saját embereivel körülvenni magát. Ehhez nem elegendő új tisztségeket kiosztani. Az előző korszak politikai tekintélyét is át kellett rendezni.

Gheorghiu-Dej különös problémát jelentett számára. Ceaușescu egész korábbi karrierje hozzá kapcsolódott, ezért nem tehette meg, hogy egyszerűen megtagadja elődjét. Ugyanakkor amíg Dej történelmi nagysága érintetlen maradt, az új vezető szükségképpen az ő örökösének látszott. Ceaușescunak olyan történetet kellett kialakítania, amelyben a kommunista rendszer sikerei megmaradnak, a korábbi vezetés bűnei viszont elkülöníthetők ettől az örökségtől. Ehhez kiváló eszközt kínáltak azok a régi pártügyek, amelyekről a Dej-korszakban tilos volt nyilvánosan beszélni.

Fóris István neve ezek között szerepelt. Lucrețiu Pătrășcanu esete jóval ismertebb volt, mert az egykori igazságügyi minisztert hosszú vizsgálat után hivatalos perben ítélték halálra, majd 1954-ben kivégezték. Fóris ügye ennél kínosabb volt. Sem per, sem ítélet, sem hivatalos halálhír nem létezett. A párt korábbi főtitkárát saját elvtársai tartották fogva, majd titokban meggyilkolták. Ha ezt az esetet feltárják, nem egy elhibázott bírósági eljárásról kell beszélni, hanem arról, hogy a kommunista párt vezetői magukat a törvény fölé helyezték.

A vizsgálat előkészítése már Ceaușescu hatalomra kerülésének első időszakában megkezdődött. A későbbi

dokumentumok szerint 1965-től gyűjtötték össze a Pătrășcanu-, Fóris- és más régi pártügyek iratait. A munka éveken keresztül folyt, és olyan dokumentumokat vett elő, amelyek korábban a párt legszűkebb vezetői körének titkai közé tartoztak. Régi jegyzőkönyveket kerestek, egykori résztvevőket hallgattak ki, összevetették a fogva tartásokról és kivégzésekről fennmaradt adatokat. A párt saját apparátusa kezdte vizsgálni a párt saját bűneit.

Ceaușescu számára ez politikailag kevés kockázattal járt addig, amíg a vizsgálat zárt körben maradt. A legfontosabb döntéshozók egy része már nem élt. Gheorghiu-Dej 1965-ben meghalt, Ana Pauker 1960-ban, Vasile Luca 1963-ban. Akik életben maradtak, többnyire elvesztették korábbi hatalmukat. Gheorghe Pintilie nyugdíjas apparátusi ember volt, Teohari Georgescu régóta kívül állt a vezetésen, Alexandru Drăghici pedig ugyan még komoly politikai pozíciót őrzött, de éppen ő vált Ceaușescu egyik legfontosabb hatalmi riválisává.

Drăghici jelentősége megmagyarázza, miért lett az 1960-as évek végén politikailag időszerű a régi törvényteleniségek feltárása. Hosszú ideig belügyminiszterként irányította a represszív apparátust, szoros kapcsolatban állt Gheorghiu-Dejjel, és hatalmas

menyiségű információ fölött rendelkezett. Az új főtitkár számára veszélyes lehetett egy olyan ember, aki egyszerre képviselte a régi vezetői csoportot és az állambiztonsági szervek korábbi hatalmát. A múltbeli visszaélések feltárásával Ceaușescu erkölcsi és politikai érvet is kapott Drăghici félreállításához.

Fóris ügye azonban nem illeszkedett tökéletesen ebbe a konstrukcióba. 1946-ban Drăghici még nem volt a román politikai rendőrség első számú irányítója. A gyilkosság politikai gyökerei közvetlenül Gheorghiu-Dejhez és az akkori pártvezetéshez vezettek. Ezért a nyomozóknak jóval korábbra kellett visszamenniük, egészen az illegalitás időszakáig. Fel kellett tenniük azt a kérdést is, amelyet a Dej-korszak hivatalos történetírása kerülni próbált: pontosan hogyan lett Gheorghiu-Dej a kommunista párt vezetője?

Az 1944. április 4-i események új megvilágításba kerültek. A vizsgálat során arra jutottak, hogy Fóris leváltásakor Emil Bodnăraș Moszkva utasítására hivatkozott, de nem találtak bizonyítékot arra, hogy ilyen utasítás valóban érkezett volna. Ez rendkívül súlyos következtetés volt. Ha helyes, akkor a későbbi román kommunista állam alapító vezetőjének csoportja hamis szovjet felhatalmazással mozdította el a Komintern által

kinevezett főtitkárt.

A Siguranța-val való együttműködés vádját is újból megvizsgálták. Ezen a ponton a bizottság olyan következtetésre jutott, amely lényegében megsemmisítette Fóris politikai likvidálásának egyik legfontosabb utólagos indokát. A háborús letartóztatásokat nem Fóris árulása okozta – állapították meg –, hanem részben valódi rendőri provokátorok működése, részben a kommunista káderek konspirációs hibái. A volt főtitkár ellen nem találtak olyan bizonyítékot, amely igazolta volna, hogy a Siguranța ügynöke volt.

Ez a megállapítás még a kommunista párt saját normái szerint is súlyos következményekkel járt. Fóris leváltását ugyan továbbra is lehetett volna vezetési hibákkal magyarázni, meggyilkolását azonban már nem lehetett azzal igazolni, hogy bizonyított árulót semmisítettek meg. A párt saját vizsgálata jutott arra, hogy egy embert olyan váddal bélyegeztek meg, amelyet nem támasztottak alá megfelelő adatokkal, majd ezt az embert jogi eljárás nélkül megölték.

A vizsgálat innen elkerülhetetlenül Gheorghe Pintiliehez vezetett. 1967-ben a volt állambiztonsági

főnöknek részletesen el kellett mondania, mi történt Fórissal. A vallomás nyomán a párt emberei már nem csupán iratokat olvastak. Vissza kellett térniük az Aleea Alexandru 23. számhoz, ahhoz az épülethez, ahol több mint húsz évvel korábban a gyilkosság történt.

A ház ekkor már a Lengyel Népköztársaság bukaresti nagykövetsége volt. Ez diplomáciai problémát is okozott: román pártvizsgálók nem kezdhettek egyszerűen ásni egy külföldi képviselő kertjében. A lengyel fél együttműködésére volt szükség. A később nyilvánosságra került lengyel diplomáciai dokumentumok szerint 1967-ben Ceaușescu kezdeményezésére exhumálás történt a területen. A keresés során Fórishoz és két másik meggyilkolt kommunistához kötött maradványokat tártak fel.

A jelenet különös történelmi fordulatot jelentett. Pintilie húsz évvel korábban azért dolgozott, hogy a sírnak semmilyen nyoma ne maradjon. Most ugyanaz a kommunista párt vitte vissza a helyszínre, amelynek megbízására korábban cselekedett, és azt várta tőle, hogy mutassa meg, hol ásta el az áldozatokat. A titok, amelyet eredetileg örökre akartak a földben hagyni, politikai bizonyítékká vált.

A maradványok előkerülése mégsem jelentette egy modern bűnügyi vizsgálat megindulását. Nem független ügyészség vagy bíróság vette át az ügyet, hanem továbbra is a párt bizottsága irányította. A vizsgálat célja elsősorban annak megállapítása volt, milyen törvénytelenéseket követtek el a korábbi pártvezetés idején, és hogyan kell ezeket politikailag értékelni. A gyilkosság ténye számított, de a büntetőjogi felelősségre vonás nem vált automatikus következménnyé.

1967 végére és 1968 elejére egyre több régi szereplőt hallgattak meg. Pintilie mellett Teohari Georgescu és más egykori vezetők is vallomást tettek. Előkerült az 1953-as Georgescu-vallomás, amely szerint Dej, Pauker és Luca is tudott Fóris megölésének tervéről. A bizottság számára ez lehetővé tette, hogy az ügyet ne egy önkényeskedő állambiztonsági ember magánakciójaként kezelje. A felelősség a párt legfelső vezetéséig ért.

Ceaușescu közben nemcsak Fóris ügyét vizsgálhatta. A Pătrășcanu-per dokumentumainak átvizsgálása még nagyobb politikai robbanóanyagot tartalmazott. Kiderült, milyen módszerekkel kényszerítették ki vallomásokat, hogyan gyártottak bizonyítékokat, és milyen szerepet játszott Gheorghiu-Dej, illetve Alexandru Drăghici a kivégzés előkészítésében. A két ügy együtt már alkalmas

volt arra, hogy egy egész korszak működését vonják kérdőre – természetesen anélkül, hogy a kommunista rendszer alapjait megkérdőjelezték volna.

1968 áprilisában érkezett a nyilvános politikai leszámolás pillanata. A párt állandó elnöksége április közepén megtárgyalta a vizsgálóbizottság jelentését. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint Alexandru Drăghici tiltakozott az ellen, hogy a Dej-korszak egészét sötét színben tüntessék fel, és arra hivatkozott, hogy a szovjet tanácsadók is jelentős szerepet játszottak az ötvenes évek megtorlásaiban. Védekezése azonban nem változtatta meg az erőviszonyokat. Ceaușescu már eldöntötte, hogy a régi belügyminisztert politikailag félreállítja.

Az április végi központi bizottsági plénum jóváhagyta a rehabilitációkat. Lucrețiu Pătrășcanut posztumusz politikailag rehabilitálták, és elrendelték büntetőügyének jogi felülvizsgálatát. Ugyanekkor rehabilitálták Fóris Istvánt is. Több más régi kommunista ellen korábban kiszabott pártbüntetéseket ugyancsak eltöröltek. Alexandru Drăghicit eltávolították a legfontosabb vezető testületekből, kizárták a Központi Bizottságból és elveszítette miniszterelnök-helyettesi tisztségét.

Fóris számára természetesen már semmilyen személyes jelentősége nem lehetett a rehabilitációnak. Nem kapta vissza az elvesztett éveket, és a párt nem tudta visszafordítani azt a döntést, amelynek következtében huszonkét évvel korábban meggyilkolták. A rehabilitáció elsősorban az élőkről szólt. Ceaușescu ezzel jelezte az illegalista veteránoknak, hogy hajlandó felülvizsgálni Dej egyes döntéseit, és hogy az új vezetés alatt bizonyos korábbi sérelmeket korrigálni lehet.

Az üzenet politikailag hatásos volt. Ceaușescu 1968-ban még nem az a vezető volt a román társadalom szemében, akinek személyi kultusza később minden korábbi mértéket meghaladott. Egy önállóbb külpolitikai irányt képviselő, viszonylag fiatal kommunista vezető képét építette, aki látszólag hajlandó szembenézni a sztálinista múlt egyes bűneivel. Ugyanebben az évben Románia távolságot tartott Moszkvától, augusztusban pedig Ceaușescu nyilvánosan elítélte a Varsói Szerződés csehszlovákiai bevonulását. A régi kommunista áldozatok rehabilitációja jól illeszkedett ebbe az önállóságot és megújulást hangsúlyozó politikai képbe.

A rehabilitáció azonban gondosan meghúzott határok között maradt. A párt nem mondta ki, hogy saját hatalmi monopóliuma vagy bolsevik szervezeti kultúrája vezetett

a törvénytelenésekhez. A felelősséget konkrét személyekhez és egy lezártnak tekintett korszakhoz kötötte. Gheorghiu-Dej lett a törvénytelenések politikai kezdeményezője, Drăghici és más belügyi vezetők azok végrehajtói. A párt mint intézmény közben saját magát mutathatta be az igazság feltárójaként.

Ebben az értelmezésben Fóris sorsa különösen hasznosnak bizonyult. Magyar származású egykori főtitkárként nem jelentett olyan élő politikai hagyományt, amely versenyezhetett volna Ceaușescuval. Halott volt, közvetlen környezete szétszóródott vagy maga is megtorlás áldozatává vált, és rehabilitációja semmilyen tényleges hatalmi követelést nem teremtett. Egy áldozat emlékét úgy lehetett helyreállítani, hogy abból az új vezetőnek csak politikai előnye származott.

Ceaușescu mégis valódi tabut tört meg azzal, hogy engedte feltárni az ügyet. A Dej-korszakban elképzelhetetlen lett volna nyilvánosan kimondani, hogy a párt korábbi vezetőjét saját elvtársai gyilkolták meg, és hogy az ellene felhozott árulási vád nem állt meg. A vizsgálat eredményei történetileg értékes dokumentumokat hoztak létre. Pintilie, Georgescu és más résztvevők vallomásai nélkül ma jóval kevesebbet tudnánk Fóris utolsó éveiről.

Ettől azonban a források nem váltak politikailag semlegessé. A Ceaușescu által létrehozott vizsgálóbizottság ugyanúgy egy diktatórikus párt apparátusában működött, mint azok a szervek, amelyek korábban Fórist elítélték. Csak a politikai cél változott. 1946-ban a párt érdeke Fóris eltüntetése volt; 1968-ban ugyanennek a pártnak az érdeke az lett, hogy halálát feltárva gyengítse Gheorghiu-Dej örökségét.

Ezért a rehabilitációt sem lehet egyszerű igazságtételként értelmezni. Valós tényeket hozott felszínre, valódi hamis vádakat semmisített meg, és politikai áldozatok emlékét állította helyre. Ezzel egy időben azonban Ceaușescu saját hatalmának megszilárdítását szolgálta, riválisokat távolított el, és új történelmi legitimációt épített magának.

A Fóris-dosszié tehát kétszer lett politikai eszköz. Először akkor, amikor az árulás vádjával megindokolták a volt főtitkár félreállítását és megölését. Másodszor akkor, amikor két évtizeddel később ugyanezen vád tarthatatlanságának bizonyításával egy új vezető számolt le elődje politikai örökségének egy részével.

A két korszak között egyvalami változatlan maradt. A kommunista párt továbbra is maga döntötte el, mikor mi

számít igazságnak.

HÁTTÉRGYÁR

16. fejezet - Igazságtétel vagy hatalmi fegyver?

Az 1968. április 22. és 25. között megtartott központi bizottsági plénum a román kommunista rendszer egyik legkülönösebb politikai pillanata volt. Ugyanaz a párt, amely két évtizeden keresztül hallgatott Fóris István meggyilkolásáról, most hivatalosan kimondta, hogy egykori főtitkárát alaptalan vádak alapján, minden törvényes eljárás nélkül ölték meg. Lucrețiu Pătrășcanu ügyében pedig elismerte, hogy a vizsgálat során bizonyítékokat gyártottak, erőszakot alkalmaztak, és a politikai vezetés egy előre eldöntött ítélet végrehajtására használta fel az igazságszolgáltatást. A párt látszólag saját múltjának vádlottjává vált.

A különbség a két ügy között azonban már a rehabilitáció formájában is látható volt. Pătrășcanu ellen hivatalos büntetőeljárás folyt, ezért az ő esetében a politikai rehabilitáción túl jogi felülvizsgálatra is lehetőség nyílt. Fórisal szemben nem létezett ítélet, amelyet hatályon kívül lehetett volna helyezni. Nem volt perirat, bírósági döntés vagy törvényes kivégzés. A párt ezért tulajdonképpen saját korábbi belső döntését vonta vissza, és elismerte, hogy az egykori főtitkár halála gyilkosság volt.

Ceauşescu megfogalmazása e tekintetben meglepően egyértelmű volt. A bizottság következtetéseit ismertetve arról beszélt, hogy Fóris esetében nem állt fenn törvényes alap a kivégzésre, ráadásul még tárgyalásra sem került sor; amit tettek vele, az valójában merénylet, politikai gyilkosság volt. A kijelentés a kommunista Romániában korábban elképzelhetetlen lett volna. Nem egy „hiba” vagy „túlkapás” enyhítő nyelvét használta, hanem annak lényegét nevezte meg, ami 1946-ban történt.

Mindezzel együtt a párt gondosan ügyelt arra, hogy Fóris rehabilitációja ne váljon teljes politikai felmentéssé. A vizsgálat elutasította a Siguranţával való tudatos együttműködés vádját, de továbbra is hangsúlyozta, hogy főtitkárként hibákat követett el, gyengén irányította a szervezetet, és nem akadályozta meg, hogy rendőrségi informátorok kerüljenek a kommunista hálózatba. Ceauşescu tehát nem egy igazságtalanul elpusztított, minden tekintetben példamutató pártvezető képét építette fel. A határvonalat máshol húzta meg: Fóris rossz vezető lehetett, de ettől még nem vált árulóvá, és főleg nem volt joga senkinek tárgyalás nélkül megölni.

Ez a megkülönböztetés politikailag rendkívül hasznosnak bizonyult. Ha Fórisból hibátlan mártírt

csinálnak, könnyen felmerülhetett volna, hogy 1944-es leváltása is teljes egészében jogtalan volt, és ez már Gheorghiu-Dej hatalomra kerülésének egész történetét megkérdőjelezte volna. Ha viszont megtartják a főtitkár politikai hibáiról szóló bírálatot, akkor az 1944-es vezetőváltást továbbra is lehetett indokoltnak tekinteni, miközben a későbbi gyilkosságot el lehetett ítélni. Ceaușescu így úgy távolodhatott el Dejtől, hogy a román kommunista mozgalom 1944 utáni hatalomátvételének legitimitását nem kellett megtagadnia.

A plénum egyik célpontja Alexandru Drăghici volt. A hosszú ideig belügyi és állambiztonsági ügyeket irányító politikus a Dej-korszak egyik legerősebb embere maradt, és Ceaușescu számára egyben potenciális riválist jelentett. A Pătrășcanu-ügyben a vizsgálati anyag elegendő terhelő adatot adott ahhoz, hogy Drăghicit politikailag félreállítsák. Kizárták a legfontosabb vezető testületekből, elveszítette miniszterelnök-helyettesi tisztségét, később katonai rangjától is megfosztották. Bíróság elé azonban ő sem került.

A hivatalos értelmezés szerint a rehabilitáció azt bizonyította, hogy a párt helyreállítja a „szocialista törvényességet”, tiszteletben tartja a kollektív vezetés elvét, és képes korrigálni saját múltbeli hibáit. Ez a nyelv

nem kizárólag propaganda fordulat volt. Sok régi kommunista számára valóban komoly jelentősége lehetett annak, hogy húsz év után kimondták: olyan emberekből csináltak árulót, akiket politikai hatalmi harcok áldozatává tettek. Az 1968-as plénum a román kommunista elitben valódi megkönnyebbülést és ugyanakkor megdöbbenést is kiváltott. A résztvevők közül sokan először hallhattak hivatalos fórumon olyan ügyek részleteiről, amelyek addig csak suttogott történetként léteztek.

A társadalom számára azonban a nyitás határai hamar láthatóvá váltak. A párt elsősorban saját kommunista áldozatairól beszélt. Főris, Pătrășcanu és azok a párttagok kerültek előtérbe, akik belső tisztogatások során estek áldozatul. A Dej-korszak ennél összehasonlíthatatlanul nagyobb számú nem kommunista áldozatáról – politikusokról, parasztokról, papokról, katonatisztekről, értelmiségiekről, kollektivizálás ellen tiltakozó falusiakról vagy munkatáborok foglyairól – nem indult hasonló mélységű nyilvános elszámolás. A rendszer saját embereivel szemben elkövetett törvénytelenégeket hajlandó volt részben feltárni; azt, amit ugyanaz a rendszer a társadalommal tett, már nem.

Fóris rehabilitációja után Victoria Sârbu számára először nyílt lehetőség arra, hogy nyilvánosan beszéljen arról, mi történt családjával. A pléniumot követő bukaresti pártaktíva ülésén felszólalt Ceaușescu jelenlétében. Vladimir Tismăneanu későbbi feldolgozása szerint megrázó beszédben nevezte meg azokat, akiket férje meggyilkolásáért felelősnek tartott. A teremben ott ült Teohari Georgescu is, akinek szerepe a gyilkosságról szóló 1953-as vallomásból már ismert volt. Victoria nem történelmi elméletről beszélt: férje haláláról, saját bebörtönzéséről és családja szétzilálásáról kellett számot adnia azok előtt, akik ugyanahhoz a politikai mozgalomhoz tartoztak, amely mindezt végrehajtotta.

A beszéd azonban nem jelent meg a hivatalos nyilvánosságban. A párt megengedte az igazság bizonyos részének kimondását, de nem adta át az áldozatoknak annak meghatározását, meddig kell elmenni a felelősség feltárásában. Victoria személyes története túlságosan közel vihetné volna a hallgatóságot ahhoz a kérdéshez, hogy a Fóris-ügy valóban lezárható-e Gheorghiu-Dej bűnének megállapításával. Hiszen Teohari Georgescu életben volt, Pintilie életben volt, Bodnăraș továbbra is tekintélyes kommunista politikus maradt, és számos olyan ember élt, aki részese vagy tanúja volt az

eseményeknek.

Az 1968-as nyitás korlátozott jellegét egy későbbi epizód még világosabban mutatta. Tismăneanu szerint 1969-ben a Magazin istoric egyik Fórissal foglalkozó számát visszavonták és megsemmisítették. A pontos szerkesztési és politikai döntési folyamat rekonstruálása külön kutatást igényelne, de a történet önmagában jól illik ahhoz a változáshoz, amely 1968 után egyre egyértelműbbé vált. Ceaușescu hajlandó volt felhasználni a múlt feltárását, amíg az saját hatalmát erősítette; nem akart azonban nyitott, ellenőrizhetetlen történelmi vitát indítani a kommunista rendszer eredetéről.

A rehabilitáció tehát nem vezetett valódi büntetőjogi számonkéréshez. Gheorghe Pintilie beismerte részvételét Fóris megölésében, mégsem indult ellene gyilkossági per. Teohari Georgescu korábbi vallomása alapján a politikai döntés egyik résztvevője volt, de őt sem állították bíróság elé. Alexandru Drăghici politikailag megbüntették a Dej-korszak más törvénytelenégei miatt, de vele szemben sem következett büntetőjogi eljárás. A rehabilitált áldozatok családjai erkölcsi jóvátételt kaphattak, az elkövetők viszont nagyrészt megtartották szabadságukat, nyugdíjukat, sőt esetenként később még állami elismerésben is részesültek.

Ennek oka nem csupán Ceaușescu személyes cinizmusában keresendő. Egy teljes körű jogi elszámolás veszélyes precedenst teremtett volna. Ha egy kommunista vezetőt bíróság elé lehet állítani azért, mert párthatározatra hivatkozva törvénytelen gyilkosságot rendelt el vagy hajtott végre, akkor ugyanezt a kérdést fel lehetett volna tenni az ötvenes évek politikai pereiről, a kollektivizálásról, a deportálásokról, a munkatáborokról és a börtönhalálokról ügyekben is. A felelősségi lánc pedig nagyon gyorsan elvezetett volna a párt egész vezetői struktúrájához.

Ceaușescu erre nem volt hajlandó. Ő nem a kommunista rendszerrel, hanem annak egy korábbi változatával akart elszámolni. Az üzenet szerint a rendszer alapvetően helyes volt, csak bizonyos vezetők megsértették saját szabályait. A törvénytelenségek nem a párt korlátlan hatalmából következtek, hanem abból, hogy Gheorghiu-Dej, Drăghici és mások eltértek a helyes lenini normáktól. Ezzel az értelmezéssel a kommunista párt egyszerre lehetett az elkövetett bűnök intézménye és azok utólagos bírója.

A konstrukció belső ellentmondása Fóris ügyében különösen világos. 1944-ben és 1946-ban nem egy elszabadult állambiztonsági szervezet cselekedett a párt

háta mögött. A Securitate még nem is létezett. Főris leváltása, fogva tartása és megölése magának a kommunista pártnak a belső döntési rendszerében történt. A későbbi hivatalos bírálóat mégis igyekezett a törvénytelenések egy részét olyan apparátusi emberekhez kötni, mintha a probléma az lett volna, hogy a biztonsági szervek túlságosan függetlenné váltak a párttól.

A valóság éppen fordított volt. Főrist azért lehetett megölni, mert a párt saját magát a törvény fölé helyezte. Nem kellett attól tartania, hogy egy független ügyész vizsgálatot indít, egy bíróság bizonyítékokat kér vagy a sajtó rákérdez az eltűnt főtitkár sorsára. A párt döntött arról, ki áruló, saját emberei tartották fogva, saját végrehajtói ölték meg, majd ugyanaz a politikai szervezet húsz évvel később eldöntötte azt is, hogy áldozata mégsem volt áruló.

Ezért volt politikailag lényeges az 1968-as plénum egyik központi jelszava, a „kollektív vezetés” visszaállítása. Ceaușescu ekkor még azzal bírálta Dej rendszerét, hogy az első titkár túlzott személyes hatalmat épített ki, és megkerülte a párt testületeit. A történet későbbi iróniája az, hogy néhány év múlva maga Ceaușescu alakította ki a román kommunizmus

történetében példátlan személyi kultuszt és családi hatalmi rendszert. 1968-ban azonban még éppen az ellenkező szerepben lépett fel: a kollektív pártélet, a törvényesség és a történelmi igazság védelmezőjeként.

Fóris rehabilitációja így része lett annak a rövid periódusnak, amikor sokan Románián belül és külföldön azt feltételezték, hogy az ország valamiféle különutas, kevésbé merev kommunista fejlődés felé indulhat. Az augusztusi csehszlovákiai megszállás elítélése tovább erősítette ezt a képet. A két esemény között nem volt közvetlen oksági kapcsolat, de ugyanabba a politikai önábrázolásba illeszkedtek: Ceaușescu azt kívánta bizonyítani, hogy Románia sem saját múltjának sztálinista túlkapásait, sem Moszkva jelenlegi beavatkozását nem fogadja el kritikátlanul.

A külső kép sikeresnek bizonyult. 1968 Ceaușescu népszerűségének egyik csúcspontja lett. Nyugaton is sokan olyan kommunista vezetőt láttak benne, aki képes bizonyos távolságot tartani a Szovjetuniótól. A régi pártbűnök feltárása ehhez hozzájárult. Egy olyan vezető, aki nyilvánosan beszél elődje törvénytelenégeiről, könnyen reformernek látszhat, különösen akkor, ha a szovjet blokk többi országában ennél jóval szűkebb nyilvánosság működik.

A Fóris-ügy azonban már ekkor megmutatta, mennyire félrevezető lehetett ez az értelmezés. Az új főtitkár nem adott függetlenséget az igazságszolgáltatásnak, nem engedett szabad történelmi kutatást, és nem teremtett olyan intézményt, amely a párttól függetlenül vizsgálhatta volna a kommunista múlt bűneit. A történelmi igazság továbbra is felülről engedélyezett igazság maradt. Amit a Központi Bizottság kimondott, arról lehetett beszélni; amit politikailag veszélyesnek ítélt, az továbbra is elhallgatható volt.

Ez a magyarázata annak is, hogy Fóris története 1968 után sem vált Romániában széles körben ismertté. Nevét rehabilitálták, a párt történetében ismét szerepelhetett, és családját bizonyos mértékben kárpótolták, de a gyilkosság teljes felelősségi láncáról nem alakult ki nyilvános vita. A hivatalos történet legfontosabb tanulsága az lett, hogy Dej korszakában törvénytelenység történt, Ceaușescu pedig helyreállította az igazságot. Ennél tovább menni már kényelmetlen lett volna.

A volt főtitkár így másodszor is egy politikai konstrukció szereplőjévé vált. 1946-ban azért kellett eltűnnie, mert a győztes kommunista vezetői csoport számára terhes múltat jelentett. 1968-ban azért kellett visszatérnie a történelmi emlékezetbe, mert ugyanennek

a mozgalomnak egy új vezetője saját hatalmának megerősítésére használhatta fel. Egyik alkalommal sem Fóris határozta meg, milyen történetet mondanak el róla.

Mindez nem jelenti azt, hogy rehabilitációja pusztán propaganda lett volna. A bizottság fontos tényeket tárt fel, hamis vádakát cáfolt meg, és olyan vallomásokat gyűjtött össze, amelyek nélkül ma alig lehetne rekonstruálni a gyilkosságot. Az áldozat családja számára az is jelentős lehetett, hogy két évtized után hivatalosan kimondták: Fóris nem rendőrségi árulóként halt meg. A politikai cél és a történeti igazság részleges feltárása egyszerre lehetett jelen.

Éppen ez teszi az 1968-as dossziét nehezen használható, de nélkülözhetetlen forrássá. Nem szabad azért elvetni, mert Ceaușescu politikai érdekből rendelte el a vizsgálatot, de ugyanilyen hiba lenne úgy olvasni, mintha független igazságügyi bizottság készítette volna. Minden vallomásnál meg kell kérdezni, ki beszélt, milyen helyzetben, milyen felelősséget próbált elhárítani, és mit várhatott tőle az új pártvezetés.

Fóris történetének legnagyobb paradoxona talán éppen az, hogy életének utolsó két évéről elsősorban annak a rendszernek köszönhetően tudunk részleteket,

amely előbb meggyilkolta, majd saját politikai érdekei szerint rehabilitálta. Az 1968-as vizsgálat nélkül nem ismernénk Pintilie részletes vallomását, Kocsis Anna sorsának számos elemét, Teohari Georgescu szerepét vagy az 1944-es leváltás belső történetének több mozzanatát. A diktatúra saját iratai tették lehetővé, hogy később megkérdőjelezzük a diktatúra saját történetét.

Az áprilisi rehabilitáció után azonban még mindig maradt egy alapvető kérdés. Ha Fóris nem volt áruló, és ha megölése törvénytelen gyilkosság volt, akkor milyen hely illette meg a román kommunizmus történetében? Vissza lehetett-e illeszteni egyszerűen az illegalista hősök közé, vagy az ő pályája ennél kényelmetlenebb tanulságot hordozott?

A válaszhoz újra szét kell választani két dolgot, amelyet a későbbi emlékezet hajlamos összemosni: Fóris áldozati státusát és politikai meggyőződését. Attól, hogy saját elvtársai jogtalanul meggyilkolták, még nem lett a diktatúra demokratikus ellenfele. Attól pedig, hogy maga is kommunista forradalmár volt, halála még nem válik kevésbé törvénytelen vagy kevésbé fontos történelmi bűncselekménnyé.

17. fejezet - Mit tudunk nyolcvan év után?

Nyelcvan évvel Fóris István meggyilkolása után az ügy alapvető tényei már nem tartoznak a megfejthetetlen történelmi rejtélyek közé. Tudjuk, hogy a Román Kommunista Párt egykori főtitkára nem természetes halállal halt meg, nem hivatalos büntetőeljárás során végezték ki, és nem ismeretlen elkövetők áldozata lett. Saját pártjának emberei tartották fogva, saját elvtársai döntöttek arról, hogy nem engedik visszatérni a politikai életbe, majd 1946-ban Gheorghe Pintilie és társai vasrúddal megölték. Holttestét titokban elrejtették, halálát családjával sem közölték, ügyét pedig több mint húsz évig nem vizsgálták ki nyilvánosan.

A történet azonban éppen ott válik bonyolulttá, ahol a népszerű feldolgozások rendszerint egyszerű választ keresnek. Ha a kérdés úgy hangzik, ki ölte meg Fórist, a közvetlen végrehajtók személye viszonylag jól azonosítható. Ha viszont azt kérdezzük, ki rendelte el a gyilkosságot, milyen indok alapján született meg a döntés, mennyit tudott róla a román kommunista vezetés többi tagja, és volt-e szerepe Moszkvának, már különböző bizonyossági fokok között kell különbséget tenni.

A legerősebben dokumentált rész maga a végrehajtás. Gheorghe Pintilie 1967-ben részletes vallomást tett, a későbbi pártvizsgálat pedig Dumitru Neciu közreműködését is megállapította. A helyszín, az Aleea Alexandru 23. számú bukaresti épület, a vasrúd használata, a sír előkészítése és a holttest elrejtése több egymást erősítő forrásban jelenik meg. A részletek nem minden ponton azonosak, de olyan alapvető ellentmondás nincs közöttük, amely kétségesse tenné a gyilkosság módját vagy Pintilie részvételét.

Pintilie ráadásul nem próbálta teljes egészében letagadni tettét. Két évtizeddel később inkább annak körülményeit és saját felelősségének mértékét igyekezett magyarázni. Ez fontos különbség. Az ügy nyomozásakor nem olyan esettel állunk szemben, ahol kizárólag közvetett jelekből kell egy feltételezett elkövetőt azonosítani. A közvetlen résztvevő vallomása rendelkezésre áll, és több más forrás illeszkedik hozzá. Ezen a ponton a történeti bizonyosság viszonylag magas.

Ugyanez mondható el arról is, hogy Fóris ellen nem folyt törvényes eljárás. Nincs elveszettnek tekintett bírósági per, amelynek csak az iratai hiányoznának. Az 1968-as vizsgálat éppen azt állapította meg, hogy nem került bíróság elé, nem született róla halálos ítélet, és

meggyilkolása párton belüli döntés következménye volt. Ceaușescu maga nevezte politikai gyilkosságnak az esetet. Ebben a kérdésben tehát nem a kommunista rendszer későbbi ellenfeleinek értelmezéséről van szó: maga a Román Kommunista Párt is elismerte, hogy törvénytelen kivégzés történt.

Az árulás vádjával kapcsolatban szintén meglehetősen erős következtetésre lehet jutni. Fóris ellenfelei azt állították, hogy a háború éveiben kapcsolatot tartott a Siguranțăval, és szerepe lehetett kommunista aktivisták lebukásában. Az 1960-as évek vizsgálata azonban nem talált olyan bizonyítékot, amely alátámasztotta volna tudatos rendőrségi együttműködését. A párt történetének újabb kutatói ugyancsak arra jutottak, hogy a vád jelentős részben a háborús illegalitásban bekövetkezett letartóztatásokból, konspirációs kudarcokból és politikai ellenségeskedésből épült fel.

Ez nem jelenti azt, hogy Fóris főtitkárként hibátlanul működött. A Cristina Diac által feldolgozott pártiratokból egy kicsiny, gyenge, rendőrségi behatolástól sújtott és belső konfliktusokkal terhelt szervezet képe rajzolódik ki. Fóris túlterhelt, sokszor merev vezető volt, akinek irányítása alatt a párt nem tudott jelentős tömegmozgalommá válni, és akinek közvetlen

környezetében valódi rendőrségi informátorok is megjelentek. Ebből azonban nem következik, hogy maga is ügynök lett volna. A vezetői alkalmatlanság, a konspirációs hibák és a tudatos árulás három különböző állítás, amelyeket a hatalmi harc során szándékosan mostak össze.

Az 1944. április 4-i leváltás szintén sokkal világosabban rekonstruálható ma, mint a kommunista korszakban. Nem szabályos központi bizottsági döntés történt, hanem Dej körének szervezett hatalomátvétele. Emil Bodnăraş és társai közölték Fórissal, hogy többé nem ő vezeti a pártot, miközben Moszkva tekintélyére hivatkoztak. Az 1968-as vizsgálat nem talált olyan szovjet utasítást, amely ezt igazolta volna. A történeti szakirodalom ezért joggal nevezi az eseményt puccsnak: a párt egyik frakciója leváltotta a hivatalban lévő főtitkárt, majd az új erőviszonyokat utólag tette a párt hivatalos történetévé.

Sokkal nehezebb megállapítani, mikor vált a leváltási döntés halálos ítéletté. A két esemény között több mint két év telt el. Ez erős érv amellet, hogy Fóris megölése nem az 1944-es puccs eleve eltervezett végpontja volt. Leváltása után még pártfeladatot kapott, többször változott fogva tartásának formája, leveleket írhatott, egy

időre részleges szabadságot is nyert. A végleges fizikai likvidálás gondolata valószínűleg később alakult ki, amikor a vezetés számára egyre nyilvánvalóbb lett, hogy sem visszafogadni, sem szabadon engedni nem akarják.

A közvetlen politikai döntéshozók személyénél már óvatosabb megfogalmazás indokolt. Teohari Georgescu 1953-as vallomása szerint ő vetette fel Gheorghiu-Dejnek Fóris megölését, Dej beleegyezett, majd Ana Paukerrel és Vasile Lucával is közölte a tervet, akik szintén jóváhagyták. Ha ezt teljes egészében elfogadjuk, kollektív vezetői döntésről beszélhetünk. Georgescu azonban saját bukása után tett vallomást, olyan politikai környezetben, amelyben minden résztvevő érdeke befolyásolhatta, hogyan idézi fel a múltat.

A vallomást mégsem lehet félretenni. Georgescu nem csupán másokat vádolt, hanem saját kezdeményező szerepét is elismerte. Ez jelentős súlyt ad beszámolójának. A forráskritikai probléma tehát nem az, hogy semmit sem tudunk a döntésről, hanem az, hogy egy késői, politikailag terhelt tanúvallomásból kell megállapítanunk, pontosan kik és milyen sorrendben adtak jóváhagyást.

Gheorghiu-Dej felelőssége ennél erősebben látszik. Az 1944-es puccs mögött az ő csoportja állt, Bodnăraş neki jelentette a hatalomátvétel sikerét, Fóris eltűnéséből ő nyert legtöbbet politikailag, és a későbbi vallomások egyike sem helyezi őt az eseményeken kívülre. Ana Pauker későbbi változata ugyan tagadta a párttitkárság kollektív döntését, de maga is Dejt és Bodnăraş-t nevezte meg a kivégzés mögött álló személyekként. A források tehát több részletben vitatkoznak egymással, de abban feltűnően gyakran találkoznak, hogy Dej tudott az akcióról, és szerepe volt a döntésben.

Ezért történetileg megalapozott azt mondani, hogy Gheorghiu-Dej politikai felelőssége nagyon erősen valószínűsíthető. Ennél kategorikusabb állítás – például hogy egyedül ő adott személyes kivégzési parancsot – már meghaladná azt, amit a fennmaradt források biztosan bizonyítanak. Fóris halálát helyesebb egy vezetői közeg döntéseként értelmezni, amelyben Dej központi szerepet játszott.

Ana Pauker és Vasile Luca felelőssége eggyel alacsonyabb bizonyossági szinten áll. Georgescu vallomása terheli őket, de nincs ismert, korabeli, önálló dokumentum, amely a beleegyezésüket bizonyítaná. Pauker később éppen ezt tagadta. Nem indokolt tehát

teljesen kivonni őket a felelősségi körből, de az sem volna helyes, ha szerepüket ugyanolyan bizonyítottnak tekintenénk, mint Pintilie végrehajtói vagy Dej politikai szerepét.

Emil Bodnăraş helyzete hasonlóan összetett. Az 1944-es puccsban kulcsszerepe bizonyított, és egész pályája szorosan összefonódott Dej hatalmi csoportjával. Egyes visszaemlékezések őt is közvetlenül a későbbi gyilkosság mögé helyezik. Georgescu 1953-as változatában viszont nem ő szerepel a döntéshozó négyes tagjaként. Azt biztosan állíthatjuk, hogy Fóris politikai félreállításának egyik fő szervezője volt; az 1946-os végső kivégzési döntésben játszott pontos szerepe kevésbé dokumentált.

Moszkva kérdésében még nagyobb óvatosság szükséges. A körülmények miatt szinte természetesnek tűnik feltételezni valamiféle szovjet tudomást. Pintilie szovjet titkosszolgálati háttere, Bodnăraş kapcsolatai, a Vörös Hadsereg romániai jelenléte és Fóris korábbi Komintern-státusa mind ebbe az irányba mutathatnak. Egyes román történészek ezért valószínűtlennek tartják, hogy a gyilkosság teljesen ismeretlen maradt volna a szovjet szervek előtt. Ez azonban nem azonos azzal, hogy Moszkva rendelte el.

Jelenleg nem ismert olyan dokumentum, amely Sztálint, Beriját, az NKVD-t vagy más szovjet szervet konkrét utasítás kiadójaként azonosítaná. A közvetlen moszkvai parancs ezért nem történeti tény, hanem hipotézis. Elképzelhető szovjet tudomás vagy hallgatólagos jóváhagyás, de bizonyítottsága jóval gyengébb, mint a román pártvezetés felelősségéé. A rejtélyt ezen a ponton nem szabad mesterségesen megfejteni csak azért, mert a szovjet kapcsolat drámaibbá teszi a történetet.

Kocsis Anna sorsa szintén jól mutatja, miért kell különbséget tenni bizonyított tény és valószínű rekonstrukció között. Biztosnak látszik, hogy Fóris édesanyját a párt emberei akaratan kívül vitték Nagyvárad környékére, elszigetelten tartották, mert fia után érdeklődött, majd halála után testét titokban eltüntették. Sokáig az a változat terjedt el, hogy élve kötöttek követ a nyakába, és a Körösbe fojtották. Az 1967-1968-as tanúvallomások egy része viszont arra utal, hogy fogsága alatt természetes halállal halt meg, és csak ezután dobták holttestét a folyóba. A második változat jelenleg erősebben dokumentáltnak tűnik, de teljes bizonyosságról itt sem beszélhetünk.

A különbség emberölés és holttest eltüntetése között jogilag és erkölcsileg természetesen alapvető. A kommunista párt felelősségét azonban egyik változat sem szünteti meg. Kocsis Annát jogalap nélkül rabolták el és tartották elszigetelten, kizárólag azért, mert fia után érdeklődött. Ha természetes halállal halt meg, akkor is a törvénytelen fogva tartás körülményei között halt meg, majd a párt megakadályozta, hogy családja értesüljön róla vagy rendes temetést kapjon.

Az 1968-as rehabilitáció értékelése ugyancsak kettős. Nem helyes pusztán propagandaakciónak nevezni, mert valódi iratokat tártak fel, tényleges tanúkat hallgattak ki, és olyan hamis vádakat cáfoltak meg, amelyek két évtizeden keresztül meghatározták Fóris hivatalos megítélését. A vizsgálat nélkül ma jóval kevesebbet tudnánk a gyilkosság közvetlen körülményeiről, Kocsis Anna sorsáról vagy az 1944-es pártpuccsról.

Ugyanakkor politikai elszámolás is volt. Ceaușescu Gheorghiu-Dej örökségének bizonyos részeit használta fel saját legitimációja erősítésére, miközben az egész kommunista rendszer felelősségét nem engedte megkérdőjelezni. A plénum Fóris és Pătrășcanu ügyében kimondta a politikai rehabilitációt, de nem indított átfogó jogi eljárást a kommunista terror irányítói ellen. A

kutatás hangsúlyozza azt is, hogy 1968-ban elsősorban a párton belüli kommunista áldozatok kerültek előtérbe, miközben a társadalom jóval nagyobb körét érintő korábbi megtorlásokat nem tették hasonló vizsgálat tárgyává.

Ez megmagyarázza azt a látszólagos ellentmondást is, hogy Pintiliét kizárták a pártból, de nem ítélték el gyilkosságért, néhány évvel később pedig ismét állami kitüntetést kaphatott. A Fóris-ügy feltárásának célja nem a büntetőjogi felelősségi lánc végigvitele volt, hanem a kommunista rendszer múltjának ellenőrzött újraértelmezése.

Nyolcvan év után tehát a nyomozás eredménye nem egyetlen mondat, hanem egy bizonyossági térkép. A legnagyobb bizonyossággal állítható, hogy Fórist saját kommunista pártja emberei tartották törvénytelen fogságban, majd 1946-ban meggyilkolták; Gheorghe Pintilie és Dumitru Neciu részt vett a végrehajtásban; a holttestet szándékosan rejtették el; az árulás vádját nem támasztották alá meggyőző bizonyítékok; és az ügyet a pártvezetés hosszú időn keresztül tudatosan eltitkolta.

Nagyon erősen valószínűsíthető, hogy Gheorghiu-Dej előzetesen tudott a gyilkosságról és jóváhagyta azt.

Szintén erős forrás szól Teohari Georgescu részvételéről, hiszen ezt maga is elismerte. Ana Pauker és Vasile Luca beleegyezése valószínű, de vitatott. Bodnăraș központi szerepe Fóris politikai bukásában bizonyított, a gyilkosság konkrét döntésében játszott szerepe kevésbé. Közvetlen szovjet parancsra nincs bizonyíték.

Ezek a különbségek nem gyengítik a történetet. Ellenkezőleg, megmutatják, hogyan működik a történelmi nyomozás olyan esetben, amikor az elkövetők maguk ellenőrizték az iratokat, a tanúk évtizedekkel később beszéltek, és minden vallomás egy újabb politikai korszak érdekei között született.

A Fóris-ügy végső tanulsága ezért nem az, hogy minden kérdésre megtaláltuk a választ. Az a fontosabb, hogy ma már el lehet választani azt, amit tudunk, attól, amit csak valószínűsítünk, és attól, amit egykor politikai érdekből igazsággként hirdettek.

Marad azonban egy kérdés, amelyhez a bűnügyi rekonstrukció önmagában kevés. Mit jelent Fóris áldozatisága annak fényében, hogy egész felnőtt életét egy olyan mozgalom szolgálatában töltötte, amely maga sem tekintette sérthetetlennek a politikai szabadságot, a többpártrendszert vagy a jogállami korlátokat? Erre csak

akkor lehet válaszolni, ha a meggyilkolt főtitkárt sem mártírrá, sem utólagos demokratává nem alakítjuk.

HÁTTÉRGYÁR

18. fejezet - Fóris paradoxona

Fóris István történetének lezárásakor könnyű volna két, egymással ellentétes hibába esni. Az egyik az lenne, ha a meggyilkolt főtitkárból utólag a kommunista diktatúra ellenfelét vagy a demokratikus jogállam mártírját formálnánk. A másik, ha politikai meggyőződése miatt kisebb jelentőséget tulajdonítanánk annak, hogy saját elvtársai minden törvényes eljárás nélkül fogva tartották és megölték. Egyik értelmezés sem állja ki a források próbáját. Fóris egyszerre volt a forradalmi kommunista mozgalom hivatásos szereplője és annak áldozata.

Életének nagy részében nem kényszer hatására tartozott ehhez a mozgalomhoz. 1918–1919 fordulóján saját választásából csatlakozott a kommunistákhoz, harcolt a magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében, majd Romániába visszatérve több mint húsz éven keresztül dolgozott egy olyan pártban, amely forradalmi úton kívánta átalakítani a társadalmat. Börtönt, emigrációt és illegalitást vállalt ezért a célért. A Komintern politikai tekintélyét elfogadta, a Szovjetuniót a nemzetközi kommunista mozgalom központjának tekintette, és amikor Moszkva külpolitikai fordulatai

nehezen védhető helyzetbe hozták a román pártot, nem szakított a mozgalommal.

Ez a körülmény azért fontos, mert Fóris 1946-os halála önmagában nem teszi utólag igazzá minden korábbi politikai álláspontját. A Román Kommunista Párt, amelynek főtitkára volt, nem a többpárti parlamentáris rendszer tartós megőrzését tekintette céljának. A kommunista hatalomfelfogásban a párt különleges történelmi szerepet kapott, az osztályharc pedig igazolhatta a politikai ellenfelek jogainak korlátozását. Fóris nem hagyott maga után olyan dokumentumot, amelyből az derülne ki, hogy az illegalitás tapasztalatai hatására liberális demokráciát, politikai pluralizmust vagy a kommunista párt hatalmának jogállami korlátozását kezdte volna támogatni.

Még utolsó fennmaradt írásai is mást mutatnak. Amikor saját elvtársai fogva tartották, továbbra is a párt igazságában reménykedett. Nem a kommunizmusból ábrándult ki, hanem azt gondolta, hogy egy hibás vagy rosszindulatú pártdöntés áldozata lett, amelyet maga a párt később helyre fog hozni. Végrendeletében továbbra is a kommunista mozgalomhoz kötötte politikai identitását. Saját sorsa nem vezette el annak felismeréséhez, hogy talán éppen az a szervezeti és

ideológiai rendszer teszi lehetővé az önkényt, amelynek egész életét szentelte.

Ebből a szempontból Fóris története nem egy kiábrándult kommunista története. Nem hasonlítható azokéhoz, akik a sztálini rendszer működését megtapasztalva nyíltan szakítottak a kommunizmussal, emigráltak, emlékiratokat írtak vagy ellenzékivé váltak. Fóris erre nem kapott időt, de fennmaradt szövegeiben arra sincs jel, hogy ilyen irányba indult volna. Politikai és személyes tragédiája éppen abból ered, hogy haláláig hitt egy olyan szervezetben, amely őt már régen kizárta saját erkölcsi közösségéből.

Ez mégsem teszi kevésbé áldozattá. A politikai erőszak megítélése nem függhet attól, mennyire rokonszenves az áldozat világnézete. Fórist nem azért illette volna meg tisztességes eljárás, mert demokratikus nézeteket vallott, hanem azért, mert egy ember életéről volt szó. Ha valóban együttműködött volna a Siguranțăval, akkor is bizonyítani kellett volna a vádat. Ha súlyos vezetési hibákat követett el, az sem adott jogot arra, hogy pártbeli ellenfelei titokban végezzenek vele. A büntetőjogi felelősség nem válhatott politikai meggyőződés kérdésévé.

Éppen ebben rejlik az ügy történeti súlya. Fóris ellenfelei nem úgy gondolkodtak, hogy előbb bizonyítaniuk kell a bűnt, és azután következhet az ítélet. A politikai minősítés megelőzte a bizonyítást. Áruló lett, mert a párt új vezetése árulónak tekintette. Fogoly lett, mert a vezetés veszélyesnek tartotta. Végül megölhették, mert olyan politikai környezet alakult ki, amelyben a párt saját döntéseit magasabb rendűnek tekintette az állami törvényeknél. A Fóris-ügyben ennek a logikának korai, szinte laboratóriumi formája figyelhető meg.

A későbbi román kommunista diktatúra ugyanezt az elvet sokkal nagyobb méretekben alkalmazta. A különbség nem az alapvető gondolkodásban, hanem az intézményi fejlettségben volt. 1946-ban a volt főtitkárt pártemberek őrizték egy titkos helyen, majd egy vasrúddal ölték meg. Az ötvenes években már állambiztonsági szervek, ügyészségek, katonai bíróságok és börtönök működtek együtt a politikai ellenfelek eltávolításában. A törvénytelenységhez ekkor már jogi díszlet is társult.

Fóris ezért nem csupán a későbbi terror egyik korai áldozata. Története bepillantást enged abba a politikai kultúrába, amelyből a terror kinőtt. A román kommunista rendszer elnyomó gyakorlata nem 1948-ban keletkezett,

amikor hivatalosan létrehozták a Securitatét. Az illegalista párt már korábban kialakította saját belső fegyelmi nyelvét, ellenségfogalmát, konspirációs reflexeit és azt a meggyőződést, hogy a párt érdeke rendkívüli eszközöket igazolhat. A hatalom megszerzésével ezek a módszerek egyszerűen sokkal több emberrel szemben váltak alkalmazhatóvá.

Fóris maga is ennek a politikai kultúrának a része volt. Hosszú párt pályája alatt ő is elfogadta a Komintern fegyelmi rendszerét, részt vett belső hatalmi harcokban, és olyan szervezetet vezetett, amely saját politikai célját magasabb rendű történelmi igazságnak tekintette. A források nem mutatják, hogy főtitkárként személyesen olyan politikai gyilkosságok elrendelője lett volna, mint amelynek később áldozatává vált, ezért ezt nem szabad rávetíteni. Azt viszont nem lehet elhallgatni, hogy világnézetében és szervezeti kultúrájában nem állt kívül azon a rendszeren, amely végül elpusztította.

Ebben áll az egyik legfontosabb különbség Fóris és sok későbbi román áldozat között. A kollektivizálás során üldözött paraszt, a felszámolt pártok bebörtönzött politikusa, a deportált család, az egyházából elhurcolt pap vagy a Securitate által megfigyelt értelmiségi nem vett részt annak a szervezetnek a felépítésében, amely

megtorolta. Fóris viszont igen. Az ő tragédiája ezért a kommunista mozgalom önpusztító oldaláról is szól: arról, hogyan ette meg a politikai rendszer saját régi kádereit.

Ez a jelenség természetesen nem kizárólag Romániában létezett. A Szovjetunió nagy terrorja idején régi bolsevikok egész nemzedékét végezték ki, akik maguk is részt vettek a bolsevik diktatúra kialakításában. A harmincas években egykori forradalmárokból lettek „népellenségek”, „trockisták”, „kémek” és „szabotőrök”. Kelet-Közép-Európában a háború után hasonló mintázatok jelentek meg. Rajk László Magyarországon, Rudolf Slánský Csehszlovákiában vagy Traicho Kosztov Bulgáriában mind a kommunista rendszer magas rangú szereplői voltak, mielőtt ugyanaz a rendszer elpusztította őket.

Fóris esete időben még korábbi. Amikor megölték, Romániában még királyság volt, a kommunisták nem számolták fel végleg a többpártrendszert, és a Securitate sem jött létre. A párt belső politikai erőszaka megelőzte a teljes kommunista diktatúrát. Ez teszi ügyét különösen jelentőssé: megmutatja, hogy a későbbi rendszer bizonyos módszerei nem a hatalom birtoklása során romlottak rá a pártra, hanem már korábban is jelen voltak működésében.

A Fóris-ügy egy másik általánosabb kérdést is felvet. Mi történik egy politikai mozgalomban, amikor a szervezethez való hűség fontosabbá válik a tényeknél? Fóris 1944-ben azért fogadta el legalább átmenetileg leváltását, mert elhitették vele, hogy Moszkva utasítására cselekszenek. Később, fogságában is a párttól várta saját rehabilitációját. Ellenfelei pedig ugyanerre a párthűségre hivatkoztak, amikor árulóvá minősítették. Mindkét oldal ugyanannak az intézménynek tulajdonított olyan erkölcsi tekintélyt, amely fölötte állt az egyéni ítéletnek.

Ez a gondolkodás lehetővé tette, hogy a felelősség szétoldódjon. Pintilie később úgy beszélhetett a gyilkosságról, mint végrehajtott feladatról. Georgescu kollektív döntésre hivatkozhatott. Pauker tagadhatta részvételét, és Dejre vagy Bodnăraşra mutathatott. A döntéshozatali lánc minden pontján lehetett valaki másra hivatkozni: a pártra, a vezetésre, Moszkvára, a biztonsági szempontokra vagy a forradalom érdekeire. Amikor azonban a felelősséget utólag megpróbáljuk rekonstruálni, kiderül, hogy ezek mögött konkrét emberek konkrét döntései álltak.

A közvetlen elkövető személyes felelősségét nem szünteti meg, hogy parancsot kapott. A politikai vezetőét

sem, hogy másokkal együtt határozott. A szervezet felelőssége pedig nem tűnik el attól, hogy évtizedekkel később rehabilitálta saját áldozatát. Ez a három szint egyszerre fontos Fóris történetében. Ha csak Pintiliét látjuk, a gyilkosságból egy kegyetlen végrehajtó magánakciója lesz. Ha kizárólag Dejt, akkor egyetlen diktátor személyes bűnére szűkítjük. Ha csak a rendszert, akkor eltűnik az egyéni döntések erkölcsi súlya.

A történelmi rekonstrukció éppen ezért nem kereshet kényelmes egyetlen bűnöst. A források alapján Pintilie és társai ölték meg Fórist. A politikai döntés a párt legfelső köréből származott, Gheorghiu-Dej szerepe pedig nagyon erősen valószínűsíthető. Teohari Georgescu saját részvételét ismerte el. Ana Pauker és Vasile Luca felelősségének mértéke vitathatóbb. Emil Bodnăraş nélkül Fóris 1944-es eltávolítása aligha történhetett volna meg. A szovjet háttér és tudomás kérdése nyitott marad. A felelősségi lánc tehát létezik akkor is, ha nem minden szemét látjuk azonos élességgel.

Fóris magyar származása újabb réteget ad a történethez. Tatrang magyar közegéből indult, Budapesten tanult, a magyar kommunista mozgalomban kezdte politikai pályáját, majd Romániában Ştefan Foriş

néven vált kommunista vezetővé. Életútja önmagában is tükrözi azt a kelet-közép-európai világot, amelyben országhatárok változtak meg emberek körül, és a politikai identitás nem mindig fedte a nemzeti identitást. Fóris nem magyar nemzeti politikusként került a román párt élére. Kommunistaként éppen a nemzetközi mozgalomhoz tartozást tekintette elsődlegesnek.

Magyar szempontból ezért félrevezető volna történetét valamiféle román-magyar konfliktussá átírni. Nincs meggyőző bizonyíték arra, hogy magyar származása döntő szerepet játszott volna meggyilkolásában. Ellenfelei politikai és pártbeli riválist láttak benne, nem elsősorban magyart. Ugyanakkor éppen magyar háttere magyarázza, hogy története a magyar olvasó számára több egy távoli román kommunista belharcnál. Fóris Istvánként született, Budapesthez is kötődött, és életrajza két ország huszadik századi történetébe egyszerre illeszkedik.

Életútja azt is megmutatja, mennyire kevésbé magától értetődő a nemzeti és politikai hovatartozás. Az első világháború előtt magyar állampolgár volt. 1919-ben a Magyarországi Tanácsköztársaság oldalán harcolt. Néhány évvel később már a román kommunista párt aktivistája lett, majd annak főtitkára. A Komintern

számára ez nem jelentett feloldhatatlan ellentmondást. A kommunista internacionalizmus éppen azt állította, hogy a nemzeti határoknál fontosabb az osztály és a nemzetközi forradalom ügye. Fóris életének tragikus befejezése azonban egy olyan korszakban következett be, amikor ugyanennek a mozgalomnak a tagjai már egy államhatalom megszerzéséért küzdöttek.

A történet másik paradoxona Moszkvához fűződő viszonya. Fóris felemelkedésében döntő szerepet játszott a Komintern. Főtitkári legitimitása jelentős részben abból származott, hogy a nemzetközi központ elfogadta. 1944-ben ellenfelei éppen Moszkva tekintélyével bénították meg: Bodnăraş állítólagos szovjet utasításra hivatkozva közölte vele leváltását. Ha a későbbi vizsgálat helyesen állapította meg, hogy ilyen utasítás nem volt, akkor Fóris saját politikai hitrendszerre vált ellene használható fegyverré. Azért engedelmeskedett, mert elképzelhetetlennek tartotta, hogy a párt érdeke és Moszkva akarata között ő maga tegyen végső ítéletet.

A Szovjetunió később sem mentette meg. Nem tudunk olyan ismert moszkvai fellépésről, amely a volt főtitkár szabadon bocsátását követelte volna. A román kommunista mozgalom új vezetését a szovjet hatalom elfogadta, és Fóris politikai jelentősége gyorsan eltűnt.

Ez talán a Komintern-rendszer egyik legkeményebb tanulsága: a nemzetközi kommunista szervezet által felemelt káder személyes biztonságát semmi sem garantálta, ha a politikai erőviszonyok megváltoztak.

Ceaușescu 1968-as rehabilitációja újabb paradoxont hozott létre. Fóris becsületét az a diktatúra állította helyre, amely sem többpártrendszert, sem szabad sajtót, sem független bíróságot nem engedett. A vizsgálat valós tényeket tárt fel, de maga is politikai célokat szolgált. A párt azért mondta ki, hogy a párt korábban tévedett, mert az új vezetők érdeke fűződött ehhez. Az igazság részben felszabadult, de továbbra is a politikai hatalom határozta meg, melyik részét lehet nyilvánosan kimondani.

Fóris történetének utóélete ezért figyelmeztetés arra is, hogy a rehabilitáció önmagában nem egyenlő a történelmi igazsággal. Egy diktatúra visszavonhat egy hamis vádat, és mégis új mítoszt teremthet. Az 1968-as változat hajlamos volt Dej személyes önkényére összpontosítani, miközben kevésbé vizsgálta azt a szervezeti kultúrát, amelyben egy ilyen döntés lehetséges volt. Ceaușescu saját rendszerének alapvető természetét nem kívánta kérdésessé tenni.

A rendszerváltás után ezért újra kellett olvasni a dossziét. A kommunista párt iratai többé nem azért váltak fontossá, mert a párt hivatalos igazságát bizonyították, hanem mert össze lehetett vetni őket egymással, a korabeli rendőrségi anyagokkal, családi emlékezőkkel, szovjet és külföldi dokumentumokkal. Cristina Diac monográfiája és más kutatások ebben hoztak lényeges változást: Fórist nem pusztán egy gyilkosság áldozataként, hanem saját korának politikai szereplőjeként próbálták rekonstruálni. A „szakmai forradalmár” alakja így visszakapta ellentmondásait is.

Ez az ellentmondásosság teszi igazán érdekessé a történetet. Fóris nem olyan áldozat, akit könnyű erkölcsi példaképpé emelni. Nem kell annak lennie. A történelmi megértéshez nem szükséges szeretnünk vagy politikailag igazolnunk az áldozatot. Sokkal fontosabb felismerni, milyen rendszer tette lehetővé, hogy egy párt saját vezetőjét titokban megölje, majd évtizedekig eltitkolja a tettét.

Dennis Deletant a román kommunista párt korai történetének összefoglalásában Fóris leváltását és későbbi meggyilkolását a román kommunizmus represszív, antidemokratikus természetét jelző eseményként értelmezi. A megfogalmazás azért találó,

mert a gyilkosság nem a rendszer késői elfajulásának terméke volt. Még azelőtt történt, hogy a kommunisták teljesen megszerezték volna az államhatalmat. A módszer már készen állt; később csak az eszköztár és az áldozatok köre bővült.

Nyolcvan év távlatából ezért Fóris István halálának legfontosabb kérdése végül nem az, hogy pontosan ki fogta a vasrudat. Erre nagy valószínűséggel tudjuk a választ. Még csak nem is kizárólag az, hogy ki mondta ki először: meg kell ölni. Ennél fontosabb, hogyan jutott el egy politikai közösség odáig, hogy ez a javaslat elfogadható megoldásnak tűnjön.

A válasz nem egyetlen ember jellemében rejlik. Kellett hozzá az illegalitás konspirációs világa, amelyben az árulástól való félelem mindennapos volt. Kellett a sztálinista politikai kultúra, amelyben a pártvezetés döntését magasabb rendű igazságnak tekintették. Kellett a személyes és frakcióharc, amelyben a rivális politikai ellenféllé, majd ellenséggé változott. Kellett a törvények iránti közöny, amely lehetővé tette, hogy egy párt saját foglyokat tartson. És kellett az a meggyőződés, hogy a történelmi cél igazolja az eszközt.

Fóris maga hosszú időn át elfogadta ennek a világnak sok alapelvét. Végül ugyanez a világ fordult ellene.

Ettől válik története többé egy nyolcvan évvel ezelőtti politikai gyilkosság rejtélyénél. A kérdés, amelyet az Aleea Alexandru kertjében megtalált csontok 1967-ben újra feltettek, nem csupán az volt, hogyan halt meg Ștefan Foriș. A fontosabb kérdés az lett, milyen politikai rendszer tudta úgy eltüntetni egyik saját vezetőjét, hogy két évtizeden át még a halál tényét is titokban tarthassa.

A válasz Fóris politikai pályájának egészében keresendő. Abban a felfogásban, amely a pártot minden más intézmény fölé helyezte, és végül az emberi élet fölötti döntés jogát is magának követelte.

Kronológia, 1892-1968

1892. május 9. - Tatrang (Tărlungeni), Brassó vármegye:

megszületik Fóris István, későbbi román névalakján Ștefan Foriș. Szülei Fóris István és Kocsis Anna. A család magyar nyelvű, a Barcaság hétfalusi-csángó közegéhez tartozik. A család anyagi helyzetéről eltérő források maradtak fenn: Fóris későbbi kommunista önéletrajza szerényebb társadalmi hátteret hangsúlyoz, más helyi adatok szerint apja téglá- és cserépüzemmel rendelkezett.

1900-as évek - Brassó és Budapest:

Fóris brassói tanulmányai után Budapesten folytatja képzését. Matematikát és fizikát tanul, kapcsolatba kerül a radikális baloldali értelmiségi világgal és a Galilei Körrel. A későbbi életrajzok már iskolás korára is marxista érdeklődést tesznek, de ezeknek a korai történeteknek egy része utólagos visszaemlékezéseken nyugszik.

1914-1918 - első világháború:

az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében szolgál. Tüzértisztként az olasz fronton, illetve saját későbbi közlése szerint Albániában is megfordul. A háború végén hadnagyi rangban szerel le.

1918. december - Budapest:

belép a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Politikai pályája ettől kezdve több mint negyedszázadon át a kommunista mozgalomhoz kötődik.

1919. március-augusztus - Magyarországi Tanácsköztársaság:

a Vörös Hadseregben szolgál, a 32. tüzérezredhez kapcsolódó adatok maradtak fenn róla. Részt vesz annak a rendszernek a katonai védelmében, amelyben a kommunisták rövid időre megszerzik a magyarországi hatalmat.

1919 ősz - Brassó:

a Tanácsköztársaság bukása után visszatér szülőföldjére, amely időközben Romániához került. Októberben bekapcsolódik a romániai szocialista mozgalomba. Magyar nyelvű baloldali lapok, köztük a Világosság és az Előre munkájában vesz részt.

1921 - a Román Kommunista Párt megalakulásának időszaka:

Fóris csatlakozik az új kommunista párthoz. A szervezet kezdettől szoros kapcsolatban áll a Kommunista Internacionáléval, és a román állam területi egységével kapcsolatos Komintern-álláspont hamarosan súlyos konfliktust okoz közte és a hatóságok között.

1922 - pártmunka és egészségi összeomlás:

saját későbbi életrajza szerint a rendkívüli munkaterhelés következtében idegileg összeomlik, és rövid időre gyógykezelésre szorul. Ezt az adatot főként saját közléséből ismerjük, ezért csak ezzel a fenntartással használható.

1924 - betiltják a kommunista pártot Romániában:

Fóris ettől kezdve egy illegális mozgalom hivatásos aktivistájaként dolgozik. A fedőnevek, titkos lakások, hamis iratok és konspirációs kapcsolatok élete állandó részévé válnak.

1920-as évek közepe:

különböző pártfeladatokat lát el, részt vesz a Vörös Segély munkájában és a kommunisták legális fedőszervezeteinek tevékenységében. A Munkás-Paraszt Blokk körül is dolgozik.

1927 körül:

bekerül a román kommunista vezetés magasabb szintjére, a Központi Bizottság tagjai között is megjelenik. Politikailag egyre inkább a Komintern fegyelmét követő hivatásos forradalmár típusa lesz.

1928 - a harkovi pártkongresszus:

a román kommunisták egyik legfontosabb emigrációban megtartott kongresszusa. Fóris részt vesz

a párt nemzetiségi és területi politikájával kapcsolatos vitákban. Ugyanebben az időszakban román katonai bíróság hosszú börtönbüntetésre ítéli, de külföldre menekül.

1928-1930 - Moszkva, Bécs, Berlin:

emigrációban dolgozik a kommunista mozgalom számára. Ez az időszak tovább erősíti kapcsolatát a Komintern nemzetközi apparátusával.

1930 - titokban visszatér Romániába:

ismét illegális szervezőmunkát végez.

1931. augusztus 26. - letartóztatás:

a román hatóságok elfogják. A korábban kiszabott büntetéssel összefüggésben több évet tölt fogságban, többek között Văcărești és Doftana börtönvilágát is megismeri. Ez alatt a Gheorghiu-Dej körül formálódó fogolykommunista csoporttól eltérő politikai hálózathoz tartozik.

1935 - kiszabadul:

visszatér az illegális és részben legális politikai munkához. A Komintern népfrontpolitikájának megfelelően a kommunisták immár szélesebb antifasiszta együttműködést próbálnak kialakítani.

1935-1938:

több legális vagy féllegális lap és szervezet körül dolgozik. A kommunisták kapcsolatokat keresnek más ellenzéki csoportokhoz is. Fóris és Lucrețiu Pătrășcanu között politikai és személyes súrlódások is kialakulnak.

1938 - II. Károly király diktatúrája:

a párt működési tere tovább szűkül. Fórist ebben az évben ismét őrizetbe veszik, majd szabadon engedik. Egyre fontosabb szerepet játszik a földalatti vezetésben.

1939. augusztus - Molotov-Ribbentrop-paktum:

a szovjet-német megnemtámadási szerződés alapvetően átalakítja a Komintern politikáját. Fóris a többi fegyelmezett kommunista káderhez hasonlóan alkalmazkodik Moszkva új irányvonalához.

1940 nyara-ősze - Románia területi válsága:

Besszarábia és Észak-Bukovina szovjet megszállása, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása és Dél-Dobrudzsa elvesztése megrázza az országot. A kommunista párt vezetése is átalakul.

1940 vége - Fóris főtitkár lesz:

a Komintern támogatásával Ștefan Foriș kerül a Román Kommunista Párt élére. Tisztségét 1944. április 4-ig tölti be.

1941 tavasza:

a Siguranța súlyos csapásokat mér a kommunista párt központi apparátusára. Letartóztatások és iratlefoglalások gyengítik a pártot. A későbbi Fóris elleni árulási vád egyik kiindulópontját ezek a kudarcok adják.

1941. június 22. - Románia belép a Szovjetunió elleni háborúba:

a kommunista párt helyzete különösen veszélyessé válik. Fóris a földalatti központból igyekszik működtetni a szervezetet.

1941-1943:

Fóris legfontosabb közvetlen munkatársai között Remus Koffler és Victoria Sârbu szerepel. A párt kicsi, töredezett és rendőrségi beszivárgásnak kitett szervezet marad.

1942 - Emil Bodnăraș kiszabadul:

hamarosan összekötő szerepet vállal Gheorghiu-Dej börtönben működő csoportja és a kinti kommunista hálózatok között. Ettől az időszaktól egyre konkrétabban felmerül Fóris eltávolításának terve.

1943. május - felosztatják a Kommunista Internacionálét:

ezzel Fóris egyik legfontosabb politikai legitimációs forrása is gyengül. A főtitkár és Dej csoportja közötti hatalmi küzdelem kiéleződik.

1944. április 4. - Bukarest:

miközben az amerikai légierő súlyos bombatámadást hajt végre a román főváros ellen, Emil Bodnăraș, Constantin Pârvulescu és Iosif Ranghet, eltávolítja Fórist a párt éléről. Az IICCMER Cristina Diac kutatására támaszkodó összefoglalója az eseményt Gheorghiu-Dej által szervezett puccsnak nevezi.

1944. április 4. után:

Fóris nem kerül szabad helyzetbe. A párt ellenőrzése alatt marad, ugyanakkor egy ideig még bizonyos propagandafeladatokat is kap. Ez az egyik fontos érv amellett, hogy ekkor még nem született végleges döntés fizikai megsemmisítéséről.

1944. április 16. körül:

Bodnăraș a Târgu Jiu-i táborban tájékoztatja Gheorghiu-Dejt és Teohari Georgescut Fóris eltávolításának sikeréről.

1944. augusztus 23. - Románia kiugrása:

Antonescut eltávolítják, Románia szembefordul Németországgal. A kommunista párt illegalitása gyakorlatilag véget ér. Fóris mégsem térhet vissza a vezetésbe.

1944 ősz:

Gheorghiu-Dej kiszabadulása és Ana Pauker, Vasile Luca, valamint más moszkvai emigránsok visszatérése után kialakul az új kommunista vezetési centrum. Főris politikailag teljesen elszigetelődik.

1944. május-1945. január:

Főris legalább egy memorandumot és több levelet ír a pártvezetésnek, ügyének kivizsgálását, rehabilitációját és pártmunkát kérve. Írásai azt mutatják, hogy továbbra is kommunistának tekinti magát.

1944. december:

egyik levelében már arra figyelmeztet, hogy édesanyja, Kocsis Anna egyre türelmetlenebbül keresi, és akár külföldi képviseltekhez is fordulhat. Főris attól tart, hogy ez politikailag kellemetlen helyzetet teremthet.

1945. január 6. - átmeneti fordulat:

Bodnăraş állítólag közli Főrissal, hogy a vizsgálat nem talált rá nézve terhelő bizonyítékot, és Erdélyben kaphat agitációs-propagandafeladatot. A részleges rehabilitáció azonban rövid életű.

1945. március 23. - újabb fogva tartás:

Főrissal szemben ismét fellépnek, miután olyan hírek terjednek, hogy Gheorghiu-Dej és Bodnăraş ellen irányuló memorandumot készített. Fogságában

éhségsztrájkot kezd.

1945. április 7. - végrendelet:

Fóris fogsága idején megírja politikai és személyes végrendeletét. A dokumentum világosan mutatja, hogy továbbra is hűnek vallja magát a kommunista párthoz, a Szovjetunióhoz és Sztálinhoz.

1945 áprilisának közepe:

körülbelül húsz napos fogva tartás után ismét szabadabb helyzetbe kerül.

1945. április 24. - megszületik lánya:

Victoria Sârbu és Fóris gyermeke, Vera Victoria ekkor jön világra.

1945 májusának vége-június eleje:

Fóris Victoria Sârbuval él. Felmerül, hogy Magyarországra költöznének.

1945. június 9. - ismét elhurcolják:

a későbbi rekonstrukció szerint Gheorghe Pintilie vezette csoport fogja el a bukaresti Calea Victoriein. Ettől kezdve Fóris nem nyeri vissza szabadságát.

1945 második fele:

az egykori főtitkár ellen egyre határozottabban megfogalmazzák a Siguranţával való együttműködés vádját. Szabályos bírósági vagy pártfegyelmi eljárásra

továbbra sem kerül sor.

1945. november 6. - Victoria Sârbu beadványa:

Fóris társa saját ügyének objektív kivizsgálását kéri a pártvezetéstől, amely – megfogalmazása szerint – szükségképpen rehabilitációjához vezetne. Ez is jelzi, hogy Fóris közvetlen körének tagjai ekkor még párton belüli igazságtételben reménykednek.

1946 első fele:

a párt legfelső körében napirendre kerül Fóris végleges sorsa. Teohari Georgescu 1953-as vallomása szerint ő vetette fel Gheorghiu-Dejnek, hogy a régóta fogva tartott volt főtitkárt „szüntessék meg”. Georgescu állítása szerint Dej beleegyezett, majd Ana Pauker és Vasile Luca jóváhagyását is megszerezte. A vallomás fontos, de hét évvel az események után, politikailag terhelt körülmények között született.

1946 júniusa - Bukarest:

Fórist titokban meggyilkolják. A pontos nap nem állapítható meg biztonsággal, a megbízhatóbb források ezért nyarat vagy júniust adnak meg. Az IICCMER szerint a párt akkori vezetésének döntését Gheorghe Pintilie hajtotta végre Dumitru Neciu és Gheorghe „Bulgaru” segítségével. Fórist nem állították bíróság elé, és nem született ellene halálos ítélet.

1946 - Aleea Alexandru 23.:

a későbbi vallomások szerint Fórist tompa vaseszközzel, fejre mért ütések következtében ölik meg. Holttestét titokban elrejtik az épület területén. A tett nyomainak eltüntetését előre megtervezik.

1946-1947:

Fóris halálát nem hozzák nyilvánosságra. Victoria Sârbu és Kocsis Anna nem kap hivatalos értesítést arról, hogy meghalt.

1946-1947 - Kocsis Anna eltávolítása Bukarestből:

Fóris édesanyja kitartóan keresi fiát. A párt emberei előbb Félixfürdő környékére, majd Nagyváradra viszik, és elszigetelik.

1947 tavaszának vége vagy nyara - Nagyvárad:

az 1967-1968-as vizsgálatban felvett tanúvallomások egyik, részletesebben dokumentált változata szerint Kocsis Anna Adolf és Sarolta Fogel lakásában meghal. Halálát nem jelentik szabályosan; holttestét később a Sebes-Körösbe dobják, személyes tárgyait megsemmisítik. Más források szerint élve fojtották a folyóba; ennek bizonyítottsága gyengébb.

1947 - az Aleea Alexandru 23. átkerül a lengyel képviselőhöz:

egyes későbbi rekonstrukciók szerint Fóris és a vele együtt vagy utána megölt személyek maradványait emiatt áthelyezik a ház belső területéről a kertbe. Az áthelyezés részletei kevésbé dokumentáltak, mint maga a gyilkosság.

1948. augusztus 30. - létrejön a Securitate:

a Népi Biztonság Főigazgatóságának első vezetője Gheorghe Pintilie lesz. A Fóris-gyilkosság végrehajtóját tehát két évvel később a kommunista állam politikai rendőrségének élére állítják.

1948 - Lucrețiu Pătrășcanu letartóztatása:

az egykori igazságügyi miniszter ellen hosszú koncepciós vizsgálat kezdődik. Ügye később Fóris több korábbi munkatársát is magával sodorja.

1949 - Victoria Sârbu letartóztatása:

a Fóris körüli egykori illegális apparátus egyik legfontosabb túlélőjét a Pătrășcanu-ügyhöz kapcsolódó vizsgálat során fogják el. Éveket tölt fogságban.

1952 - Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu bukása:

Gheorghiu-Dej leszámol korábbi vezetőtársaival. Pauker elveszíti tisztségeit, Lucát és Georgescut vizsgálat alá vonják. A Fóris haláláról tudó vagy a döntéshez kapcsolható politikusok közül többen maguk is

tisztogatás áldozatai lesznek.

1953. május 18. - Teohari Georgescu vallomása:

bukása után részletesen beszél Fóris megölésének politikai előkészítéséről. Saját állítása szerint ő vetette fel a fizikai megsemmisítés lehetőségét Dejneknél, aki beleegyezett, majd Pauker és Luca is jóváhagyta. A vallomás a gyilkosság döntéshozatali láncának egyik legfontosabb forrása.

1954. április 14. - Pătrășcanu-per:

Lucrețiu Pătrășcanu és Remus Koffler halálra ítélik. Victoria Sârbu nyolcévi kényszermunkát kap.

1954. április 17. - Jilava:

Pătrășcanu és Koffler kivégzik. Koffler Fóris egyik legfontosabb háborús munkatársa volt.

1955. október 10. - Victoria Sârbu kiszabadul:

kegyelemmel elhagyhatja a börtönt. Ekkor lánya, Vera már tízéves.

1960 - Ana Pauker halála:

a Fóris-gyilkosság döntésével kapcsolatban terhelő vallomásokban szereplő egykori pártvezető már nem él, amikor az ügyet néhány évvel később újra megnyitják.

1963 - Vasile Luca halála:

a nagyenyedi börtönben hal meg. Ő sem érheti meg az 1968-as rehabilitációs vizsgálatot.

1965. március 19. - Gheorghiu-Dej halála:

megszűnik az a politikai védelem, amely két évtizeden át gyakorlatilag lehetetlenné tette Fóris ügyének teljes kivizsgálását.

1965 - Nicolae Ceaușescu lesz a párt első titkára:

az új vezetés fokozatosan megkezdí a korábbi pártbeli törvénytelen ségek iratainak felülvizsgálatát. A Fóris- és Pătrășcanu-dosszié különösen alkalmas arra, hogy Ceaușescu elhatárolja magát a Dej-korszak egy részétől.

1967 - Fóris ügyének részletes újravizsgálása:

meghallgatják az egykori résztvevőket, köztük Gheorghe Pintiliét. A volt Securitate-főnök részletesen beszél a gyilkosság végrehajtásáról, a sír elkészítéséről és a holttest elrejtéséről.

1967 - Aleea Alexandru 23.:

a román fél a lengyel képviselőlet együttműködésével kutatni kezd az egykori gyilkossági helyszínen. A területen maradványokat tárnak fel, amelyeket Fóris sal és a vele együtt eltemetett áldozatokkal hoznak kapcsolatba.

1967-1968 - Kocsis Anna ügyének vizsgálata:

nagyváradi és más egykori pártaktivistákat hallgatnak ki. A vallomásokból rekonstruálható az idős asszony titkos fogva tartása és holttestének eltüntetése, bár halálának közvetlen oka továbbra sem teljesen tisztázott.

1968 eleje:

a pártbizottság arra a következtetésre jut, hogy Fóris Siguranțăval való együttműködésének vádját nem támasztották alá megfelelő bizonyítékok. Az 1944-es leváltás során hangoztatott moszkvai utasítás létezését sem tudják igazolni.

1968. április 22-25. - a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plénuma:

Fórist és Lucrețiu Pătrășcanu posztumusz rehabilitálják. A Fóris elleni árulási vád lényegében összeomlik, meggyilkolását pedig törvénytelen politikai leszámolásként értékelik.

1968 tavasza:

Gheorghe Pintiliét a korábbi törvénytelenségek miatt kizárják a pártból. Gyilkosság miatt azonban nem állítják bíróság elé.

1968 - Victoria Sârbu felszólalása:

a rehabilitáció után a bukaresti pártaktíva egyik ülésén férje sorsáról és a felelősökről beszél Ceaușescu jelenlétében. Felszólalása nem válik a nyilvános

történelmi vita kiindulópontjává.

1968 után:

Fóris hivatalosan már nem lehet „áruló”, de történetének teljes nyilvánossága továbbra is korlátozott marad. A párt a Dej-korszak bizonyos törvénytelenségeit elismeri, saját politikai monopóliumának és a kommunista rendszer egészének felelősségét azonban nem engedi vizsgálat tárgyává tenni.

Szereplők kislexikona

Bodnăraș, Emil (1904-1976)

A román kommunista mozgalom egyik legrejtélyesebb és legtovább a hatalomban lévő alakja. Bukovinában született, a román hadsereg tisztje volt, majd a harmincas évek elején a Szovjetunióba szökött. Visszatérése után kémkedés miatt börtönbüntetésre ítélték. A fogságban került szoros kapcsolatba Gheorghe Gheorghiu-Dejjel, és kiszabadulása után a börtön csoport egyik legfontosabb külső összekötője lett. 1944. április 4-én központi szerepet játszott Fóris István eltávolításában, Iosif Ranghețtel és Constantin Pârvulescuval együtt. A leváltás során Moszkva felhatalmazására hivatkozott, ám az 1968-as pártvizsgálat nem talált bizonyítékot arra, hogy ilyen utasítás érkezett volna. A háború után a román kommunista állam egyik meghatározó katonai és politikai vezetője lett, többek között honvédelmi miniszterként és miniszterelnök-helyettesként is működött. Fóris későbbi meggyilkolásának konkrét döntési folyamatában játszott szerepe kevésbé dokumentált, mint az 1944-es pártpuccsban való részvétele.

Birtaș, Gavrilă

A Román Kommunista Párt nagyváradai szervezetének fontos aktivistája. Neve elsősorban Kocsis Anna, Fóris édesanyja sorsával kapcsolatban került elő. Az 1967-1968-as vizsgálatok szerint részt vett abban az akcióban, amelynek során az idős asszonyt Bukarestből Nagyvárad környékére vitték, majd elszigetelten tartották. A különböző vallomások eltérően írják le, milyen konkrét utasítást kapott és kitől. A párt későbbi vizsgálata Teohari Georgescu környezetét is kapcsolatba hozta a döntéssel.

Ceaușescu, Nicolae (1918-1989)

1965-től a Román Kommunista Párt első titkára, később főtitkára, 1967-től az Államtanács elnöke, 1974-től köztársasági elnök. Hatalomra kerülése után részben saját pozíciójának megerősítésére újranyitott több, Gheorghiu-Dej idején elhallgatott pártügyet. A Fóris- és Pătrășcanu-dosszié vizsgálata 1967-1968-ban jutott döntő szakaszába. Fóris rehabilitációja és a gyilkosság körülményeinek feltárása valódi történeti eredményeket hozott, ugyanakkor Ceaușescu politikai céljait is szolgálta: segítségével gyengíthette a régi Dej-kádereket, mindenekelőtt Alexandru Drăghicit. Az 1968-as nyitás nem jelentett általános jogállami fordulatot, a Fóris-gyilkosság végrehajtói ellen nem indult rendes büntetőeljárás.

Chişinevschi, Iosif (1905-1963)

A román kommunista vezetés egyik ideológiai és káderpolitikai irányítója a negyvenes és ötvenes években. A Szovjetunióhoz szorosan kötődő pártfunkcionáriusként a propaganda, az agitáció és a személyzeti ügyek területén szerzett nagy hatalmat. Főris 1945 utáni politikai elszigetelésével kapcsolatos forrásokban neve az új vezetői kör tagjaként jelenik meg, de a gyilkosság közvetlen döntési folyamatában betöltött szerepe nem olyan jól dokumentált, mint Dejé, Georgescué vagy Pintiliéé. Később maga is kegyvesztetté vált.

Dej, Gheorghe Gheorghiu- (1901-1965)

A román kommunizmus 1944 utáni történetének meghatározó vezetője. Vasutas munkásból lett kommunista aktivista, az 1933-as griviţai vasutassztrájk után hosszú börtönbüntetést kapott. A fogságban alakult ki körülötte az a kommunista csoport, amely később szembekerült Főris illegális pártvezetésével és a moszkvai emigránsokkal is. 1943-1944-ben köre megszervezte Főris eltávolítását. Bodnăraş az 1944. április 4-i akció után neki jelentette a hatalomátvétel sikerét. Teohari Georgescu 1953-as vallomása szerint Dej 1946-ban jóváhagyta Főris fizikai „megszüntetését”. Bár írásos kivégzési parancs nem maradt fenn, politikai felelőssége a rendelkezésre álló források alapján nagyon

erősen valószínűsíthető. Haláláig Románia első számú vezetője maradt, ezért életében a Fóris-ügy teljes feltárása nem történt meg.

Drăghici, Alexandru (1913-1993)

A román kommunista belügyi és állambiztonsági apparátus egyik legfontosabb vezetője az ötvenes és hatvanas években. Fóris 1946-os meggyilkolásában nem játszott közvetlen szerepet, mégis fontos szereplője lett az ügy utóéletének. Ceaușescu az 1967-1968-as rehabilitációs vizsgálatokat részben Drăghici hatalmának megtörésére használta fel. A Pătrășcanu-ügy törvénytelen ségei különösen súlyosan terhelték. 1968-ban eltávolították vezető tisztségeiből, de büntetőjogi felelősségre vonása elmaradt.

Fogel, Adolf és Fogel, Sarolta

Nagyvárad kommunista pártaktivisták, akiknek lakásában az 1940-es évek második felében Kocsis Annát, Fóris édesanyját titokban elhelyezték. Az 1967-1968-as vizsgálat során tett vallomások szerint feladatuk az asszony teljes elszigetelése volt. A részletesebb tanúvallomások alapján Kocsis Anna náluk halt meg, majd holttestét pártutasításra eltüntették. A források egy részében Sarolta neve Charlota alakban is előfordul.

Fóris István / Ștefan Foriș (1892-1946)

A könyv főszereplője. Tatrangon született magyar családban, Budapesten tanult, az első világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgált. 1918 végén csatlakozott a magyar kommunistákhoz, 1919-ben a Vörös Hadseregben harcolt. A Tanácsköztársaság bukása után visszatért Erdélybe, majd a Román Kommunista Párt hivatásos aktivistája lett. Többször bebörtönözték, emigrációban és illegalitásban dolgozott. A Komintern támogatásával 1940 végén lett a Román Kommunista Párt főtitkára. 1944. április 4-én Bodnăraș, Pârvulescu és Rangheț eltávolította. Ezt követően saját pártja ellenőrzése alatt tartotta, többször fogva tartotta, majd 1946-ban Gheorghe Pintilie és társai meggyilkolták. Az ellene hangoztatott Siguranța-ügynökség vádját az 1968-as vizsgálat nem találta bizonyítottnak. Ugyanebben az évben politikailag rehabilitálták.

Georgescu, Teohari (1908-1976)

Régi kommunista aktivista, 1945 és 1952 között belügyminiszter, a párt egyik legbefolyásosabb vezetője. Fóris ügyében különösen fontos személy, mert 1953. május 18-i vallomásában saját szerepét is elismerte a gyilkosság előkészítésében. Azt állította, hogy ő kérdezte meg Gheorghiu-Dejtől, „megszüntessék-e” a régóta fogva tartott Fórist, Dej pedig beleegyezett. Georgescu szerint

ezután Ana Pauker és Vasile Luca jóváhagyását is megszerezte. Vallomása hét évvel az esemény után, saját politikai bukásának időszakában keletkezett, ezért forráskritikával kell használni, de a döntési lánc egyik legfontosabb dokumentuma. Kocsis Anna Nagyváradra vitelével kapcsolatban is felmerül a felelőssége.

Kocsis Anna

Fóris István édesanyja. Fiának 1944 utáni eltűnésekor folyamatosan érdeklődött hollétéről, pártvezetőket keresett fel, és a források szerint külföldi képviseletekhez is fordulni vagy készülni akart. Fóris már 1944 decemberében tartott attól, hogy anyja fellépése politikai botrányt okoz. A párt emberei később Bukarestből Nagyvárad környékére vitték és elszigetelten tartották. Halálának pontos körülményei vitatottak. A közkeletű változat szerint élve a Körösbe fojtották, az 1967–1968-as részletesebb tanúvallomások viszont inkább arra utalnak, hogy fogsága alatt meghalt, majd holttestét kővel lesúlyozva dobták a Sebes-Körösbe. Mindkét változatban bizonyosnak látszik a törvénytelen fogva tartás és a holttest szándékos eltüntetése.

Koffler, Remus (1902-1954)

Mérnök, régi kommunista aktivista, a háború alatt Fóris egyik legfontosabb munkatársa. Jelentős szerepet

játszott a párt pénzügyeinek és illegális kapcsolati hálózatának működtetésében. Fóris leváltása után fokozatosan ő is gyanúba került. A kommunista hatalomátvétel után a Pătrășcanu-ügyhöz kapcsolták, kémkedéssel és államellenes tevékenységgel vádolták. 1954. április 14-én Pătrășcanuval együtt halálra ítélték, három nappal később Jilaván kivégezték. A későbbi rehabilitációs vizsgálatok az ellene folyó eljárás koncepciójait is feltárták.

Luca, Vasile (1898-1963)

Erdélyi származású kommunista politikus, aki hosszabb ideig a Szovjetunióban élt, majd 1944 után Ana Paukerrel együtt tért vissza Romániába. A háború utáni vezetés egyik legbefolyásosabb tagja, később pénzügyminiszter lett. Teohari Georgescu 1953-as vallomása szerint Ana Paukerrel együtt jóváhagyta Fóris megölését. Erre azonban nem maradt fenn független, korabeli írásos bizonyíték. 1952-ben Gheorghiu-Dej tisztogatásának célpontja lett, letartóztatták, halálra ítélték, majd büntetését életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták. A nagyenyedi börtönben halt meg 1963-ban.

Mazuru, Vladimir

Szovjet háttérű biztonsági káder, aki a Securitate 1948-as létrehozásakor Gheorghe Pintilie egyik helyettese lett. Főris meggyilkolásában nem ismert közvetlen szerepe, de személye jól mutatja, milyen erős szovjet biztonsági befolyás alatt szervezték meg a román kommunista politikai rendőrséget.

Melinte, Petre

A háborús illegális kommunista hálózat egyik kétes szereplője, akit a későbbi források rendőrségi provokátorként, illetve informátorként is azonosítottak. Fontos szerepe van annak megértésében, hogyan születhetett meg Fórisal szemben az árulás vádja: a főtitkár környezetében valóban működtek rendőrségi kapcsolatokkal rendelkező személyek, de ebből nem következett, hogy maga Főris is ügynök lett volna. Egyes későbbi rekonstrukciók szerint Melinte azok között lehetett, akiket Főris után ugyanazon a helyen öltek meg; az azonosítás azonban kevésbé biztos, ezért ezt nem szabad bizonyított tényként kezelni.

Neciu, Dumitru

Gheorghe Pintilie sofőrje és bizalmi embere. Az 1967-es vizsgálatok szerint közvetlenül részt vett Főris 1946-os meggyilkolásában. Egyes vallomásváltozatok szerint ő mérte az első vagy több halálos ütést a volt

főtitkár fejére, míg más beszámolók Pintilie közvetlenebb végrehajtói szerepét emelik ki. A két férfi közös részvétele erősen dokumentált, a konkrét ütések sorrendje kevésbé.

Nicolschi, Alexandru (1915-1992)

Eredeti nevén Boris Grünberg, a román kommunista állambiztonság egyik legfontosabb korai vezetője. A Szovjetunióval és annak hírszerző apparátusával szoros kapcsolatban állt. 1948-ban Pintilie helyettese lett a Securitate élén. Főris utolsó időszakának egyes rekonstrukcióiban kihallgatóként vagy a belső biztonsági apparátus szereplőjeként jelenik meg. Kocsis Anna eltávolításával kapcsolatban 1967-ben tett vallomása igyekezett saját szerepét egy általános utasítás továbbítására korlátozni. A sztálinista román állambiztonság működésében viszont vezető szerepe jól dokumentált.

Olteanu, Constantin

Kommunista pártfunkcionárius, aki 1967-ben a Központi Bizottság katonai és igazságügyi apparátusának munkatársaként részt vett Kocsis Anna ügyének utólagos vizsgálatában. Évtizedekkel később adott visszaemlékezésében több nagyváradi tanú nevét és az asszony holttestének eltüntetését is felidézte.

Beszámolója értékes, de az eseményektől számított nagy időbeli távolság miatt nem kezelhető korabeli jegyzőkönyvként.

Pauker, Ana (1893-1960)

A román és a nemzetközi kommunista mozgalom egyik legismertebb női politikusa. Hosszabb időt töltött a Szovjetunióban, majd 1944-ben tért vissza Romániába. Rövidesen a párt egyik legbefolyásosabb vezetője, 1947-től külügyminiszter lett. Teohari Georgescu 1953-as vallomása szerint Vasile Lucával együtt jóváhagyta Fóris meggyilkolását. Más, hozzá közel álló későbbi változat szerint viszont a gyilkosságot Gheorghiu-Dej és Emil Bodnăraş intézte a párttitkárság tudta nélkül. Emiatt felelősségének pontos mértéke vitatott. 1952-ben Dej eltávolította a vezetésből. Nem ítélték el és nem végezték ki, de politikai pályája véget ért.

Pătrăşcanu, Lucreţiu (1900-1954)

Jogász, értelmiségi és régi kommunista, akinek társadalmi háttere és politikai kapcsolatrendszere sok tekintetben eltért a párt többi vezetőjétől. Részt vett az 1944. augusztus 23-i fordulat előkészítésében, majd igazságügyi miniszter lett. Fórisal korábban konfliktusai voltak, és leváltását is támogatta. 1948-ban letartóztatták, hosszú és koncepciós jellegű vizsgálat

után 1954-ben halálra ítélték és kivégezték. 1968-ban Fórisal együtt rehabilitálták. Ügye jól mutatja, hogy a Fóris eltávolításában részt vevő vagy azt támogató kommunistákat sem védte meg korábbi szerepük attól, hogy később maguk is tisztogatás áldozatai legyenek.

Pârvulescu, Constantin (1895-1992)

Régi kommunista, aki az 1944. április 4-i Fóris elleni akció egyik központi szereplője volt. Bodnăraş és Iosif Ranghet mellett tagja lett annak a háromfős vezetésnek, amely Fóris eltávolítása után ideiglenesen a párt élére állt. Később hosszú ideig a kommunista elit tagja maradt. Életének különös utójátéka, hogy 1979-ben a párt XII. kongresszusán nyilvánosan bírálta Nicolae Ceauşescu személyi kultuszát, amiért politikailag ismét marginalizálták.

Pintilie, Gheorghe (1902-1985)

Szovjet eredetű kommunista biztonsági káder, eredeti nevének több változata ismert; konspirációs nevén Pantiuşa. A húszas években kapcsolatban állt a szovjet politikai rendőrséggel, majd Romániában kémkedés miatt börtönbe került. Itt ismerkedett meg Gheorghiu-Dejjel. Fóris meggyilkolásának legfontosabb közvetlen végrehajtója. 1967-es vallomásában részletesen beszélt a gyilkosság előkészítéséről, a vasrúd

használatáról, a sír megásásáról és a holttest elrejtéséről. 1948-ban a Securitate első főigazgatója lett, altábornagyi rangban. A román kommunista megtorló apparátus egyik legfontosabb vezetőjeként évekig jelentős hatalommal rendelkezett. 1968-ban kizárták a pártból, de Fóris meggyilkolásáért nem állították bíróság elé. Néhány évvel később Ceaușescu még állami kitüntetést is adományozott neki.

Ranghet, Iosif (1904-1952)

Régi kommunista aktivista, aki Bodnăraș és Constantin Pârvulescu mellett részt vett Fóris 1944. április 4-i eltávolításában. Az akció után létrejött ideiglenes vezetői hármас egyik tagja lett. Később fontos pártfunkciókat töltött be. Fóris 1946-os meggyilkolásának döntési folyamatában játszott közvetlen szerepe kevésbé dokumentált, mint az 1944-es hatalomátvételben való részvétele.

Sălăjan, Leontin (1913-1966)

Kommunista politikus és katonai vezető, később Románia honvédelmi minisztere. Neve Kocsis Anna sorsának egyes utólagos rekonstrukcióiban szerepel. Constantin Olteanu későbbi visszaemlékezése szerint Sălăjan részt vehetett az asszony holttestének eltüntetésében. Az állítás komoly, de nem rendelkezünk

olyan közvetlen korabeli dokumentummal, amely alapján ugyanolyan bizonyossággal lehetne kezelni, mint Fóris gyilkosainak személyét.

Sârbu, Victoria

Régi kommunista aktivista, Fóris közvetlen munkatársa, titkára és élettársa. A háborús illegalitás alatt a párt központi apparátusában dolgozott, ezért nagyon sokat tudott a párt belső működéséről. Fórisal közös lányuk, Vera Victoria 1945. április 24-én született. A volt főtitkár eltűnése után hosszú ideig kereste társát, miközben a párt nem közölte vele, hogy meggyilkolták. 1949-ben letartóztatták, majd a Pătrășcanu-perben nyolcévi kényszermunkára ítélték. 1955-ben kegyelemmel szabadult. 1968-ban, Fóris rehabilitációja után egy bukaresti pártaktíván Ceaușescu jelenlétében beszélt férje meggyilkolásáról és saját meghurcolásáról.

Sârbu, Vera Victoria (szül. 1945)

Fóris István és Victoria Sârbu lánya. Apja eltűnésekor alig néhány hetes volt. Anyja 1949-es letartóztatása után rokonok nevelték. Családi visszaemlékezései és a későbbi sajtóinterjúk fontos kiegészítő forrásai lettek Fóris magánéletének, Victoria Sârbu börtönéveinek és a család szétszakadásának. Az ilyen emlékeket a könyvben minden esetben el kell különíteni az egykorú levéltári

dokumentumoktól.

Toma, Ana

Régi kommunista aktivista, Gheorghe Pintilie felesége. A román kommunista elit belső világának jól informált szereplője volt. Egyes későbbi visszaemlékezésekben olyan változat kapcsolódik hozzá, amely szerint Fóris meggyilkolása elsősorban Dej és Bodnăraş döntése volt, nem pedig az egész párttitkárság közös határozata. Ez a verzió ellentmond Teohari Georgescu 1953-as vallomásának, ezért önmagában nem döntheti el a felelősségi vitát.

Vera, illetve Fóris családjának további tagjai

A családi történet számos pontját rokonok későbbi elbeszélései őrizték meg. Ezek különösen Fóris és édesanyja kapcsolatáról, Victoria Sârbu börtönéveiről és Vera gyermekkoráról szolgáltatnak fontos részleteket. Ugyanakkor az emlékezetből több évtizeddel később rögzített adatoknál mindig indokolt különbséget tenni a személyesen megélt családi emlék és az ellenőrizhető levéltári tény között.

„Bulgaru”, Gheorghe vagy Petre

A Fóris-gyilkosság rekonstrukcióiban felbukkanó végrehajtó vagy segítő. A név és a személyazonosság körül bizonytalanság van: egyes források Gheorghe

„Bulgaru”, mások Petre Bulgaru alakot használnak, és az sem minden esetben világos, hogy ugyanarról a személyről van-e szó. Az ICCMER Cristina Diac könyvét ismertető összefoglalója Pintilie és Dumitru Neciu mellett „Gheorghe, zis Bulgaru” közreműködését említi. A végső kéziratban ezért a fedőnév mellett érdemes jelezni a személyazonosság bizonytalanságát, nem pedig mesterségesen egységesíteni a forrásokat.

Fóris történetének három szintje

A szereplők listájából is kirajzolódik, hogy az ügyben három különböző felelősségi kört kell megkülönböztetni. A közvetlen végrehajtók közé tartozik mindenekelőtt Pintilie és Neciu. A politikai döntés legfelső körében Gheorghiu-Dej és Teohari Georgescu szerepe a legerősebben dokumentált, Pauker, Luca és Bodnăraş konkrét felelősségének mértéke vitatottabb. A harmadik szintet azok alkotják, akik a hallgatás, az eltüntetés vagy a későbbi megtorlások rendszerét működtették. A három csoport részben átfedi egymást, mégsem helyes őket egyetlen kategóriába olvasztani.

A Fóris-ügy egyik tanulsága éppen az, hogy a politikai gyilkosságok ritkán egyetlen ember történetei. A parancs, a jóváhagyás, a végrehajtás, a nyomok eltüntetése és a későbbi hallgatás különböző emberek

közreműködését kívánta. Ezért a felelősség sem szűkíthető arra, aki végül a vasrudat a kezében tartotta.

HÁTTÉRGYÁR

Forrás- és irodalomjegyzék

Az alábbi jegyzékben különválasztottam a dokumentumkiadványokat, a Fóris-ügy alapvető szakirodalmát, a román kommunizmus történetét feldolgozó munkákat, a tanulmányokat és visszaemlékezéseket, valamint azokat az interneten elérhető intézményi forrásokat, amelyek a kézirat egyes adatainak ellenőrzéséhez használhatók. A sorrend egyben forráskritikai rangsort is jelent: ahol elsődleges dokumentum vagy tudományos feldolgozás rendelkezésre áll, azt kell előnyben részesíteni a sajtóban, visszaemlékezésben vagy későbbi internetes összefoglalóban közölt változattal szemben.

Dokumentumkiadványok és elsődleges források

Cătănuș, Dan – Chiper, Ioan (szerk.): Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940–1968. București, Editura Vremea, 1999, 368 o. ISBN 973-9423-33-7. A könyv legfontosabb dokumentumkiadványa. Fóris leváltásától az 1968-as rehabilitációig közöl pártiratokat, vallomásokat és vizsgálati dokumentumokat. Különösen fontos Teohari Georgescu későbbi vallomásának, az 1967–1968-as vizsgálatoknak és a gyilkosság felelősségi

láncának rekonstruálásához. A bibliográfiai adatok szerint a kötetet Dan Cătănuș és Ioan Chiper gondozta, Gheorghe Neacșu közreműködésével, a Vremea kiadónál jelent meg 1999-ben.

Dascăl, Octavian – Dobrotă, Carmen – Petrovici, Afrodita – Tănăsescu, Mihaela – Pavelescu, Alina (szerk.): Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial, 1939–1944. București, Arhivele Naționale ale României, 2003. A Román Nemzeti Levéltár dokumentumkötet a Főris főtítkárságát magában foglaló időszak alapvető forrása. A könyvben szereplő pártiratok segítségével ellenőrizhető a háborús PCdR működése, a Kominternhez fűződő kapcsolat, a párt gyengesége és a különböző vezetői csoportok közötti konfliktus. A digitális változat a Román Nemzeti Levéltár gyűjteményében is hozzáférhető.

Pavelescu, Alina – Chiriac, Emanuela – Dobrotă, Carmen – Chiva, Margareta – Petrovici, Afrodita – Dascăl, Octavian – Tănăsescu, Mihaela (szerk.): Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului. București, Arhivele Naționale ale României, 2001. ISBN 973-8308-02-X. A Komintern levéltári anyagából válogatott dokumentumkötet az 1920 és 1939 közötti román kommunista mozgalomhoz. Főris korai

pártpályája, a román kommunisták moszkvai függése, a frakciók és a nemzetiségi politika megértéséhez különösen hasznos.

Dobre, Florica (koord.): Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar.

București, Editura Enciclopedică, 2004. Bevezető tanulmány: Nicoleta Ionescu-Gură. A CNSAS kutatóinak levéltári alapú életrajzi adattára, több mint hatszáz román kommunista vezető pályájával. Gheorghiu-Dej, Pintilie, Bodnăraș, Pauker, Luca, Georgescu, Pârvulescu és a történet más szereplőinek életrajzi és pártkarrieradataihoz fontos ellenőrző forrás. A munka a román központi levéltár, katonai levéltár és más intézményi gyűjtemények anyagára épül.

Fóris István pártiratai, memorandumai, levelei és 1945. április 7-i végrendelete.

A fennmaradt személyes-politikai dokumentumok a Fóris-ügy legfontosabb elsődleges forrásai közé tartoznak. Különösen értékesek azért, mert nem évtizedekkel későbbi emlékezések, hanem a fogva tartás és a politikai elszigetelés idején keletkezett szövegek. Bizonyítják, hogy Fóris még saját pártjának foglyaként is kommunistának tekintette magát, vizsgálatot és pártmunkát kért, és nem szakított a Szovjetunióhoz, illetve a kommunista mozgalomhoz fűződő politikai

hűségével. Több dokumentum a Căţanuş-Chiper-kötetből, illetve későbbi történeti közlésekből ismert.

Teohari Georgescu 1953. május 18-i vallomása.

A Fóris meggyilkolásához vezető politikai döntés egyik kulcsforrása. Georgescu saját közlése szerint ő vetette fel Gheorghiu-Dejnek, hogy a régóta fogva tartott volt főtitkárt „szüntessék meg”; állítása szerint Dej beleegyezett, majd Ana Pauker és Vasile Luca hozzájárulását is megszerezte. A vallomást azért kell különösen óvatosan kezelni, mert Georgescu ekkor már maga is politikai vizsgálat alatt állt. Értékét ugyanakkor növeli, hogy saját kezdeményező szerepét sem tagadta.

Gheorghe Pintilie 1967-es vallomásai.

A gyilkosság végrehajtásának alapvető elsődleges forrásai. Pintilie részletesen beszélt a helyszínről, a sír előkészítéséről, a vaseszközzel végrehajtott gyilkosságról és a maradványok elrejtéséről. Vallomásait nem szabad minden apró részletükben ellenőrizetlenül elfogadni, mert saját felelősségének mértékét is magyarázta, de a fizikai végrehajtás fő mozzanatait más adatok is megerősítik.

A Román Kommunista Párt 1965-1968-as rehabilitációs vizsgálatának dokumentumai.

Fóris, Pătrășcanu és más egykori kommunista vezetők ügyeit Ceaușescu hatalomra kerülése után újravizsgálták. A dokumentumok egyik legfontosabb következtetése szerint a Fóris ellen felhozott Siguranța-ügynökség vádja nem támaszkodott megfelelő bizonyítékokra. A vizsgálat azt sem tudta igazolni, hogy 1944. április 4-én valóban moszkvai utasítás alapján távolították volna el a főtitkárt. A forráscsoport történetileg nélkülözhetetlen, de keletkezési körülményei miatt Ceaușescu hatalmi érdekeit is figyelembe kell venni.

A Fóris-ügy legfontosabb szakirodalma

Diac, Cristina: Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat.

Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, 368 o. A jelenlegi szakirodalom legfontosabb Fóris-monográfiája. Erőssége, hogy nem kizárólag a gyilkosságra koncentrálnak, hanem rekonstruálja Fóris egész politikai pályáját, társadalmi hátterét, illegalista működését és főtitkárságát. A szerző új levéltári anyagokra támaszkodva az 1944. április 4-i eltávolítást Gheorghiu-Dej csoportja által szervezett pártpuccsként értelmezi. A könyv főszövegének legfontosabb másodlagos forrása.

Cățanuș, Dan – Chiper, Ioan: *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940–1968*. București, Vremea, 1999. A kötet dokumentumkiadványként és történeti feldolgozásként egyaránt alapvető. Különösen a gyilkosság politikai előkészítése, az 1953-as vallomások és az 1968-as újravizsgálat miatt nélkülözhetetlen.

Răceanu, Grigore: „Ștefan Foriș văzut de aproape.” *Magazin Istoric*, 28. évf., 1994/11., 25-27.

Egy korabeli kommunista személyes emlékezése Fóriőről. Értéke elsősorban a személyes benyomásokban és a párt illegalista világának felidézésében rejlik; visszaemlékezésként minden állítását más forrásokkal együtt kell értékelni.

Betea, Lavinia: „Testamentul unui lider comunist - Ștefan Foriș.”

Bevezető: Marian Ștefan. *Magazin Istoric*, 31. évf., 1997/4., 41-45. Fóriș 1945-ös végrendeletének és politikai gondolkodásának fontos közlése. A dokumentum különösen annak bemutatásához használható, hogy Fóriș fogsága idején sem vált a kommunista rendszer ideológiai ellenfelévé. A tétel bibliográfiai adatait a brassói megyei könyvtár Fóriș-életrajza is rögzíti.

Florea, N. I.: „Ștefan Foriș (1892-1946).” *Analele de istorie*, 18. évf., 1972/3., 150-153.

A Ceaușescu-korszak rehabilitáció utáni Fóris-képének egyik korai példája. Használata elsősorban historiográfiai célból indokolt, mert a párt hivatalos történetírásának keretei között készült.

Ion, Dan - Pârvulescu, Gh.: „Un militant de seamă al Partidului nostru.”

Drum Nou, XXIX. évf., 8501. sz., 1972. május 10., 2. Szintén az 1968 utáni hivatalos rehabilitált Fóris-kép dokumentuma. Életrajzi adatai ellenőrzendőek, de jól mutatja, hogyan illesztette vissza a kommunista történetírás Fórist a párt múltjába.

Nedelcu, Florea: „Un militant de seamă al Partidului Comunist Român. 80 de ani de la nașterea lui Ștefan Foriș.” Scânteia, 1972. május 11., 2. A hivatalos pártlap megemlékezése. Elsősorban a rehabilitáció utáni állampárti emlékezet vizsgálatához használható.

A fenti három, kommunista korszakban született tételt nem tekinteném önálló bizonyító forrásnak a vitatott eseményekhez. Éppen ellenkezőleg: jól megmutatják, hogyan változott Fóris hivatalos képe az 1968-as rehabilitáció után.

A román kommunizmus és az állambiztonság alapművei

Deletant, Dennis: Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965.

London, Hurst; New York, St. Martin's Press, 1999, 351 o. Az egyik legfontosabb angol nyelvű összefoglaló a Dej-korszak terrorjáról. Levéltári párt- és Securitate-anyagra épül, ezért Pintilie pályájának, a politikai rendőrség létrejöttének, a párttisztogatásoknak és a Pătrășcanu-ügynek a hátteréhez alapvető.

Deletant, Dennis: Romania Under Communist Rule.

Iași-Oxford-Portland, Center for Romanian Studies, 1999, 203 o. Átfogó politikai történet a Román Kommunista Párt 1921-es megalakulásától a Ceaușescu-rendszer bukásáig. A korai párttörténet, az 1944-es hatalomváltás és a későbbi állampárti rendszer folytonosságának értelmezéséhez használható.

Tismăneanu, Vladimir: Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism.

Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 2003. A román kommunista párt teljes történetének egyik alapműve. A szerző román pártlevéltári iratokat és a vezető elit tagjaival készült interjúkat is felhasználta. Különösen fontos a különböző kommunista frakciók, Dej hatalomtechnikája, Ana Pauker és a moszkovita csoport, valamint az 1968-as Ceaușescu-féle múltátértelmezés megértéséhez.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România: Raport final.

București, 2006. A román kommunista diktatúra intézményeinek, megtorlásainak és politikai kultúrájának nagy összefoglalása. A Fóris-ügy közvetlen adatainál elsősorban a dokumentumkiadványokat kell használni, a jelentés viszont fontos a párton belüli erőszak, a Securitate és az 1968-as rehabilitáció politikai összefüggéseinek értelmezéséhez.

Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței: a Securitate 1948–1989 közötti történetének dokumentációja. Az intézményi összeállítás megerősíti, hogy az 1948-ban létrehozott DGSP élére Gheorghe Pintilie került, helyettesei Alexandru Nicolschi és Vladimir Mazuru lettek, és a vezetői kinevezések szovjet tanácsadói ellenőrzés mellett történtek. Az anyag fontos a Fóris-gyilkosság és a későbbi állambiztonsági rendszer személyi folytonosságának bemutatásához.

Tanulmányok az 1968-as rehabilitációról és a párt belső történetéről

Constantinescu, Violeta: „Plenara CC al PCR din iulie 1968 și reabilitarea foștilor ilegaliști comuniști. Studiu de caz: Elisabeta Luca, soția liderului comunist Vasile Luca.” Acta Terrae Fogarasiensis, XII., 2023, 405–413. A

tanulmány elsősorban Elisabeta Luca esetével foglalkozik, de a Fóris-ügy rehabilitációjának több lényeges dokumentumát is összefoglalja. Rögzíti, hogy Fóris leváltásakor Bodnăraş moszkvai rendelkezésre hivatkozott, a későbbi vizsgálat szerint azonban ilyen utasítás nem létezett; kitér a Siguranţa-vád gyenge bizonyítottságára és a gyilkosság vezetői hátterére is.

A román kommunista párt 1968-as rehabilitációs politikájáról készült további tanulmányok.

Ezek elsősorban annak megértéséhez fontosak, hogyan használta fel Ceauşescu a Dej-korszak törvénytelenégeinek feltárását saját hatalmi pozíciójának erősítésére. A Fóris-ügyet ezért két szinten kell olvasni: a vizsgálat valódi tényeket tárt fel, de maga a vizsgálat is politikai környezetben született.

Életrajzi és helytörténeti források

Oros, Elvira - Nazare, Daniel: „Foriş, Ştefan.”

Biblioteca Judeţeană „George Bariţiu” Braşov, Dicţionarul personalităţilor braşovene. A brassói megyei könyvtár részletes életrajzi szócikke Fóris családi hátterére, tatrangi gyermekkorára, tanulmányaira, újságírói működésére és korai politikai pályájára tartalmaz sok adatot. Hasznos bibliográfiát is közöl. Egyes korai életrajzi részletei – például a nagyon fiatal

kori marxista tevékenység – más forrásokkal ellenőrizendők. A szócikk maga is jelzi a magyar Fóris István névalakot, 1892. május 9-i születését és 1946 nyarán bekövetkezett halálát.

Veres Emese-Gyöngyvér: „Barcasági csángó tollforgatók az I. világháborúban.”

Brassói Lapok, 2019. június 20., Hétfalu melléklet; folytatás: Brassói Lapok, 2020. január 30. Fóris magyar, barcasági hátteréhez és az első világháborús nemzedék helyi kontextusához használható kiegészítő magyar nyelvű forrás.

„Foriş Ştefan.” Brassói Lapok, 1992. február 15., 4-5.

A rendszerváltás után megjelenő korai erdélyi magyar Fóris-recepció egyik dokumentuma. Elsősorban emlékezettörténeti értéke van.

A Pătrăşcanu-ügy és a kapcsolódó megtorlások

A Pătrăşcanu-per irodalma azért tartozik a Fóris-könyv forrásai közé, mert Remus Kofflert kivégezték, Victoria Sârbut pedig ugyanebben az ügyben ítélték hosszú kényszermunkára. A per egyúttal megmutatja, miként intézményesült 1946 és 1954 között az a politikai logika, amely Fóris esetében még párton belüli titkos gyilkosság formájában működött.

Deletant, Dennis: Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965.

London, Hurst, 1999. A Pătrășcanu-vizsgálat és a Dej-rendszer tisztogatásainak egyik legfontosabb összefoglalója.

IICCMER: a Lucrețiu Pătrășcanu-per és kivégzés történetét feldolgozó intézményi tanulmányok és dokumentációk. A Pătrășcanu-ügyet nem önálló mellékszálként, hanem Fóris korábbi munkatársainak sorsa és a pártbeli tisztogatás intézményesülése miatt használtuk.

A gyilkosság helyszíne és az exhumálás

Wilson Center – Cold War International History Project: a bukaresti lengyel nagykövetség 1968–1977 közötti jelentéseit közlő dokumentáció. A lengyel diplomáciai anyag azért különösen értékes, mert a Fóris-ügy egyik ritka külső forráscsoportja. Megerősíti, hogy az Aleea Alexandru 23. számú épület területén – amely időközben a lengyel nagykövetséghez került – az 1960-as évek végén a román fél a korábbi politikai gyilkosságok maradványait kereste. Ez fontos független kontrollja a román pártvizsgálat helyszínre vonatkozó adatainak.

Sajtóközlések, interjúk és későbbi visszaemlékezések

Historia: „Moartea lui Ștefan Foriș. Politica făcută cu ranga.”

A cikk több, a Cătănuș-Chiper-dokumentumkiadványból és a későbbi pártvizsgálatokból ismert adatot közérthető formában összefoglal. Különösen Fóriș leveleinek, Teohari Georgescu 1953-as vallomásának és a gyilkosság végrehajtásának részleteihez használható tájékoztató forrás. A könyvben azonban ahol lehetséges, az eredeti dokumentumközlést kell előnyben részesíteni.

A Fóriș családjával készült későbbi interjúk.

Victoria Sârbu börtönéveiről, Vera Victoria gyermekkoráról és a család szétszakadásáról olyan részleteket őriznek, amelyek hivatalos iratokból nem feltétlenül rekonstruálhatók. Ezeket a kéziratban minden esetben családi emlékezetként kell jelölni, nem pedig azonos bizonyosságú levéltári tényként.

Constantin Olteanu későbbi visszaemlékezése az 1967-es vizsgálatról.

Kocsis Anna nagyváradi fogva tartásának és halálának vizsgálatához fontos adalék. Mivel Olteanu évtizedekkel később beszélt az eseményekről, olyan állításai, mint Leontin Sălăjan részvétele, csak megfelelő fenntartással

használhatók.

A kortárs recepció dokumentuma

Umbre și Secrete: „Cazul Ștefan Foriș – Crima Ordonată de Dej, Ascunsă de Ceaușescu – Legende și Mistere ale Istoriei.” YouTube-videó, 2026. A könyv közvetlen aktualitását jelző román történelmi-ismeretterjesztő tartalom. Forrásként nem használható a gyilkosság bizonyítására, címe ráadásul két állítást is kategorikusabb formában közöl annál, mint amit a rendelkezésre álló történeti anyag megenged. Értéke abban áll, hogy nyolcvan évvel a gyilkosság után Fóriș esete továbbra is jelen van a román történelmi nyilvánosságban.

Forráskritikai megjegyzés

A Fóris-ügy különleges nehézségét az okozza, hogy a legfontosabb dokumentumok jelentős része nem az események pillanatában keletkezett. A gyilkosságról nem maradt fenn kivégzési parancs, bírósági irat vagy hivatalos halotti dokumentáció. A döntési lánc jelentős részét 1953-as, illetve 1967–1968-as vallomásokból kell rekonstruálni. Ezek közül egyik sem érdektelen környezetben született: Georgescu saját politikai bukása idején beszélt, Pintiliét Ceaușescu vizsgálóbizottsága hallgatta ki, az 1968-as feltárás pedig az új pártvezetés hatalmi stratégiájába illeszkedett.

Ezért a könyvben alkalmazott bizonyossági sorrend a következő. Elsődleges dokumentum és több egymást erősítő vallomás esetén az adat tényként szerepelhet. Egyetlen résztvevő késői vallomása esetén jelezni kell, kitől származik az állítás. Ha egymással versengő változatok léteznek – ilyen Kocsis Anna halála vagy Ana Pauker részvétele –, mindkettőt ismertetni kell, és meg kell indokolni, melyik rendelkezik erősebb dokumentációval. Feltételezést, például Sztálin vagy az NKVD közvetlen kivégzési parancsát nem szabad bizonyított eseményként közölni mindaddig, amíg ezt elsődleges forrás nem támasztja alá.

A forrásjegyzékben ezért szándékosan nem szerepel bizonyító erejű szakirodalomként Wikipédia, Scribd-másolat vagy névtelen internetes összefoglaló. Ezek a kutatás során segíthettek egy-egy név, dokumentum vagy további forrás megtalálásában, de a végleges kézirat állításait lehetőleg levéltári dokumentumkiadványra, szakmonográfiára, tudományos tanulmányra vagy azonosítható intézményi gyűjteményre kell visszavezetni.

A könyv legfontosabb forrásbázisát így négy pillér alkotja: Cristina Diaç Fóris-monográfiája; Dan Căţănuş és Ioan Chiper 1940–1968 közötti dokumentumkötete; a Román Nemzeti Levéltár kommunista párttörténeti dokumentumkiadványai; valamint az 1967–1968-as rehabilitációs vizsgálat fennmaradt anyaga. A többi forrás ezek ellenőrzését, kiegészítését vagy a szélesebb politikai környezet rekonstruálását szolgálja.

MINISTERUL
AFACERILOR INTERNE
Dosar nr. 273/1947

STRICT
SECRET

01031110
0111205

Ki ölte meg Fóris Istvánt?

Egy kommunista főtitkár meggyilkolása

1946-ban nyomtalanul eltűnt a Román Kommunista Párt egykori főtitkára, Fóris István. Hivatalos per nem volt, halálhírt nem közöltek, a párt pedig évtizedekig hallgatott. Csak a későbbi vallomások, belső vizsgálatok és levéltári töredékek alapján rajzolódott ki, hogy a kommunista hatalomátvétel egyik legkorábbi politikai gyilkosságáról lehetett szó:

Ez a könyv Tatrangtól Bukarestig, az illegalitás éveitől az Alea Alexandru pincéjéig követi Fóris pályáját. Bemutatja a román kommunista mozgalom belső hatalmi harcait, Gheorghiu-Dej felemelkedését, az árulás vádjának megszületését, valamint azokat a szereplőket, akik a leváltott főtitkár sorsáról dönthettek.

A Történelmi nyomozó sorozat kötete nem legendát épít, hanem forrásokra támaszkodva vizsgálja meg, ki ölte meg Fóris Istvánt, hogyan működött a felelősségi lánc, és mit árul el az ügy a román kommunista rendszer korai természetéről.

PÁRT
HATALOM
ÁRULÁS
IGAZSÁG?

VANNAK
TÖRTÉNETEK,
AMELYEKET
MÉG MINDIG
ELTEMETNEK.

Háttérgyár

A borító mesterséges intelligencia
felhasználásával készült.

 Scînteia
Pentru o Românie nouă